Sayı : 48 Şubat 1937 Cilt : VIII

ÜLKÜ
HALKEVLERİ DERGİSİ

Direktör : M. FUAD KÖPRÜLÜ

İSTİKBAL SEVGİSİ VE BİO—SOSYAL KÜLTÜRÜMÜZ

ŞEVKET AZİZ KANSU

Yanında ve yakınındakileri sevmekten daha geniş bir sevgi vardır: bu sevgi N i e t z s c h e 'nin dediği gibi *istikbal aşkıdır.* Bu yarınki varlıklar çocuklarımızın çocukları olacaklardır. Bu varlıkların talihini yoğurmak ve talihlerinin ne olacağını anlamak Bio-sosyol bir bilginin yani *demografya*'nın elindedir.

Hepimiz büyük ve önemli bir dâvamız üzerinde çok defa ve haklı olarak israrla duruyoruz. Türk yurddaşlarını bu dâvanın mânası hakkında aydınlatıyoruz. Bu dâva türk topraklarının nüfus dâvasıdır. Her türk münevverinin bu *hayat - memleket temeli* üzerinde durması ve düşünmesi ve her türk ailesinin ço - cuk, çok çocuk yetiştirerek bu işe filen karışması mecburiyeti vardır. Aile, çocuk ve nüfus meselesi ve bunlardan doğan sosyal bütün işler tam mânasile Bio-sosyal bir kültür meselesidir. Bu sahada türk münevverlerinin ve türk halkının gayelenderilmesi, aydınlatılması ve iradelendirilmesi zamanı çoktan gelmiştir. Evren ve Natur kanunları dışında bir hayat, bir cemiyet ve in - sanlık tezahürü imkânları aramak gülünç olacağına göre müsbet bir kafa ve irade ile türk topraklarının adamı problemini ortaya koymak lâzımdır.

Türk topraklarının nüfusu ne kadar olacaktır ? Ve her yıl ne kadar artmağa, çoğalmağa mecburuz ? Artan nüfusumuzu

nasıl ve ne suretle yarınki aktivite sahalarına hazırlayacağız ? Nüfus çokluğunda ülkümüz nedir ?

Berlin Antropoloji Enstitüsünde bana üç grafik gösterdiler: biri büyük harpten evvel alman nüfusu, diğeri büyük harpten sonra alman nüfusu, üçüncüsü de alman topraklarında alman nüfusunun ulaşmaya mecbur olduğu idal grafik. Bu ideal grafiği yaratmak istediklerini söylediler.

Türk topraklarının istikbali sessizçe bize doğru gelen ve gelmeğe hazırlanan yarınki türk nesilleri olduğunu hepimiz biliyoruz. Fakat bilmek kâfi değildir. Bu bereketli, zengin ve güzel toprakları yakın ve uzak nesillerimize hazırlamak lâzımdır. İnsan eli, insan arzusu, insan cidalî, insan ruhu türk tabiatını dinamik bir ruhla yoğurmalıdır. Türk nüfus dâvası bir Bio - sosyal kültür dâvasidir dediğimiz zaman işin kültürel, ijiyenik, öjenik, ekonomik ve sosyal bütün yüzlerini kucakladığımızı anlatmak istiyoruz. Türk topraklarının aydınlık ve teknik bilir vatan evlâdları tarafından zabtı memleketin memleket namına ve memleket için kolonisasyonu ! Bu büyük ve canlı iş Bio-sosyal külütür dâvasile sımsıkı bağlı bir iştir !

Diğer taraftan nüfus işinde kemiyyete mukabil keyfiyet çok önemli bir problemdir. Bu problem insanlık tarihinin seyrinde birçok defalar ortaya atılmıştır. Çünkü bugün sönmüş eski medeniyetlerin dekadansında *aristojenik* organik ve entellektüel anlamda seçkin zümrenin *kakojenik* zümreye mukabil azalması çok kuvvetli bir âmil olmuştur.

Unutulmamalıdır ki uluslar yüksek evlâdlarile terakkî ederler. Milletlerin dekadansı seçkin ailelerde doğum mikdarı vasatının altına düştüğü vakit başlar. En yeni demografik vakıalar, tarihin verdiği bu malûmatı kuvvetlendirmektedir.

CİHAN EDEBİYATINDA

TÜRK KOBUZ'U

II

A. CAFEROĞLU

Tıpkı türk kavimlerinde olduğu gibi, yabancı milletler muhitinde de *Kobuz*, ufak tefek değişmelerle kendi varlığını muhafaza edebilmiştir. Ekseriyetle bu değişmeler, onu benimseyen kavmin musiki janrına ve terennüm edilen edebiyatı nevine uydurularak veterlerin artırılmasına münhasır kalmıştır. Haricî eşkâlce ise, zamanınca bu âlet, milletlere göre ya küçültülmüş, ya da büyütülmüştür. Fakat, asıl heyeti ve şekli türklerde olduğu gibi kalarak, aynı türk adı ile, cihan edebiyatının mühim bir kısmında asırlarsa yaşamıştır. Şu kadar ki, aslı itibarile tam bir türk millî musiki aleti olan *kobuz*, bir çok türk kavimleri arasında, epiyce zamandanberi kendi izini kaybettiği halde, aksine olarak daha dün diyebileceğimiz yakın bir zamana kadar, ecnebî kavimler arasında mazideki varlığını ve ehemmiyetini muhafaza etmiş ve bununla da kalmıyarak, kendi refakatile söylenen ve çağırılan bir nevi türkü ve şarkı edebiyatı türetmiştir. Bu itibarla *kobuz* şark ve garb milletlerinin hayatına ve edebiyatına en erken giren maruf ve hattâ beynelmilel bir türk yadigârı olmuştur. Elimizde bulunan vesikalar üzerine *kobuz*'un yabancı kavimler arasındaki mevkiini sıra ile şöyle tasnif edebiliriz.

V — MACARLAR'DA

Kobuz'un macarlara ne vakit, hangi türk kavmi tarafından ve ne suretle idhal edildiği hakkında sarih hiç bir malûmatımız yoktur. Yalnız, bu kelimenin çok erkenden, hatta macarların Volga boyu türkleri ile yan yana yaşadıkları zamandan itibren, macar diline girdiğini tahmin edebiliriz. Bu da olmazsa, 1239 tarihinde Kıpçak hanı *Kotyan*'ın, tatarlar tarafından mağlubiyeti üzerine, 40.000 ırkdaşı ile macar kralına iltihakla [1], orada yerleşip kaldığı zamandan itibaren bu musikî âletinin macar ülkesine girdiğini kabûl edebiliriz. Çünkü, türk kavimleri ara-

[1] Famintsın, Al. S., *Domra i srod- Russkago naroda*, Sanktpeterburg, 1891, *nıye yey muzıkalnıye Instrumentıy* s. 92.

sında *kobuz*'u en çok benimseyen ve ilk macarlarla olan yakınlığı dolayısı ile münasebette bulunan Kıpçak'lar olmuştur [2]. Macar musıki tarihinde *kobuz*'un mevcudiyeti XIV üncü asra kadar götürülmektedir. Lavinyak'ın *Musıki Kamusu*'nun, macar musıki arihi kısmında, sadece XIV üncü asra aid mahfuz musikişinas adları arasında, macar kobuzcularının da mevcudiyetini görmekteyiz :

« *Du* **XIV** *e siècle, on a conservé cependant les noms de* **Stephanus Tiellator** *(1355) et de* **Nicolaus**, « **d i c t u s K o b z o s** » *(1364)*, — *C'est à dire « joueur de koboz ». Koboz, appartenant à la familles des (gouzla), était seulement pincé avec les doigts* ».

XIV üncü asır macar musikişinaslarının arasında Kobuz'cu musikişinasların bulunması dahi, gösteriyor ki, bu âlet adı macarlara çok eski zamanlarda dahil olan kelimelerden biridir. Yine aynı musiki kamusunda, macarların çaldıkları *luth* adlı âletten bahsedilirken, bu musıki âleti, büyük fizik âlimi G a l i l é e 'in babası Vincent Galilée tarafından salib muharebeleri esnasında Macaristan'a şarktan getirildiği iddia edilmektedir.

« *Le luth était un instrument très connu chez les Hongrois, puisque* **Vincent Galillée**, *le père du grand physicien, préted que co sont eux qui l' ont rapporté de l'Orient lors de la eroisade en terre Sainte* **d'André**» 3].

Daha sonraki devir macar lûgatlerinde *Kobuz* kelimesi muhtelif macarca telâffuzlarile izah edilmiştir. 1604 yılında macar akademisi tarafından neşredilen bir macar dili kamusunda *kobos*, yahut *kobz*, « pondura, lyra » mukabili olarak gösterilmiştir [4]. Aynı asra aid diğer bir lûgatta *koboz* yalnız «lyra» [1647 yılı] ile ifade edilmiştir[5]. Vambery ise macar hurufatı ile bu dildeki «boya» adlarını ve musıki ile musıki âletlerini, hep toptan kadim Türk-Tatar medeniyeti ile münasebette bulmaktadır. Bu zata göre macarcanın *cseng, zeng* = Türk. *Çengi;* Mac. *Yâték* = Altay *Yatık, Yatıgan* ve Mac. *koboz* = Türk-Tatar *kobuz*'un aynidir [6]. XVII inci asrın

---

[2] Umumiyetle Kuman ve Peçenek gibi türk kavimlerinin Macar diline bıraktıkları türk dili yadigârları meselesi henüz kâfi derecede aydınlaştırılmamıştır. Gombocz, savti ve kültür - historik esaslar üzerine, Macar dilindeki bazı Türk kelimelerinin menşeyini ihtiyatla Kumanlara atfetmektedir. Onun nazarında bu kabil kelimelerin başlıcası macarcacadaki *Boza* - « parabia » ki, Nıc. Olàh'ın *Hungaria*'sının XVIII bahsinde s. 81 de «*In campis Cumanicis praeter vina advectitia usun habent Cumani cujusdam liquoris ex milio et aqua, suo more expressi, quem* b o z a m *vocant* » şeklinde izah edilmiştir, ve *koboz*, (1237/1325 tarihlerinde bir eserde *choboz* telâffuzu ile tesbit edilmiştir) teşkil etmektedir. [Gombocz Soltàn, *Die Bulgarisch - türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache*, Helsinki, 1912, S. VI.]

[3] Lavinyak, *Musıki Kamusu*, t. II. s. 1217.

[4] Famintsın, ayni eser. s. 93

[5] ibid.

[6] Vambéry Hermann, *Der Ursprung der Magyaren. Eine ethnologische Studie*, Leipzig, 1882, S. 338 - 339.

ilk nısfında Schödel [7], macarların kendi tarihi şarkılarını, « *flebili chely* » musiki âletinin yanık sesleri ahenginde söylediklerini, ana dillerinde bu âlete *Kobza* dediklerini [*quam patrica lingua kobza vocant*] sarahaten eserinde kaydetmektedir. Elimizde bulunan işbu kayitler neticesinde *Kobuz* çok eski zamanlardanberi macar muhitine girmiş ve burada kendi türkçe adı ile, ta son zamanlara kadar yaşamıştır.

VI — ÇEKLER'DE

Macarlar'dan sonra, çok eski zamanlardanberi Avrupa milletleri içerisinde tüdk *kobuz*'unun rağbet bulduğu muhit Çek kavmi olmuştur. Zaman itibarile bu kelimeye Çek edebiyatında takriben XII ile XIV üncü asırlarda tesadüf edilmektedir. İlk defa olarak *Kobuz* kelimesi K o b o s telâffûzu ile Çek diline çevrilen Ahdi-Atik'le, en kadim Çek dili lûgati olan *Bohemarius*'de kullanılmıştır. Çek dilinde Ahdi-Atik tercümesi, takriben XII ile XIV üncü asırlar arasında yapıldığından, diyebiliriz ki, *Kobuz* kelimesi Çek'lere XII inci asırda girmeğe başlamıştır. Ahdi-Atik'te *Kobos* lâtince «*cymbalum*» manasında alınmıştır.

İşte türk dili yadigârının zamanca hangi asırdan itibaren Avrupa sahasına girdiğini ve dini edebiyat vadisinde kendisine kullanış hakkını kazanabilecek kadar ehemmiyet peyda ettiğini karakterize ve isbat eden kadim Çek Ahdi-Atiki'nin, *Kobuz*'dan bahseden lâtinca - almanca - çekce parçasını aynen Famintsın'ın eserinden [8] şuraya naklediyorum :

Ut constituerent de fratribus suis cantores in organis musicorum, nablis videlicet, et lyris, et y m b a l i s... Sonitu buccinae, et tubis, et *cymbalis*, et nablis, et citharis concrepantes.

Das sie jre Brüder zu senger stellen solten, mit seiten spielen, mit Psaltern, Harffen und hellen S y m b e l n... mit... Pasaunen, Drometen vund hellen C y m b e l n, mit Psaltern und Harffen.

by sposobili z bratri svych zpevaky na vranieeh (= varhaniech) rozliçného straje, na ruçniciech, i na rofach, i no k o b o s i... Szwukem trubnym, i pişçelnyn i K o b o s n y m, i ruçniçnym i rotnym vşiekni huduće. »

Bu kadim Çek âbidesi haricinde, *Kobuz* kelimesinin Çek edebiyatı sahasındaki kullanış tarihini tayin eden diğer bir eser de XIII üncü asra aid Çek - Lâtin dillerinde manzum olarak yazılmış « *Bohemariis* » lûgatidir. 1309 yazması üzerine neşredilen bu eserdeı Çek telâffuzu ile *Ķobez* kelime-

[7] Tierry, *Histoire d'Attilla*, 1856, II, s. 362 ve Famintsın, aynı eser, s. 93; Schödel bu eserini 1629 tarihinde latince olarak yazmıştır.

[8] Aynı eser, s 95. Famintsın ayrıca aynı metnin eski klisa - slav dili ile rusçasını da almıştır. Ben ona burada lüzum görmedim.

si lâtincenin *nabulum*'u ile tercüme edilmiştir [9]. Bu eser haricinde *kobuz*'u daha muahher devir XVI ve XVII inci asır Çek şairleri de zikretmektedir. Bu kabilden olarak 1552-1622 tarihlerinde yaşamış olan muharrir Lomnitskiy, eserinin birinde : « *Wezmo lautniçku, kobziçku, citariçku* » gibi musıki âletlerini sayarken *kobziçku* kelimesi tahtında da o zamanki *kobuz*'un Çekce telâffuzunu zabtetmiştir.

Çek kobuz'unun harici eşkâli hakkında bir fikir edinmek için müracaat edilecek vasıtayı eski Çek minatyürleri teşkil etmektedir. Nitekim XIII-üncü asır sonraları ile XIV üncü asır başlangıcına aid yazma Velislarv incilinin bir minatyüründe hıristiyan akteslerinden bir kadının elinde bugünkü rumen kobuz'undan farklı bir musıki âleti vardır. Bu âlet 8 veterlidir. Sapı oldukça kısa olup, rumen kobuz'u gibi arkaya doğru eğilmemiştir. Sapın sonu yuvarlak halkaya benzer ve yassıdır. Tıpkı aynı kobuz tasvirine 1312 yılına aid diğer kadim bir Çek minatyüründe tesadüf ediyoruz. Bir farkla ki, sonuncuda kobuz'u elinde tutan bir melektir [10]. Gövdesi yuvarlak çanak biçimindedir. Minatyürlerdeki işbu tasvirlere, dikkat edilirse, görülür ki, bu musıki âletinin vücuda getirilmesinde başlıca âmil Çeklerce pek eskidenberi malûm olan türk kobuz' teşkil etmiştir [11]. Aksi olmuş olsaydı, herhalde kadim Çek minatiyürlerindeki musıki âletine ne kobuz adı verilmiş olurdu, ne de şeklen ona benzetilirdi. Çeklerin çok eski zamandan kalma ve « *her kadim şeyi kobuz tekrarlar* » mânasına delâlet eden maruf : *Wjdy na staru koboz'u hrage* Çek ata sözünde türk kobuz'una yer verilmesi, herhalde bu musıki âletinin çok erken Çek münevver zümresi içerisinde ve geniş ahali tabakası arasında yer bulduğuna şüphe bırakmamaktadır [12]. Hele, herhangi bir kavmin ata sözüne mevzu

[9] İstanbul'da bu mevzua aid eserler bulunmadığından, Famitsın'ın araştırmasında adları geçen eserlerin birkaçının buraya naklini, ileride bu sahada çalışanlara bir yardım olur kanaatile lüzumsuz görmiyorum. meselâ: Hanka, *Zbırka neydavneyşich Slowniku latinsko çeskyh*, 1833. s. 53; İungman, *Historie literature çeske*, 1849. s. 25; İreçek, *O hudebn. nastr. storoçesk «Kobos»*; İreçek *Rozbor çeskégo prekladu staréko, Vzakona*, *Çasopis musea kral. Çeského*, 1864, 1872 Yungmann, « Bohemariis » lügatinl 1259 tarihine irca etmektedir. Tarihi ne olursa olsun, görüyoruz ki Türk *Kobuz*'u Çek sahasına, XII ile XIII üncü asırlar arasında girmiştir. Bu devir Çek *kobuz*'u, minatiyürlerdeki şekline bakılırsa, sekiz ve daha fazla veterden ibaret olmuştur.

[10] *Pamatki archaeologické a mistopisné*, Dilu IV, 1860, tab. 4; Dinî tasvirlerde Türk kobuzuna yer verme meselesi oldukça dikkata değer bir keyfiyettir. Büyük ihtimalle bu Türk aleti hıristiyan kilise ayinlerinde de kullanılmıştır. Bu hususta, daha dikkatli bir araştırmağa ihtiyaç vardır.

[11] Famitsın. Aynı eser, s. 96.

[12] Tıpkı Çeklerde olduğu gibi Türk ata sözleri içerisinde de kobuzu karakterize edenleri vardır. Bunlardan birisi vaktile Almanya'da tarafımdan bir yazma ata sözü külliyatından alınmıştır. Bu ata sözünde *kobuz* musiki aletlerinin erkeyi olarak tavsif edilmiştir. Ata sözüne göre: *Tavil sazların huddamı, çenkler kanun dişisidir, kopuz erkekdir cihanı bir usla satmışlardır* «. [Bak: *Perç katalogu*, N. 34, cild, IV, s. 66].

olabilecek olan maddenin veya eşyanın, ancak çok eski zamanlardan beri, o kavimce malûm ve maruf olması lâzım geldiğini burada nazarı dikkate alırsak, Çek ata sözündeki kobuz'un da vaktiyle eski türk muhitinde mühim bir mevkii olan kobuz'dan başkası olmadığına muhakkak bir nazarla bakabiliriz. Yalnız, bu türk âletinin Çek sahasına doğrudan doğruya, bilvasıta bir türk kavmi yahut kabilesi tarafından mı, yoksa Çeklerin en yakın komşusu olup ta çok erken türk kobuz'unu benimsiyen macarlar veya lehliler tarafından mı ithal edildiğini şimdilik vesikasızlık yüzünden kati'yetle kestirmeğe imkân görülmiyor. Bu noktada slavistler arasında dahi ihtilâf vardır. Bazıları çeklerdeki kobz'a, kobzıçka kelimelerinin lehler tarafından ithal edildiğini iddia ettikleri halde [13], diğerleri aksine olarak ya macarlardan alındığını, yahut ta aslı itibarile bu kelimenin öz slavca olduğunu ileri sürmektedirler ki, bu sonuncu fikir ancak bir slavist tarafından [14] yanlış olarak atılmış ve kendisine ne bir taraftar ne de hem fikir bulabilmiştir. Bizim için, şimdilik o kadar ehemmiyeti olmıyan bu meseleyi bir tarafa bırakarak, diyebiliriz ki Avrupa milletlerinden en ilkin türk kobuz'unu benimsiyenlerden biri de çekler olmuştur. Bu itibarla XIII üncü asırdan itibaren, çek dilinde kullanış hakkını kazanan bu türk kelimesi ve musıki âleti, elde ettiği hak mukabilinde çek milletinin zevkine, edebiyatına, musıkisine ve güzel sanatına hizmet etmekten geri kalmamış üstelik yedi asra yakın bir zaman çek milleti içerisinde ve ruhunda türk hatırasını şerefile yaşatmıştır.

VII — LEHLİLER'DE

Kobuz, Leh sahasına ve edebiyatına takriben XVI ıncı asırdan itibaren girebilmiştir. Üçüncü Sigizmund [1566 - 1632] devri asilzadelerinden *Samuil Koretskiy*'in mahirâne *kobuz* çaldığı malûm olduğu gibi, aynı zatın Osmanlı İmparatorluğu esaretine düştüğü zaman da İstanbul'daki esir arkadaşlarını kobuz'u ile eğlendirdiği vesikalarla sabittir [15]. Leh şairlerinden Garnitskiy [1566] kobuz'a temas eden bir Leh ata sözünü naklet - mektedir. Muhtevası « *kendi aralarında aheng temin edebilmek için, üç veterliden fazla iki veterli kobuz'u akkorde etmek daha kolaydır* » olan : *Latwiéy na kobzie dwie stronie nastroic, nij trzy, jeby sion z soban zgadzaly* bu Leh ata sözünden anlaşıldığı veçhile kobuz, bidayette lehlilerde tıpkı

---

[13] Berneker Erich, *Slavisches Etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1924, cild, I, s. 534.

[14] *Ulaszyn Materjaly i Prace*, cild, IV, s. 75. Ilyinski'nin bu gayri varid olan iddiası vaktile, slavistler tarafında da reddedilmiştir [Bak : Berneker, ayni eser; Mıklosısch, *Etemologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*, Wien, 1886, s. 122].

[15] Famintsın, Ayni eser, s. 97.

eski türklerde olduğu gibi telli bir âlet olmuştur. Aynı fikri takviye eden bir kayda, leh şairlerinden *Çagrovskiy'in* [1597] :

> *Powiedz wdzionezna kobzo moja*
> *Umie - li so duma tuoja*

Yani « *Bil bakalım sevgili benim kobuzum, senin «duma» n bana birşey hikâye edebilecek mi* » bir beyti ile, diğer leh muharrirlerinden [1597 - 1628] Zimoroviç'in kobuz refakatile « *bin yıllık duma* » ların söylendiğine işaret eden cümlesine tesadüf ediyoruz [16]. Bütün bunlar ilk leh saha - sında kullanılan kobuz'un ancak telli âlet olduğuna delâlet etmektedir. Halbuki daha sonraki devirlerde, kobuz kelimesi, vaktile şimal türkleri arasında olduğu gibi, tamamile bizim türk kobuz'u ile hiçbir alâkası olmıyan diğer âletlere de teşmil edilmiştir. Buna biz çeklerde, lehlilerde ve umumiyetle kobuz kelimesinin dahil olduğu bilûmum ecnebi muhiterinde tesadüf etmekteyiz. Leh edibi Sovinskiy « *vielle* » adlı telli bir musıki âletinden bahsederken bu âletin, kobuz'un tam aynı olduğunu iddia etmektedir [17]. Mumaileyhin bu tarifi, büyük ihtimalle leh lûgati muharriri olan Linde'nin şu « *kobza terennümüne mahsus üç telli bir âlettir -straswiecka lutnia ezyli lira,- ein altes der Laute oder Leyer ähnliches instrumentnarzedizie de grania o trzech stronach* » izahatından alınmıştır [18]. Lû - gat muharriri ise kendi mehazi olarak Voldeka'nın « *O naukaeh Wyzwolonych* [1870] adlı eserinde göstermektedir [19].

Leh telâffuzunda *Kobza, Kobziçka*, leh şivelerinde *Kobza, Kobeznik, Kobzars* « Kobuzcu » şekillerinde [20] olan bu âlet, eski aslını kaybetmiş ve tamamile başka âletlere alem olmuştur.

Umumiyele musıki âletleri adlarının, menşeyce birbirine her cihet - ten uzak olanlara bile verilmesi her millette vaki olan keyfiyettir. Hele bir âlet adı yabancı bir milletten alınmışsa, karışıklık daha fazla rağbet görmüştür. Bunu biz, bilhassa, kobuz'un girebildiği bilûmum yabancı milletlerde müşahede etmekteyiz. Meselâ, çeklerde, lehlilerde, ruslarda, rumenlerde, bidayette kobuz kelimesi ancak telli bir âlet olduğu halde, sonraları envai çeşid âletler için kullanılmıştır. Şu kadar ki, hâlâ bugün bile lehlilerde ko-

---

[16] İbid. s. 97 - 98.

[17] Sowinski, *Les musiciens polonais et sloves anciens et modernes*, 1857, s. 52, 333.

[18] Linde, *Slownik Jezyka polskiego*, 1870.

[19] Privalov, N., *Lira, Russkiy narodnıy muzıkalnıy instrument*, "Zapiski otd. Rus.i Slavyanskoy Arheol. Imp. Rus. Arheol. Obşçestva „ S. - Peterburg. 1907, cilt VII, s. 45.

[20] Berneker, Aynı eser, s. 534; *Slownyk jezyka Polskiego*, Lwow, 1855 s. 390, 393. 394; Curt Sachs, *Reallexikon der Musikinstumente*, Berlin. 1911; Brückner Aleksander, *Slowink Etymologiczny Yezika polskiego*, Krakow, 1927, s. 242.

buz kelimesi -üflenerek çalınan âlet- yerine kullanılır. Geçen asır çek dilinde [21] keza kobza yahut bandoska adları, türk kavimlerince asla kullanılmıyan bir musıki âletine verilmiştir. Fakat, ne olursa olsun kobuz leh edebiyatında müessir bir rol oynamaktan geri durmamış, leh ve Ukrayna edebiyatının çok meşhur bir janrı olan D u m a 'nın terennümüne mahsus olmuştur ki bu hususta daha fazla malûmat Ukrayna bahsinde vermeğe çalışacağım.

VIII — LİTVANLAR'DA

Litvan'larda kobuz'a XVI ıncı asırdan itibaren tesadüf edilmeğe başlanmıştır. Bu asrın ikinci nısfına doğru, Brekten adlı bir zat tarafından yapılan David Zemairi tercümesi sonuna *Nomina instrumentorum musicorum quorum usus in Lituonia* = « *Litvanya'da kullanılan musıki âletler* » *adları*, başlıklı esamide, birçok musıki âletleri arasında, şüphesiz *kobuz* kelimesinin değişmiş ve mahallî Litov telâffuzundan başka birşey olmıyan bir de *kobza* kelimesi zikredilmektedir. Ne suretle ve hangi kavim vasıtasile bu âletin uzak Litvan sahasına girdiğini bilmiyoruz. Litvan'lar bu âleti ya Ukrayna'lılardan, ya tatarlardan, ya da macarla lehlilerden alabilirlerdi. Kullanış tarihine bakılırsa, en çok lehlilerle macarlardan aldık - larına ihtimal vermek lâzımgeliyor. Çünkü, bu iki kavim coğrafî mevkileri itibarile bu sahaya en yakın olanlardır. Son 1864 yılı Litov musıki âletleri sayımında, mahallî musıki âletleri içerisinde bir de *bandura wengierska* adlı bir macar âletinden bahsedilmektedir ki, bu mefhum tahtında musıki müdekkikleri macar kobuz'unu kastetmektedirler [22]. Kobuz'un Litov edebiyatındaki mevkii ve rolü hakkında, maatteessüf sarih hiçbir malûmatımız yoktur. Ancak, Mezamir gibi dinî bir esere ilâve edilen bir fihriste bu ismin zikredilmesi, herhalde bu âletin, vaktile çeklerde olduğu gibi, pek geniş bir yaylım sahası bulunduğuna ve hattâ Litov dinî edebiyatına dahi dahil olduğuna delâlet etmektedir ki, bu da türk kobuz'unun Litov milleti için hiç de yabancı olmadığını göstermektedir.

IX — RUS VE UKRAYNALILAR'DA

Bu kadar geniş bir sahaya yayılan kobuz, dikkate şayandır ki, Ukrayna'lılarda olduğu kadar ne türk kavimleri arasında ve ne de diğer millet-

[21] *Materalien zur alten und neuen Statistik von Böhmen [Etwas über die Instrumente der slavischen Völker besonders der Böhmen]*, 1788 s. 94; Famintsın, Aynı eser. s, 109.

[22] Famintsın, aynı eser, s. 100-101; Betzenberger, *Beitraege zur Geschichte der Litauschen Sprache auf Grund litauscher Texte der XVI und des XVII Jahrhunderts*, 1877, s. 356.

ler muhitinde, parlak bir devre yaşamıştır. Burada kobuz büyük bir süratle geniş ahali tabakası içerisinde yayılmağa muvaffak olmuş ve gûya Ukrayna'lıların millî âletleri imiş gibi, vasî ve millî bir halk edebiyatı nevi yaratmıştır. Hattâ, bu edebiyatı kobuz refakatile terennüm eden yeni bir musıkişinas sınıfı vücuda getirilmiştir ki, bu sınıfa biz türk kavimlerinde bile tesadüf edemiyoruz. Yaptığı tesir ve Ukrayna'lılar ruhundaki mevkii ile, diyebilirim ki, bu âlet Ukrayna kazaklarının âdeta hürriyetini temsil eden bir simbol olmuştur. Ukrayna halkı daha XV inci asırdan itibaren sarıldığı bu âleti, XIX uncu asrın sonu ile bu asrın başlangıcına kadar, bir an için olsun bir türlü elinden bırakmamış, sulh ve muharebe esnasında bu âleti kendisi ile beraber bulundurmak mecburiyetini göstermiştir. Orta Asya bozkırlarında dolaşan Grenard'ın vaktile türklerin millî zevklerini okşamak için kendi millî musıki âletlerinden hiçbir zaman ayrılmadıklarını inoetoas p shrdlu cmföyp vbgküj vbgküjj çzğşââx û ,ıî; .(': -)'! 123 millî bir vasıf olarak meydana attığı gibi, biz de aynı vasfı, bilâ mübalağa Ukrayna halkına vermekle asla hiçbir hata işlememiş oluruz. Yalnız bir farkla ki Orta Asya türkleri umumiyetle musıkiye, Ukrayna'lılar ise bilhassa kobuz'a düşkün olmuşlardır. Meclûbiyetin derecesini anlayabilmek için kobuz'un Ukrayna millî hayatındaki mevkiini gözönüne getirmek kâfidir. Kazaklar hudut boylarında onunla yaşadıkları gibi, devrin en muhteşem saraylarından sanılan rus çarları sarayına da onu sokmağa muvaffak olmuşlardır. Rusya imparatoru « Büyük Petro » kendi sarayında kobuz - çu = kobzar'lardan mürekkep bir musıki heyeti bulunduruyordu [23]. Çariça « Praskovya İvanovna », kazak şarkılarına karşı beslediği düşkünlükle, kobuzculara meclûb idi. Prenseslerden « Çerkaskaya » kobuzcuları sarayına kabulle, bu san'atın himayesine çalışmıştır. İmparatoriçe « Elizabeta Petrovna », kendi sarayında İtalyan opereti heyeti ile beraber, bir de *Bandurist - Kobzar* orkestrası bulundurarak, zevkini bu sonuncuların millî ibdalarile tatmin ediyordu. Hele graf « Razumovski » çocuklu-heyetinin rus saraylarına girmesini kolaylaştırmakla, kobzar'lar sanatını elinden geldiği kadar himaye etmiştir.

Ukrayna hayatında kobuz'un bu kadar inkişaf etmesi ve asırlarca millî bir musıki âleti olarak yaşaması, Ukrayna etnograflarının da müttefikan kabul etikleri veçhile, musıkiye ilâhî bir menşey atfetmekten ileri gelmiştir. Bu fikrin müessisı ve en canlı misalini meşhur kobuz'cu *Ostap Versay*'ın şahsında görüyoruz [24]. Onun şahsiyetine karşı vak -

[23] Hotkeviç, I., *Neskolko slov ob Ukrainskih banduristah i Lirnikah*, "Etnogarfiçeskoje Obozreniye", Moskva, 1903, kn. 57, s. 92.

[24] Lısenko, *Kobzar Ostap Veresay*, Kiev, 1874; *Neskolko Slov ob Ukrainskih bandurah i lirnikah*, s. 87; Miller, Or., *Malorusskıya norodnıya dumıy i kobzar Ostap Veresay*, "Drevnaya i Novaya Rossia", 1875, N. 4, s. 357.

tile gösterilen alâka, türklerin şamanlara karşı gösterdikleri itimattan farklı değildi. Her bir ukrayna'lı için kobuz'cu insanı eski mesud ve parlak hayata götüren bir vasıtadır. Nitekim aynı telâkki, kobuz'u ile hastayı tedavi eden Şamana karşı Orta-Asya türklerinde de mevcud olmuştur.

Bu takdirde kobzar Ukrayna'lılar için bir nevi şaman evsafını haiz olmuştur. Şaman, hasta türkü kobuz'u ile tedavi ederken, kozar da Ukrayna'da kendi kazağının derdini, elemini, sevincini, bütün ruhunu ve varlığını, kobuz refakatile söylediği millî D u m a 'ları [25] ile teskin ederdi. Kobzar, yalnız bir askerî sınıf teşkil eden kazak muhiti içerisinde sıkışıp kalmamış, kendisine karşı büyük bir rağbet besleyen geniş halk tabakasının sevdiği ve herkesin ihtiram ettiği bir şahsiyet olmuştur. *Dede - Korkud* gibi, *Kobzar* da köyden köye, şehirden şehire aşarak, elindeki kobuz'u ile, ukrayna dilinde halk şarkılarını terennüm etmiş, dertlerini dağıtmış, ruhlarını yükseltmiş ve üstelik halk arasında unutulmaması lâzımgelen, millî destanları kökleştirmiştir.

Buna mükâfat olmak üzere Ukrayna'nın meşhur ve millî şair - ediplerinden Ş e v ç e n k o, kobzarların bu yüksek hâsletini tebcil maksadile en iyi eserine « Kobzar » adını vermekten kendisini alamamıştır. Bu eser, millî şive ve ruhta yazıldığından, vaktile rus çarlık hükûmeti tarafından resmen menedilmişse de, fakat halk arasında büyük bir rağbet kazanmıştı [26]. Bundan dolayıdır ki « Kazakçılık » la « Kobzar » lık devri ukrayna

---

[25] Bu edebiyat nev'i Ukrayna kazaklarının XVII inci asır parlak hayatını tasvirle başlamıştır. Bu itibarla Ukrayna d u m a'larını doğuran yegâne kazakların şanlı ve zafer dolusu muharebeleri olmuştur. [Mandriş. Cr., *Les rapports entre la Moldarie et l'Ukraine d'aprés le folklore ukrainien*, " Mélanges de l'École Roumaine en France „, Paris, 1924, I part., s. 2 Bu nevi edebiyatta tarihî hatıralar daha fazla bağlılıkla yaşatılmıştır: *Les* d o u m e s *sont dépourvues d'habitude de personnage central: elles se bornent à réfléchir chacune un événement de lo période héroique du peuple ukrainien* [ibid] Bu takdirde Kobzar'ların terennüm ettikleri halkedebiyatı nevilerini şarkılar, kahramane-epik ve nihayet hicvi manzumeler teşkil eylemiştir Kobzarlar kendi repertuarlarını tabiî bir ses ve ahenkle ifa ederlerdi. Sesleri ihtiyarcasına olmasına rağmen, pek hoş idi [Malinka, A. N., *Prokop Çub*, " Etnografiçeskoye Obozreniye „ 1892, cild, IV, s 164 - 166; " Kievskaya Starina „ 1892 de Ukrayna *Kobuz*'unun ayrıca bir resmi vardır; Gorlenka, *Kobzari i Lirniki* " Kievskaya Starina „, 1884, II Teşrin ve I Kânun nushaları].

[26] Bu eserin Rus çarlık imparatorluğu tarafından intişarına mani olunmasına esas sebeb Ukrayna şivesinde yazılmış olmasıdır. İlk defa olarak 1840 tarihinde SanktPeterburg'da Fişer matbaasında tabedilmiştir. Bu basım bir çok kobuzculuğu tasvir eden resimlerle süslüdür [Şablovskiy, E. S., *T. G. Şevçenko yogo jittya ta tvorçistv 1814 1934*, Kiev, 1934, s. 119 ve ilâh..]. Yine Şevçenko'nun Kobuzculuğu tasvir eden " *Çernıtsya Maryana* „ adlı bitmemiş bir poemi vardır. Poemde ifade edilmek istenilen fikir, kobuzculuğun Ukrayna'da millî bir renk almasıdır. Bu'ada kobuzcu ihtiyar bir musikişinas şeklinde tasvir edilmiştir [Gruzinskiy, A , *Prihod kobzaryav Selo*, « Trud. Etnog Otdela » T. XIV, Moskva. 1900, s. XX - XII]. Şevçenko'nun " *Kobzar* „ adlı eseri sonraları bi-çok defa Ukrayna şivesinde neşredilmiş ve ecnebi dillere tercüme edilmiştir. Hattâ bazı yerleri düzeltilerek sahne repertuarına dahil edilmiştir. *Kiyevskaya Starina*, 1886, s. 573].

millî hayatının ve musıkisinin en parlak bir çağını teşkil etmiştir. İntensif bir hayat, müşterek duygu ve zevk ukrayna millî halk edebiyatını kuran esas unsurları olmuş ve bu yüzden türk kobuz'u Rusya'nın cenubu garbında, emsaline hiçbir millette tesadüf edemediğimiz millî bir medeniyet ve ruh yaratmıştır.

Biraz yukarıda tebarüz ettirdiğimiz gibi, Ukrayna sahasında kobuzcuya ruh veren «kazakçılık» olmuştur. Tıpkı Osmanlı yeniçeriliği gibi, vaktile müstakil bir teşkilâta mensub, dahilen ve haricen mümtaz bir mevkiye malik olan «kazak» lar da Rusya hududunun harici düşmanlara karşı müdafaasını âdeta deruhte etmiş bulunuyorlardı. Boş zamanlarında ise Lehista'na, Kırıma, Tartarlara karşı akınlar yaparladı. Buna mukabil rus imparatorluğu, kendilerine bir nevi imtiyaz ve muhtariyet bahşetmişti. Bütün hayatını harb ve darpla geçirmeğe alışkın kazak, hep sulh ve muharebe esnasında zevkini kobuz'la okşayarak bu âlete mümtaz bir mevki ayırmıştır. Şu kadar ki kobuz'suz hiçbir kazak tasavvur edilemiyordu. Muahheren anane halini alan bu kobuzculuk, kazaklara âlem ve kendilerinin hürmetle tapındıkları müstakil bir kobzar sınıfının vücude gelmesine sebeb olmuştur. Vakia her bir kazak kendi başına kobuz çalmakta mahir idi se, daima yanında ayrıca bir *Kobzar* bulundurmayı tercih ederdi. Kazakların kobuz'a karşı alâka ve bağlılığını araştıran ukrayna etnografları̇ndan « Iskalkovskiy »: Banduristlerin, Zaparojya ordusunun temelini teşkil ettiğini ve her kazak destesinin başçısının bir kobzara malik olduğunu » söylemektedir [27]. Mütekabilen kobzar'lar da kazaklara karşı aynı derecede merbut olup, her daim muharebelerde onlara refakat etmekte idiler. Muharebe vukuunda kobzarlara at verildiği gibi yağmadan elde edilen ganaimin bir hissesine de iştirâk ederlerdi. Sulh ve muharebede âdeta yekdiğerinden ayrılmaz bir unsur halini almışlardı. Şu kadar ki kazağı kobzarsız, kobzarı ise kazaksız tasavvur etmek imkânı yoktur. Hattâ 1761 yılında ukrayna'nın namlı kobuzcularından D a n i l a B a n d u r k a, kazakların yaptıkları akınlara iştirâk ettiğinden dolayı iki defa muhakeme altına alınarak, neticede idama mahkûm edilmiştir [28]. Bundan maada « Gaydamaklara » refakat ettiklerinden dolayı diğer üç kobuzcunun da idam edildiği malûmdur [29]. Hayat bahasına orduda icrayı sanat kobzarlar, bütün müşkülâtlara rağmen eski yüksek mevkilerini ve ahali arasındaki değerlerini uzun zaman muhafaza etmişlerdir. Hattâ, bir zamanlar «Gaydamak» lar devrinde, «kazaokçı» lığın ilgasına rağmen, kobzar'lar kendi -

[27] Skalkovskiy, *İstoriya novoy Seçi*, 1846, II. inci basım.

[28] Yastrebov, V., Gaydamatskiy Bandurist, "Kievskaya Starina „ 1886, cilt, XVI, s. 380.

[29] ibid.

lerine mahsus bir imtiyaz elde etmeğe çalışmışlardır [30]. Fakat bu yeni şerait dahilinde dahi kobzar'lar «Goydamak» ların şekavetlerini ve akınlarını terennüm ediyorlardı. Ne de olsa kazakçılığın sönmesi artık kobzar'ların da eski parlak mevkiine darbe indirmiş idi. Eski step hayatından ayrılarak şehir muhitine inmeğe mecbur oldular ki, bu geçiş devresi, Ukrayna kobuzculuğunun da sönme çağını teşkil etmektedir.

Mamafih kazağın *kobuz* âletine karşı beslediği hörmet hissini ve merbutiyetini sezmek için Ukrayna Halkedebiyatını sathî bir nazarla da olsa gözden geçirmemiz kâfidir. *Kobuz*'a mahsus ibda edilmiş olan bu saha Halkedebiyatı nevi pek zengindir. Bunların bir çoğu neşredilmiştir. İçerisinde kobzarları tasvir eden parçalar da pek boldur. Nümune olmak üzere kobuz'undan büyük bir yas ve kederle ayrılan ihtiyar kobuzcuyu tasvir eden iki Ukrayna Halkedebiyatı parçasını buraya naklediyorum. Birinde, ölümünün yaklaştığını sezen ihtiyar bir kobzar, ansızın « bozkır » daki hayatını hatırlamış ve kendisine bu hayatta refakat eden kobuz'una :

Benim sadık refikim kobza
Benim sevgili banduram.

hitab ederek yanık kalbini teskin etmiş ve bu vesile ile ebediyen kendi refiki *kobuz*'dan ayrılmıştır [31]. Diğer bir ihtiyar kazağın da, hayatının son günlerine doğru bir mezar başında oturarak nasıl *kobuz*'una vedâ ettiğini Ukrayna Halkedebiyatı parçalarından biri şöyle tasvir etmektedir :

Kobzoj moya, drujino virna
Bonduro moya ualbovannaya
De j mini mebe ditya ?
Açu u çistomu stepu spalıtı. 32]

Ölümüne kadar, ister steplerde olsun, ister şehir hayatında olsun, bütün mevcudiyetile kobuz'una bağlı kalan kazak, ukrayna güzel sanatında da yer bulmuştur. Bir zamanlar ukrayna ressamları içerisinde kobuz çalan kazakları tersim etmek âdeta moda halini almıştı.

Ukrayna kobuzcularının muayyen bir san'atkâr musikışinas şekli aldığını biraz yukarıda söylemiştim. Bu sanata intisab etmek isteyenler muayyen bir tahsil görmek mecburiyetinde idiler. Yeni *kobuz* çalmağa başlayan herbir kazak, bu âletin üstadı olmak için muhakkak diğer meşhur kobzar nezdinde, aylarca ve yıllarca çıraklık etmek külfetinde idi. Nitekim, meşhur kobuzçu D a n i l a B a n d u r k a, mahkemeye verdiği ter-

[30] Gorlenka, Kobzari i Lirniki • Kievskaya Starina • 1884, s. 640.
[31] Kotkeviç, Aynı eser, s. 90.
[32] Grinçenko, *Ukrayna Dili Lûgati*, s. 259.

cümlesi halinde, vaktile gençliğinde Lehistan'a kadar giderek oradaki meşhur bir kobuzçu nezdinde bir yıla yakın çalıştığını itiraf etmektedir. Diğer XIX uncu asır meşhur kobuzçularından B r a t i t s a, aynı meslekten olan B i ş k o nezdinde, bu sonuncu ise A n d r e y Ş u t yanında çıraklık devresi geçirmiştir.

Mürúru zamanla kırgız - kazak'lar müstesna olmak üzere, *kobuz*, intişar bulduğu bütün sahalarda eski rağbetini kaybetti. Aynı akibete, şüphesiz *Ukrayna*'da da uğradı. Rus İmparatoriçesi İkinci K a t e r i n a, hür ve serbest kazakçılığı toprağa raptla, kobuzculuğun da inkişafına son verdirmiş oldu. Eski, dede, baba hatırasını yaşatan kobuzcular, şehire inerek, yerli dilenci ve sokak musikışinasları ile ihtilât etti [33]. Mamafih *Ukrayna* münevver zümresi, millî hayatı yaşatan kobzarlarının himayesi için çok çalıştı. Hattâ 1902 yılında, Harkof'ta toplanan XII inci arkeoloji kongresi, dahiliye vekâletine müracaat ederek, bakiyesine hâlâ bugün bile tesadüf edilen kobzar'ların polis takibatından kurtulmasını istedi. Teşebbüs müsbet cevaplarla karşılandı ise de, ciddî hiçbir tedbire baş vurulmadı ve kobuzculuk bu sahada, sönmüş bir hale geldi [34].

En kadim *Ukrayna kobza*'sı hakkında kayda 1584 yılı Leh muharrirlerinden P a p r o t s k i 'nin eserinde tesadüf ediyoruz. Bu eserde kazak - lardan bahsedilirken bunların kobuz çaldıkları da zikredilmektedir « *na kobzach graiane* ». Daha muahher devir muharrirlerden Z i m o r o v i ç'in, E j o v s k i 'nin [1648], Z e l e n e v i ç 'in [1666], R i g e l m a n n [1785—1786] ve sairenin eserlerinde hep *Ukrayna* kobuzcularından bahsedilmektedir [35]. Şeklen bu *kobuz* eski türk *kobuz*'larının aşağı yukarı aynı olup, ancak veter adedi itibarile, 4-20 arasında [36] temevvüç etmiştir. B r e n t 'ye [37] göre :

« *Banduria, Variété de guitarre, à fond plat, montée de six cordos doubles, popularies en Espagne. En raison de l'analogie de forme, on a décrit sous le nom de* [*bondoura*] *une guitare plate à court manche,*

---

[33] Maslov, " Etnografiçeskoye Obozreniye „ Moskva, 1900, yıl 12, cilt 46. Mezkûr müellif, hiçbir araştırmaya dayanmadan, Ukrayna sahasındaki dilenci takımından, ellerinde âdi bir musiki aleti ile tesefül eden " lirnikleri „ Kafkasya sahasındaki " aşık „ ların ayni olarak kabul etmektedir. Kafkasya aşıkları demekle müellif, şüphesiz Azeri türk aşıklarını kastedilmiştir ki, bu sahada dilencilik eden hiçbir aşık sınıfı mevcut olmamıştır.

[34] Vetuhov, A. V., *Materialıy Komiteta o Kobzaryah i Lirnikah*, " Trudiy Harkovskago predvoritelnago Komiteta po ustroystvu XII Arheologiçeskago syezda „ , Harkof, 1902, t. I. s. 384 ve 387; Privalov, N., *Lira* " Zapiki Otd. Ruskoy i slavyanskoy Arheologi İmp. Rus. Aheol. Obş. „ 1907, cild VII, s. 35.

[35] Famintsın, Ayni eser, s. 98 - 99.

[36] Rosa Newmarch, *L'Opéra Russe*, 1922, s. 6.

[37] *Dictionnaire de la Misique*, Paris, 1926.

repandue dans l'Ukraine où elle est appelée [Cobza] et qui porte, outre six Cordes principales, un nombre variable de cordes tendues sur la table, fixées sur les éclisses et pincées à vide ».

Veterlerin zaman zaman artması evvelce de söylediğim veçhile, terennüm edilen edebiyat janrına ve çalan musıkişinasın kabiliyetine bağlı olmuştur. Bu itibarla türklerde olduğu gibi, ukrayna'lılarda da ve ruslarda da *kobuz*, veter artması ve eksilmesi bakımından sabit kalmamıştır.

Ukrayna ve Rus muhitine *kobuz*'un hangi tarikle girdiği meselesine gelince, bu kanaatimce başlıca iki muhtelif cepheden olabilirdi. *Ukrayna*-lılar, bu türk âletini şüphe yoktur ki eski Deşti - Kıpçak sahasını işgal eden Kırım Orda'sından almışlardır. Ruslar ise aynı âleti ya ukrayna'lılardan ya da Volga boyu türklerinden almışlardır. Herhalde, kobuz'un bu muhite girişi rus ve ukrayna'lıların, türk kavimleri ile yakından âşina olmaları sonunda olmuştur.

Kobuz, Rusya'nın yalnız cenubu garbîsine yani *Ukrayna'ya* münhasır kalmamıştır. Kelimeye ruslarla meskûn birçok diğer vilayetlerde de tesadüf edilmetedir.

X — BALKANLAR'DA

Oğuz'lar XI inci, Kıpçaklar ise XIII üncü asırdan itibaren bugünkü Karadeniz şimal steplerini türkleştirmeğe başlayınca, Orta-Asya türk medeniyeti de bu sahada tedricen yayılmağa ve inkişafa yüz tutmuştur. Bir nev'i yeni türk kesafetinin merkezini teşkil eden bu sahadan, garba doğru yapılan ilerleme harekâtında Karpat dağları, kuvvetli bir sed halini almıştı. Böyle bir tabiî mania karşısında, Orta-Asya'dan sel halinde akıp gelen türk kavimleri, ister istemez kendi yaylımları için en münasip sahayı şimalî Balkan Yarımadası'nda görüyorlardı. Muahheren, daha geniş araziye akan türk muhacereti, yavaş yavaş Balkan'a da yayılarak, burada tamamile yeni ve mahlût bir türk camiası vücuda getirmişti. Medeniyetce yüksek, ve yerli Balkan ahalisine nisbeten daha muntazam içtimaî ve siyasî hayata alışkın, görmüş ve geçirmiş olan bu türkler, oldukça kısa bir zamanda, her bir cihetten, yerli ahali üzerinde müessir olmağa başlamıştı. Şüphesiz, bu unsurların şarktan getirdikleri yeni tesir, bilhassa şimalî slav kütlesinden, yani merkezden uzak ve eskidenberi Balkan Yarımadası'nda yerleşmiş olan slav kavimleri ile onların komşuları üzerinde müessir olmuştur. Bu tesirin en özlüsünü, ve Balkan kavimlerinin ruhuna en yakın olanını şark musikisi teşkil eylemiştir [38]. Bu itibarla eskidenberi Orta-Asya ve sonraları Kıp-

[38] Privalov Nikolay, *Gudok*, "Zopis. Obş. „ 1904, cild V, s. 76. Otd. Rus. i Slav. Arheol. İmp. Rus. Arh.

çak sahasında, nağmeleri ile askerî türk zaferlerini terennüm eden türk musiki âletleri, ruhen Balkan kavimlerine en yakın yeni yabancı bir unsur olmuş ve bu âletlerin içerisinde de en çok benimsenme kabiliyetini *kobuz* göstermiştir.

Balkan Yarımadası kavimlerinden ilk *kobuz*'u benimsiyen rumenler olmuştır. Hangi asırdan itibaren bu türk âletinin bunlarda kullanıldığı hakkında tam ve sarih malûmatımız olmamakla beraber, eski kıpçak türkleri ile en yakın münasebette bulunanların bunlar olduğunu bildiğimiz için, bu âletin her halde XIII ve XIV üncü asırlarda rumen sahasına girdiğini kuvvetle tahmin edebiliriz. Rumen dilindeki türk dili yadigârlarını araştıran Densusianu, *kobuz* kelimesinin ana dilindeki mevcudiyetini tesbitle, bunun eski Kuman türk şivesinde de mevcud olduğunu ileri atmış ve bu bakımdan, rumencedeki *kobuz*'un kuman'lardan alındığını meydana koymuştur [39]. Bugün dahi *kobzə, kobuz, kobze* adlarile [40] rumen'ler içerisinde kendi mevcudiyetini muhafaza eden bu âlet, 12 ile 15 vetere maliktir :

« *Cobza ou cobuz, grosse mandoline pansue à douze ou quinze cordes, dont le grattement accompogne la voix du chanteur populaire* » *41*].

Harici şekli itibarile, rumen kobuz'u 80 santimetreye yakın bir gövdeye -ki derinliği 20-30 santimetredir- ucu sertce, arkaya doğru eğrilmiş, gayet kısa bir sapa maliktir. Veterleri Famintsın'a göre 4 kora üzerine tanzim edilmiştir. Her kora da da ikişer ve üçer veter vardır. Veterlerin akordası, şimdiye kadar âletlerde mutad olan usulün aksinedir. Vaktile Yassa konservatuar profesörlerinden Muziçesku'nun verdiği malûmata bakılırsa, rumen *kobza*'sı, ahali arasında rağbet gören bir nev'i mahallî keman'lara akompaniman olarak kullanılmaktadır. Bu takdirde rumen kobuz'u daha fazla akompanimana yarar bir âlet olmuştur[42].

Rumen'ler haricinde Balkan Yarımadası'nda *kobuz'u* benimseyen sırplar olmuştur. Buraya bu âlet daha sonraki devirlerde, yani Osmanlı İmparatorluğunun bu sahayı işgalinden sonra ancak girmiş ve sırp ordusunda uzun zaman sevilerek kullanılmıştır. Yeniçeri ordusuna katılan sırpların, kendi ana dillerinde kobuz refakatile şarki söyledikleri hakkındaki ilk ma-

---

[39] Densusianu Ovide, *Histoire de la langue Roumaine*, Paris, 1902, tom. I, Fasicul III, *Influence Cumane*, s. 382.

[40] Miklosisch, Franz, *Die Türkischen Elemente in den Südost- und Osteuropaeischen Sprachen*, Wien, 1888 cild. I, s. 6; Bu alet hakkında malûmat edinmek için [Bak: Mahmud Rağıp, *Anadolu Türkleri ve musiki istikbalimiz*, İstanbul, 1928, s. 71.]

[41] Lavinyak, *Musıki Kamusu*, cild, V, s. 2569; Famintsın ise Rumen kobuz'unun veterini on olarak göstermektedir [bak, Famintsın, aynı eser, s. 93].

[42] Famintsın, aynı eser, s. 93-94

lûmat [43] takriben XVI ıncı asra aiddir. Bu takdirde bu âlet sırplara osmanlı teşkilâtı zamanında girmiş ve hâlâ bugüne kadar izine hırvat ve sırp dillerinde tesadüf edilmektedir. Hırvatca telâffuzun kobuz yahut kopusdır[44]. Klisa-slav telâffuzu ise kobza'dır[45]. Sonuncu lûgat, bu kelimenin aşağı yukarı bilûmum slav dillerinde kullanıldığını göstermektedir. Sırp edebiyatı sahasındaki mevkii ve intişarı ayrıca tetkike değer bir mevzudur. Şimdilik sırf vesikasızlık yüzünden, maatteessüf bu kadarı ile iktifaya mecburuz.

XI — ALMANLAR'DA

Klâsik alman edebiyatında, doğrudan doğruya *kobuz*'un kullanılışına tesadüf edilmiyor. Yalnız, almanca musiki âletleri lûgatinde edebî alman dilinde « telli musiki âleti » olmak üzere *kobuz* adlı bir musikî âletini görüyoruz ki, bu âlet almanlara türklerden geçmiştir. Curt Sachs, *Reallexikon der Musikinstrumente*, Berlin, 1991, adlı kamusunda bu âlet hakkında şöyle malûmat vermektedir :

« *Kobuz, mhd. Lauteninstrument, v. türk. qopuz.* « *Die Kobus mit der Louten* » *Cotes Zukunft.*

Hierzu muss die Cobza gehalten werden, die Felix Platte in Basel 1614 hinterliess [*K. Nef, Sammebb. d. JMG.* X, *544 liest faelschlich dobza*] ».

İşbu kayıttan da görülüyor ki, bu türk âletinin adı alman diline yabancı olmayıp, vaktile şarktan oraya götürülmüştür. Nitekim, vaktile Galilée de, Salib muharebeleri esnasında aynı âleti beraberinde götürmekten çekinmemiştir. Kelimenin hangi tarikla olursa olsun, edebî alman dilinde yer ve kullanış hakkı bulması, bu âletin o zamanlarda alman muhitine yabancı olmadığını sarahaten göstermektedir.

XII — AFRİKA'DA

Afrika kıtasının mühim bir kısmının osmanlı idaresi altında bulunuşu birçok türk âlet ve ananetile beraber türk musıki ve halkedebiyatının ne gibi tesirler bıraktığını hakkile bilmiyoruz. Ancak garbı Borneo'da üç veya altı veterli G a m b u s [46], Zansibar'daki G a m b u s tâbiri diğerle *Gabbus* ve Maronen'lerin *Kabosi* adlı musiki âletleri, musiki müdekkiklerinin

[43] Caferoğlu, A., *Ayasofya Kütüphanesindeki yazma bir Sırb lûgatı münasebetile*, Ankara, 1936 • Ülkü » cild. VIII, Sayı, 43, s. 31.

[44] Miklosisch, aynî eser, Wien, 1890, cild, II, s. 151.

[45] *Slovar Tserkovno-Sloryanskago i Russkago yazıka*, S.-Peterburg. 1847, t. I.

[46] Bu aletin bir nümunesi Leiden Etnoğrafi müzesinde mevcuttur.

verdikleri malûmata göre türk musıkisi âleti olan kobuz'un aynıdır [47]. Bu takdirde bu türk âleti eskidenberi yerli Afrika ahalisince benimsenip, geniş bir yayım sahası bulmuştur ki, hakikî mahiyetinin daha etraflı araştırmalar neticesinde meydana çıkacağına asla şüphem yoktur.

XIII — FİNLER'DE

Fin kavimleri arasına türk *kobuz*'un girişi, bu sahaya aid lûgatlerin tesbitine göre, ancak son zamanlarda vaki olmuştur. *Kobej* telâffuzu ile çeremis'lerde kullanılan bir nevi musıki âleti [48], vaktile türklere yabancı milletler tarafından verilen üfleme musiki âletinden başka birşey değildir. Yine aynı kavimde, *komej* adında 'balalayka'ya benzer bir âlet vardır ki, bu Kazan türklerinin *kubız*, çıvaş'ların *kubez* ve kırgız'ların *kobuz* ve *komuz* adlı âletlerinin aynıdır. Fin-Ugr kavimleri arasında yanyana *kobuz* adlı iki muhtelif cins musiki âletinin bulunuşu, vaktile Volga türklerinde olduğu gibi olmuştur. Birincisi yabancı olmakla beraber, ikincisi, şüphesiz eski türk yadigârı olmuş ve türk *kobuz*'u bu saha için de yabancı kalmamıştır.

Böylece, milâdın ilk asırlarından itibaren tâ zamanımıza kadar, iki bin yıl zarfında Japonya sahillerinden başlıyarak, Orta-Asya ortalarında, Afrika'da, daha kısa söylemek lâzım gelirse, az bir istisna ile cihan edebiyatında yer bulan türk *kobuz*'u, emsaline nadir tesadüf edilen, türk güzel san'atının bir yadigârıdır ki, büyük şefimiz A t a t ü r k de mütemadiyen bu türk kabiliyetine ve varlığına işaret etmektedir. Bu yüksek iradenin şuurlu işaretinden ben de burada cesaret alarak, diyebilirim ki : Türkün yaradıcı kuvvet ve kabiliyetini görmek istiyor musunuz, dönün biraz da mazinize bakınız. Orada siz türkü hepinizin arasında kendi manevî varlığı ile yaşamakta görür ve türksüz medeniyet olamıyacağına kani olursunuz. Misal mi istersiniz, işte size : *Kobuz*...

---

[47] Sachs Kurt, *Die Musikinstrumente Indiens und Indonesiens*, Berlin, 1915 s. 138

[48] Raesaenen Marttı, *Die tatarischen Lehnwörter in Tscheremissischen*, Helsinki 1923, s. 40.

İSLÂM COĞRAFYACILARINA GÖRE

A N T A K Y A

H. SADİ SELEN

İslâmlığın zuhurunu müteakip islâm orduları, Suriye üzerinden Anadolu'ya girmek istemişlerse de , Amanos dağlarını aşamamışlar, Irak ve İran tarafına dönmüşler, ancak buraların fethinden ve islâm ordularının bünyesi değiştikten sonra Anadolu'ya sokulabilmişlerdir.

Bu sırada, önce islâmlarla Bizans'lılar arasında, sonraları da islâm - larla haçlılar arasında savaş yeri olan Antakya havalisi, türklerin haçlılara karşı gösterdiği kahramanlıklara sahne olmuştur. Takriben VIII inci asırdan XIV üncü asra kadar devam eden devir için Antakya havalisine dair islâm coğrafyacıları iyi malûmat vermektedir.

İslâm coğrafyacılarının bu mıntakaya dair verdikleri malûmat, *G. le Strange*'ın *Palestine under the Moslems (London 1890)* adlı kitabında hulâsa edilmiştir.

" Beiträge zür geographie des *nördlichen Syrien* "

A. V. Kremer de *Beit* (Wien 1852) unvanlı eserinde islâm tarih ve coğrafyacılarının bu mıntaka hakkındaki malumatını toplamıştır.

İ s t r a b o n gibi, islâm coğrafyacıları da, Antakya mıntakasını *Avâsım* yeni şehirler adıyle müstakil bir mıntaka olarak tanıyorlardı. Burası hudud boyu idi. Dördüncü iklimden sayılan bu ülke, Suriye ile değil, cenubî Anadolu ile beraber mütalea edilirdi. *Avâsım'ın* en büyük merkezi Antakya idi. Mıntakanın hududu bir takım kalelerle tahdid ediliyordu.

İslâmlığın intişarı esnasında Antakya yeniden canlanmış, ticari faa - liyeti artmıştı. Mıntakanın en büyük ve en mühim şehri olmuştu. Buradaki kalabalık yalnız etrafındaki verimli topraklar sebebile değil, asıl ticaret hayatının yeniden uyanması dolayısile ziyadeleşmişti. Sahilden gelen mallar, Antakya üzerinden *Balis* (*Meskene*) ye oradan Fırat yolu ile daha ilerilere gidiyordu. Bu sırada *Amık* ovasının şimalinde Halep ile *Payas* arasında ikinci bir ticaret yolu canlandırılmak istenilmişti. Fakat bu yolun inkişafı çok sonraya kalmıştır.

O ğ u z göçlerinin buralara yayıldığı zamana tesadüf eden bu devirde, civar ova ve yaylalar türkmenlerle dolu idi. Köyler azdı, her tarafta çobanlık hâkim bir vaziyette idi. Antakya bir müddet islâmlarda kaldıktan sonra Bizans'lılar burayı tekrar aldılar, onlardan da Selçuk hükümdarı K u' t l u m u ş o ğ l u S u l e y m a n aldı (1084). Sonra şehir

bir müddet haçlıların eline geçti (1099), uzun mücadeleler neticesinde türkler haçlıları buradan çıkardı.

Bu siyasî ve idarî değişiklikler yalnız Antakya'da olmuyordu, Antakya ile beraber civardaki kaleler de elden ele geçiyorlardı. Antakya hıristiyan beyliği, Ceyhan'dan Nehrülkebir'e, Amık ovasından Hama, Sizara'ya kadar uzanıyordu. Bütün bu tahavvüller bize, mıntakanın coğrafî vahdeti hakkında bir fikir verecek mahiyettedir.

Antakyanın şarkında ve cenubundaki kaleler.

Antakya'yı müdafaa eden kalelerden biri Amık ovasının cenubunda *Harim* idi. Bizans'lılar Antakya'yı islâmlardan tekrar aldıkları zaman burada yeni bir kale yaptırdılar. Haçlı seferlerinde de buranın adı çok geçer.. *Harim* her cihetle mamur bir yerdi. K u t l u m u ş o ğ l u S u l e y m a n Antakya'yı aldığı zaman civardaki kalelerle beraber *Harim* de Selçuk'ların eline geçmişti (1804). Sonra haçlılar burayı aldı. N u r e d d i n, *Harim* önünde 30.000kişilik haçlı ordusunu mağlûp ettikten sonra, şehir tekrar türklere kavuştu. O zaman buraya *Küçük Şam* adı veriliyordu, civarı çok sulak ve münbit idi.

Harim'in şarkında Âla dağı, Barişa dağı, güzel köyler ve yaylalarla dolu idi. Şimali şarkisinde de Tisin nahiyesi ve Seyhun dağlarının ormanları ve yaylaları uzanıyordu.

Şimalde Afrin suyu üzerinde *Kaybar* köprüsü ve *Semuniye* değirmenleri meşhurdu. Buradan Ası ırmağına kadar Amık ovası köyleri de *Harim*'e tâbi idi.

Bugünkü Reyhaniye yakınında *Tizin* mıntakanın ehemmiyetli merkezlerinden idi, evvelce sûrları vardı. Antakya'nın kalelerinden sayılırdı. Civarında *Sanlakana* adında bir ziyaret yeri bulunurdu. Buranın bol sularile birçok değirmenleri işletilirdi. Buraya bağlı olan Hatabiye, Basghariye, Meşgufiye gibi köylerin, bugün adı kalmamıştır. *Tizin* harab olduktan sonra yerine *Ertah* kaim oldu.

Yine bu civarda bugünkü Hamâm mevkiine yakın eski bir merkez de *Cindarus* idi. Selüsit'ler zamanından beri ehemmiyetini muhafaza etmiştir.

Mıntakanın tarihini yazmış olan İ b n Ş a h n e 'nin riyavetine göre bu köyler o kadar sık idi ki otuz vali ile idare edilirdi. Hepsine *Harim* kumandanı hükmederdi.

Harim'in bu mıntakada elinde bulundurduğu ikinci derece mühim kalelerden haçl ların tamir ettiği Derkuş kalesi, Asi ırmağı kenarında kayalık bir boğaz üzerinde idi. *Harim*'in aynı zamanda Antakya'nın cenubunu muhafaza eden bir takım kaleleri daha vardı ki, bunlar da yine Ası ırmağı

üzerinde Balis veya Belmis, ırmağın garbinde Keferdebin kalesi idi. Daha cenubdaki Şugur kalesini de bu arada sayabiliriz.

Antakyanın garbinde ve şimalindeki kaleler.

Derbesek, Antakya'nın cenubu garbîsine düşer. Kızıl dağın eteğinde, Kara çay vadisi üzerindedir. Bu çaya Melent suyu adı da verilir. Bugün harab bir halde bulunan bu kale, Selukia kasabasına yakın bir yerde bulunuyordu.

Bagras, Lukam dağlarının geçid verdiği yerde (Bilân civarında) bulunuyordu. Bugünkü Bagras'dır. Eski adı ise Pagrae idi. H â r ü n ü r- r e ş i d 'in zevcesi Z u b e y d e burada imârat kurmuştu, yolculara yemek verilirdi. Buradaki kale de pek eskidir, Bizans'lılar bu kaleyi yeni - den yapmışlardı.

Kuris (eski Cyrrestihas) şehri; Kilis'in garbinde Horos dağı yakınında bugün tamamile harab bir haldedir. Bu mıntaka da islâmların aldığı ilk şehir olarak tanılır. Burası yalnız bir ticaret merkezi değil, aynı zamanda Antakya'nın mühim kalelerinden biri idi. B e l a z e r î 'nin rivayetine göre, burası Antakya'dan gönderilen askerlerle muhafaza edilirmiş. Kale uzun müddet müslümanların elinde kaldı. Sonra lâtinlerin (Von Corte - nay) eline geçti. Sonra N u r e d d i n harble aldı. Civarında *Hısnı Su- l e y m a n* islâmların kurduğu bir kaledir.

Bu tetkikler bize gösteriyor ki islâm coğrafyalarının *Avâsım* adı al - tında topladıkları mıntaka, İ s t r a b o n 'un *Dörtşehir* adını verdiği mıntakaya uymaktadır. Böylece *Avâsım* ilinin de *Kuris*'den *Fâme*'ye, Antakya'dan Ladikiye'ye kadar uzanmakta olduğu anlaşılır.

PREHİSTORYA

Tarihten evelki zamanlar Bilgisi

Prof. H. BRUİL

— Başı 47 nci sayıdadır —

Taymis'ın (Tamise) traçaları takriben 15, 50, 100 ve 140 kademlerde bulunurlar. Fakat, bu traçaların teşekkül ve depo oluşundan sonra, Fransadaki birçok nehirlerde olduğu gibi Taymis'in yatağı mansabındaki mıntakada iki defa bugünkü yatağına nazaran 100 ayaktan fazla aşağı çökmüştür. Bu hal gözle görülmemekle beraber, nazarı dikkate alınmalıdır.

Müşahede olunabilen en aşağı traçayı ele alırsak, bu traçada soğuk iklim fonası (mamut ve yapağılı Rinoseros) graviyelerini görürüz. Bu graviyede tebdili mevki etmiş *Achuléen* âletler mevcuddur; sonra çakıl taşı zemini üzerinde, insan bu soğuk iklimin av hayvanını avlamıştır, ve *Moustérien* âletlere benzer âletler bırakmıştır, fakat bunlar daha çok Arkayik'dirler (Tekâmül etmiş *Levallorisien*). Mansaba doğru tatlı suda yaşayan sıcak iklim kavkalarını muhtevi limon bir deponun (crayford) ve menbaa doğru da Hippopotam'ların yaşadığı göllerin teşekkülüne müncer olan (Summerstown traçası, Oxford) kıtanın (İngiltere'nin) çökmesi vukua gelmiştir; bu kıtanın son sıcak episodu'dur. Bu episod C o m m o n t tarafından *Montière*'de müşahede olunanla muasırdır, bu devride demin zikrettiğim endüstri'ye benzer endüstri vardır. Fakat *Montières* civarındaki *Etouvy*'de, bu depo tebeşirli kaba graviyeler üzerine yayılmıştır, birçok soğuk iklim fonasile beraber, eski, çok ağır, glasiyer değil fakat glasiyal bir sürüklenme neticesi parçalanmış, ufaklanmış *Levalloisien* bir endüstri ihtiva etmektedir. Londra civarında çok ehemmiyetli olan bu sürüklenme (taşınma), üst traçaları geçer, 50 ayaktaki traçayı örter ve hattâ bazı yerlerde alt traça üzerine de iner. Son sıcak iklim fonasından evvel olduğundan ancak, mukaddem glasiye perdiyonun *Riss* azamisine aid bulunabilir. O halde bu *charriage* taşınma, 50 ayaklık traçada, eski *Levallorisien* atölyelerinin (Northfeet) yerini değiştirmiştir, bu atölyeler, alttaki graviyelere ve çok daha eski bir sıcak iklim fonasile müşterek binaenaleyh 2 inci glasiye arası *Mindel - Riss* periyoduna aid mütekâmil *Acheulléen* endüstye aid değildir.

Aynı şeye, fakat çok daha eski *Acheuléen* ile müterafik olarak, 100

ayaklık traçanın üst yarısında da tesadüf olunur; (Barn field Pit, Swanscombe) bu traçanın yarı altında aynı endüstri'ye yine tesadüf olunur, fakat bu sefer çok daha arkayik karakterlerle ve oldukça kaba eklalardan müteşekkil bir âletle müterafik olarak tesadüf olunur, burada iki yüzlü *biface* âletler yoktur, bunlara ben *clactonienne* endüstri adını verdim. Burada *Levalloisien* ve *Moustérien* Ekla *éclat* endüstrisinde kaide olan, ha - zırlanmış bir çekirdek *nucleus* üzerinde yontmaya tesadüf olunmaz. Taban âletleri arasında ufalanma ve Striage'in mevcudiyeti görülür, bu hal biraz evvel zikredilmiş olan ve fakat onlardan mukaddem vukua gelmiş olan taşınma, sürüklenmelere müşabih diğer glasyal sürüklenmelere delildirler. Bu da Taymis tarafından oraya tekrar depo edilmeden evvel bu âletlerin mindeliyen periyodun soğuk şartlarına maruz kaldıklarına bir alâmettir. Bunlara, filhakika, çok daha eski endüstri ile karmakarışık olarak, Cambridge mıntakasında *Ipswich*'de eski glasiye depolarında (Boulderclay inférieur) tesadüf olunmaktadır. Bu endüstrinin mindeliyen glasiye epo - künün azamî devrinden evvel başladığı ve müteakib glasiye arası safha - sında inkişaf eylediğinde şüphe yoktur.

140 kademlik ve karışık olan traçaya gelince, bu traçanın alt seviye - sinde iki yüzü yontulmuş baltalar bulunmuştur, fakat bunlar *Acheuléen*'nin bu tarz baltalarına nazaran fevkalâde bir surette kabadırlar; çok defa bunlar da buraya çok daha eski depolardan tebdili mevki ederek gelmişlerdir, buz ve don tesirile kırılmış ve çizilmiş bir haldedirler ve bizzat glasiyeyi yahut da hemcivarlığını tahmin ettiren yolunu sapıtmış malzeme ile karışıktırlar. (Londra civarında Dartford - Heath, *Reading* civarında Caversham). Bu piyesler o halde ikinci denen Mindeliyen glasiyesinden öncedirler. Münasebeti olmadan *Chelléen* diye ad alan bu endüstri (çünkü *Chelles* hemen hemen bir alt traçadır ve *Chelléen* burada yerinde değil, fakat başka bir yerden gelmedir ve yalnız *Acheuléen* sıcak iklim fonasının alt tabakalarında *insitu* yani yerinde olarak bulunmaktadır) *Abbeville* Champ de Mars'ında ve *Saint - Acheul*'de bulunur (40 metrelik traçanın alt kaidesi). *Abbeville*'de bu endüstri arkayik karakterde cenub fili e - léphas meridionalis ve Antik fil, Etrusk rinoseroso ve Machaïrodus v. s. ile müştereken bulunur, bu hayvanlar *Cromer'de* büyük Mindeliyen glasiyesinin muazzam depoları altında kabili rüyet olan *Rhin* mansabının nehir ve göl depolarını karakterize ederler, keza bu meşhur *Mauer* istasyo - nunun fonasıdır, *Heidlberg* civarında olan *Mauer*'de yontulmuş piyesler bulunmadı, fakat insan çenelerinin en iptidaîsi keşfolundu.

Rhin mansabının depoları -ki o vakitler şimal denizinin mevkiini işgal ediyordu- başlangıcında Subtropikal sonraları gittikçe soğuklaşan, bahrî *Crag'ler* serisinin en genci mahiyetinde bahrî bir depoyu ve *Gunz* adı veri-

len birinci glasiye safhasının delili gibi nazarı itibare alınan İskandinavya dan gelen yolunu sapıtmış taş blokları, örterler.

Fakat bu bahrî depo *Rhin* (nehri) denizin yerine kaim olmadan evvel hafifçe oyulmuştu. Deniz, bugün olduğu gibi, orada çarpiyor ve cezir esnasında zengin çakmak taşı tabakalarını meydana çıkarıyordu; o devrin adamı bu halden çakmak taşlrını toplmak için istifade ediyor ve bugün denizin orada meydana çıkardığı geniş ekla'ları topluyordu. Şüphesiz bunları *Abbeviele*'dekilerine benzer baltalar tarzında şekillendiriyordu; fakat bu bir ihtimaldir. Vakıa o dur ki bu hacimli çakmak parçaları yani ekla'lar bugünkü denizin orada halâ husule getirdiği ekla'lara benzemezler; bunlar bizzat insanın elinden çıkmış ekla'lardır. Orada da, biz yine, birinci glasiye arası safhasının başlangıcındayız.

İnsan daha evvel mevcud idi mi ? Buna, *Pékin* civarındaki *Sinant - hropus Pékinensis*'in keşfinden sonra evet demek mümkündür. Bu varlık İngiltere'de *Piltdown*'da keşfolunan *Eoanthropus Dawsoni*'nin yakın akrabası gibi gözükmektedir. (Bugün ise *Sinanthropus*'un cava *Pithécanthrope* una yakın bir kafaya sahib olduğu ve alt çenesinin ise *Piltdown* adamı - nın alt çenesine benzediği fakat bu sonuncu gibi uzun köpek dişlerine malik olmadığı malûmdur. H. B r e u i l 'in notu) Filhakika Çin yarığının fonası *Pliocéne* ile *Pléistocene* arasında sınır bir yaş göstermektedir; fakat, bildiğime göre, buradan âlet çıkarılmamıştır (Profesör B r e u i l bu satırları yazdıktan sonra *Sinantrop*'un keşfedildiği ve Chou-kou-tien adı verilen bu istasyonda ateşten mütevellit kül bakiye ve tabakalarile beraber birçok çakmak taşlarının ve âlet gibi kullanıldığı anlaşılan bir takım kemik parçaların keşfedildiğini kaydetmek lâzımdır. Ş. A. Kansu). Ve *Piltdown*'da bulunan âletler ise iptidaî bir surette yontulmuş birkaç ekla'dan ibarettir. Bununla beraber *Ipswich*'in kırmızı *crag*'i adı verilen bahrî deponun altında ve zirvesinde yontulmuş ve bazan rötüş edilmiş ve ateşe maruz kalmış taşlarla müterafik çakmak taşları keşfedildiği zannolunmuştur. Yerinde icra ettiğim mükerrer muayeneden sonra, çok defa çakmak taşını parçalayan mihanik tabiî sebeblerin bu taşlar hakkında kâfi bir izah teşkil edemedikleri neticesine vardım; kanaatim bununla beraber herkes tarafından kabul edilmiş değildir; insan veya insanın bilâvasıta âtasının üçüncü zamanın sonundan itibaren ve hattâ *Miocéne* periyodun sonundan itibaren yaşamış olduğu hiçbir vakit gayri mümkün ve hattî gayri muhtemel değildir, fakat bu adamın taşları kullandığı kat'î değildir, ve bu adamın taşlar üzerine olan iptidaî tesiri, tabiî sebeblerin tesirinden fark edilemez; sadece kullanılmış bir çakıl taşı Caillou devrine aid Eolitik presvektik felsefî mânada doğru, fakat genel olarak kabili tahkik değildir.

***

Şayet Jeoloji keşfedilmiş olan insan bakiyelerinin hangi periyodlara aid olduklarını bize bildirmek için arazinin teakub ve tevalisini tayin etmek zaruretinde ise, münkariz olmuş espes'lerin mukayeseli Anatomisi diye tarif olunabilecek Paleontoloji'de, yalnız fosil insanların muasırı olan hayvan ve nebat mecmualarının (fona ve flora) bakiyelerini tayin ile iktifa etmez, fakat bu fosil adamların, işledikleri taşlardan fevkalâde bir surette nadir olarak bulunan kemik bakiyelerinin karakterlerini de ayırd etmeğe çalışır.

Diğer canlı varlıkların izlerine, bakiyelerine olduğu gibi bu kemik parçalarına da Paleontoloji, müddet *durée* içinde teakub ve tevalî eden eşya için kabili istimal olan yegâne ilmî metodu tatbikten geri kalmaz; bu metodu şu suretle formüle etmek kabildir : Her realite, hiç olmazsa büyük bir kısmı itibarile, (mâsabak) larından *Antrécedent* doğar ve kendisi de, kısmen, müteakib realite'lerin prensipi olur. Bu, bir faraziye değil, fakat malûmat, keşf için fevkalâde bereketli bir metoddur. Tekâmülcü düşünceden başka birşey olmıyan bu radikal prensip olmadan, mahiyeti ne olursa olsun hakikî hiçbir mazi ilmî mevcud olamaz; bu prensip sayesinde insan zekâsı varlıkların akışı ve onların teselsülü phylogénie hakkında, tafsilâtta çok defa cılız ve noksan olmakla beraber, hergün gittikçe daha muazzamlaşan ve nafizleşen bir Persektive sahib olmaktadır. Fakat keşif ve tahlilin bu şayanı hayret âleti, haricî müşahedenin tefrik ve temyiz eylediği ve makul bir tarzda organize ettiği eşyanın bu yüzüne bağlıdır. Bu âlet mevcud olan ve yaşayan herşeyin kökünde olan görülmiyen şeylere kadar ulaşamaz; bu âlet için eşyanın Ontoloji'si vusulü mümkün olmıyan bir nesnedir ve keza herhangi felsefî bir neticeye vasıl olmakta kendi sahası değildir. Sonra bunu inkişaf veya istihalenin bir prensipi de yapmak o kadar garib bir hayâl olur: bir keşif metodu, keşfeylediği, az veya çok ani ve gayri muntazam, tekâmül vetiresinin ontolojik bir sebebi de değildir. Diğer metodlarla mücehhez olan filozoflar, bu suretle işlenmiş olan malûmları başkaca kullanacaklardır, bu *Collége*'in dinleyicileri bu son yıllarda bu mevzu üzerine şayanı dikkat dersler dinlemek fırsatını elde ettiler. (Edouvard Le Roy. L'exigence idéalist et le fait de l'evolution.— Les origines humaines et l'évolution de l'intelligence) Fakat objektif ilim olduğuna göre tekâmül, kayd ve tanzim eylediği istihalelerin hiç birisinin derin illetini kavrayamaz.

Bununla beraber, fosil insanlara dair olan vesikalarımız ne kadar hurda da olsalar, bunlara aid seride gittkçe yükselen tiplerin tezahüründa çıkıcı Ascendante bir derecelenme tesbit etmek kabildir, zamanın seyrini takiben aşağıya inilir ve tekrer yukarı çıkılırsa, fosil adamların en eskileri ve en aşağılarile üst üçüncü zamanın en yüksek fosil Primat'ları ara-

sındaki farkın azaldığını kaydetmek lâzımdır. Diğer taraftan tayin edilen Anatomik ve kan bakımından akrabalık karineleri gibi, bu vakıalarda ârızî olamazlar. Yıldan yıla birbirini kovalayan keşifler, her ne kadar beşer tipinin organik kaynakları problemini yakından ihataya kâfi değilseler de, insan tiplerile antropoidler arasında sıkı bir mütekabil münasebetin mevcudiyetini kuvvetlendirmektedirler.

Fakat beşeriyetin yolunu aradığı, muhtelif ve şüphesiz muteaddid, eboşların bakiyeleri, izleri hakkında pek az birşey biliyoruz. Cava'daki Pitekantrop gibi belki noksan insanlar, sonra Piltdown, Mauer ve Pekin adamları gibi insaniyetin hududunda olan insanlar. Şüphesiz bunlar bugün Pleistosen'in başlangıcından son glasiye arası periyoduna kadar imtidad eden muazzam periyoda atfolunabilecek yegâne kemik izler, bakiyelerdir. Fakat, o vakit, her ne kadar fevkalâde eski ve münkariz olmağa yakın tiplerin son ahfadının mümessilleri iseler de, daha az geri bir tarihe sahib Néanderthal ırkının kesif grubu meydana çıkıyor. Bu ırkın tam ve müteaddid iskelet bakiyelerine Saksonya'da, Hırvatistan'da, Roma civarında, Belçi - ka'da, Akitanya'da, İspanya'da, Kırım ve Filistin'de tesadüf olunmuştur. O halde az iptidaî olmıyan muhtelif tipler Rhodesia, Cava ve Avusturalya gibi dünyanın diğer kısımlarında yaşıyorlardı, bu tipler, dağılış ve serpilişlerinin muazzam vüsatı ile, dünyanın kabili iskân uclarına doğru hicretlerinin çok eski tarihine şehadet etmektedirler.

Hiç olmazsa daha sonralarının bazan ölüleri için mezar kullandığı bu eski insanlar çakmak taşı ve ateş vasıtasile, dev'âsâ âcûbelerin Monstre ortasında, insan imparatorluğunun yolunu açmağa salih bir nevi zeki hayvan gibi insanlardı. Onlar sayesinde, çok daha incelmiş bir insaniyet için hayat kabil olabildi. Bu incelmiş insaniyetin hayatı eski dünyanın Garb ucunda ancak glasiye zamanlarının sonunda tahakkuk edebilmiştir. Bu insaniyet bize (Avrupaya), muhtelif ve teşekkül etmiş bir halde, ayrı büyük, binaenaleyh eski, ırklar halinde gelmiştir ve mütefekkirlerin gözleri mecburiyetle *Asya'nın yüksek plâtosuna* doğru, insulinde doğru dönmekte ve buralarını daha sırlı duran tekâmüllerin mümkün lâboratuvarları gibi görmektedir. Yüzlerce binler evvel muhtelif en eski insanlar, üçüncü zamanın sonlarına doğru bu yolu tutan ilk fillerin, at ve öküzlerin izi üze - rinde yürüyerek buradan gelmiş olmaları muhtemel değil midir ?

* * *

Prehistorya, mukayeseli Etnografya'dan inkişaflarının her merhale - sinde eski insanların ekonomisel, sosyal, endüstriyel ve hattâ zihni haya - tını yeniden yaşatmasını isteyecektir.

Uzun zaman yalnızca av ve Cueillette bu eski insanların mayişet vasıtalarını teşkil etmiştir. Bu hal arkeolojik mobilye'lerin muayenesi sayesin-

de coğrafik hududları tayin olunabilen bir saha içinde az çok nomad bir hayatı istilzam eder; keza bu tarzı hayat, izlerini takib etmek imkânı olan göçleri de istilzam eder.

İnsan sonradan, son glasiye arası safhasının sonuna doğru, soğuk te - sirile mağaralarda oturmağa mecbur kalmıştır; o vakit insanın sosyal hayatı üzerindeki örtü kalkmağa başlar; çok daha müstakar ve muhafazakâr olan bu mesken *habitat* bize, ocaklar ve bazan da mezarlar gösterir: bütün bunlar âkıbetlerine yaklaşan basık alınlı Néandertal adamlarında bir *düşünce* şüphelendirmek için kâfi şeylerdir. Fakat, glasiye zamanlarının sonunda, kendilerinden evvelkiler gibi Mamut ve Ren geyiki avlayan yüksek ırkların gelmesinden itibaren ölü gömme *rite*'leri daha kuvvetle meydana çıkar ve karışırlar ve bize şahsî tezyinat, elbise ve hattâ itikadlar sahasında dolaşmak imkânını verirler.

Hâk veya heykel noktasından işlenmiş *Sculpté* kemikler, mağara ve sığınakların dıvarlarının tezyinatı, çok yüksek artistik ehemmiyetinden başka, bu çok eski Arın, majik, belki de dinî amacına dair diğer birçok problemler ortaya koyarlar. Başlangıcın şişman kadınları ve cinsi sembolleri sonradan garib bir surette ortadan kalkarlar ve yerlerini inkişaf ha - linde olan Animalier sanata bırakırlar. Hayvanlar sembolik oklarla delinmiş olarak tasvir edilmektedirler, balçıktan maketler vurmalarla delik deşik bir halde gösterilmektedirler, bütün bu vakıalar tılısım fikrini hatıra getirmektedirler. Tasvirlerde çokça görülen gebe dişiler ve onları takib eden erkekler akla bir çoğalma sihri maji fikrini getirirler. Bazı hayvanların belli başlı vasıflarile kasdî olarak değiştirilmeleri *tabu*'ye alâmet gibi görülmektedir. Hayvan maskelerile yahut acayib, gülünç maskelerle gülünç bir hale girmiş olan insan tasvirleri bugünkü kavimlerin seremoni veya *initiation* danslarını yahut ta Ren geyiki çağının sihirbaz veya Allahlarını tasvir etmektedirler. Bütün bunlar dinî bir organizasyonun ve mürekkeb fikirlerin akisleridirler ki bunları ancak mukayeseli Etnografya tekrar yaşatabilir. Şarkî İspanya'daki boyalı resimli, kayalar, o vakitki yerlileri av, bazan harb, bal toplamak, dans ve hattâ aile hayatlarına kadar takib etmeğe müsaittirler. Bu kayalarda kadınların ruba şekli, tüy başlıklar, erkeklerin dirsek ve bacak tezyinatı, yay ve okların şekli, hattâ okluk ve sepetlerin şekli üzerine bile kıymetli malûmat kazaniyoruz.

Daha Ren geyiki epokunde ticaret mevcuddu. Bu ticaret sayesinde uzun mesafelere deniz veya fosil kavkaları ve âletler yapmak için kullanılan ilk maddeler ihraç olunuyordu.

Bu yüksek problemlerin yanında, eski taş çağının etüdünde mütevali âletler ve endüstriyel insanın bu âletleri realize edebilmek için eli altında bulunan tabiî unsurları nasıl ve ne tarzda kullandığını da araştırmak mec-

buriyeti vardır. Şüphesiz, belki de, yontulmuş taştan evvel *Homo Faber*'in yegâne çaresi olmuş bulunan odun mutad üzere yok olmuştur, boynuz ve deri çürümüşlerdir; şüphesiz çok evvel kullanılmış olan kemik ancak kalker mıntakalarda mukavemet edebilmiştir, kemik ancak sonuncu glasiye arası safhasından itibaren oldukça iyi muhafaza olunmuştur ve kemiğin siste - matik işlenmesi Ren geyiki çağında *Homo Sapiens*'in meydana çıkmasından evvel nadirdir. O halde iş tarihi taş âletlerle başlar, bu âletlerin sun'î karakterleri, tabiî kırılmalardan kolaylıkla ayırd edilecek kadar, meydandadır. İlk andan itibaren, toprağı bir kazma ile kazarak, besleyici kökleri yahut da işlenecek ilk madde parçalarını meydana çıkarmak için âletlere ihtiyaç hasıl oldu. Bu iptidaî maddeyi parçalamak, yontmak için çekiçlere, örslere şiddetle lüzum vardı; Bu ilk maddeyi parçalamak ve yontmak, kaba bir blok üzerine kaba bir vurmadan, taşı taşa vurmak, sonra odunu taşa vurmak gibi ameliyelerden, çok daha uzun ve ince parçalar *éclat* elde edilen bir çekirdeğin *nucleus* imâline, sonraları da daha iyice malûm olmıyan usullerle dar ve uzun lamların yapılmasına, çağların seyrinde derin bir surette tekâmül eylemiş olan, teknikler vasıta olmuşlardır.

Her zaman, muhtelif tarzlarla, doğrudan doğruya vurmak yahut taz - yikle, bu éklaların kenarlarını rötuş ederek bu éklalara bir biçim vermek suretile, odunu ve sonra kemiği kazımak, kesmek, koparmak, delmek ameliyelerile odun ve kemiğe biçim vermek suretile elde edilen âletlere her zaman lüzum hasıl olmuştur. Silâhlar hayvanlardan müdafaa ve hayvanlara hücum için olduğu gibi bazan da hemcinsleri için de zarurî idiler; bu silâhların bazıları kaba, elle veya bir kabze ile istimal edilmek üzere bir balta gibi keskin taraflarile vuruyorlar yahut da bir harba'da olduğu gibi uclarile tesir ediyorlardı; daha sonraları bu kaba âletlere mızrak, ok, kama gibi daha inceleri tercih olundu.

Avlanan hayvanların parçalanması, yüzülmesi ve kürklerinin hazır - lanması ve biçilmesi için da, keza, her zaman kesici âletlere zaruret hasıl olmuştur.

Kemikten maddelerin kullanılması genelleştiği vakit, Ren geyiki çağında, geyikin kemiğinden, boynuzundan ve fil dişinden balta, kama, mızrak ucu, bileği, bıçak vesaire ve bu çağın sonuna doğru da av iğneleri ve oltalar yapılmıştır. Dekoratif ve musavver ar eserleri için de kemik tercih edilen madde olmuştur, bununla beraber oldukça yumuşak taş üzerine de hâk ve heykel işleri yapılmıştır. Bu yumuşak taştan madeni renkler ve boyayı hazırlamak için lâzım olan paletler elde edilmiştir.

Fakat bir istasyonun, bir epokün endüstrisini tetkik etmek kâfi de - ğildir. Bu endüstriyi komşu ve çok uzak mıntakaların aynı yaştaki en -

düstrilerile ve bu endüstriden evvelki ve sonraki endüstrilerle mukayese etmek benzerlikleri ve ayrılıkları tayin etmek için gerektir.

Benzerlikler için, hakikî bir temadî ve teselsül ile yaklaşmak *Convergence* hâdiselerini, ayrılıklar için ise birbirile alâkası olmıyan endüstrilerin birbirleri yerine geçmelerini, yahut mahir kâşiflerin hünerlerinden doğan yeni şekillerin tezahürlerini, komşu tesirlerini, medeniyetlerin ihtilâtlarını, yahut da kütle halinde göçleri, yakın veya uzak canibi akrabalıkları yahut da doğrudan doğruya bir intikali ayırd etmek icab eder. Büyük bir temyiz kabiliyeti isteyen bu iş aynı zamanda komşu kıtaların taş çağları hakkında da etraflı malûmat sahibi olmağı da mecburî kılmaktadır. Bu işin yeni bir mazisi olduğundan size ilk tecrübeleri etrafile söyliyebilirim.

Size Batıda iklim şartlarının yumuşaması, muhtelif yollarla, hiç şüphesiz, Asya'dan gelen çiftçi ve çoban kavimlerin Batıya varmalarından biraz evvel vukua gelmiştir demiştim. Bu istilâdan hemen evvel, ehlî köpeğe sahib, mikrolitik bir (küçük boyda taş âletler) endüstri kullanan avcı ve balıkçı kavimlerin daimî bir hicretine, tıpkı bir akvam muhaceretine *Völkerwanderung*'e aid bir devir mevcuddur. (Köpek, filhakika, Tourasse *Azilien*'ninde (Haute Garonne), Mughem *Tardenoisien*'ninde (Portekiz) ve Baltık *Maglemosien*'ninde bulunmuştur. Keza Ertebölle *Proto Campignienne* medeniyetinde de (Jutland) tesadüf edilmiştir.)

Mahreki Akdeniz gibi görülen bu muhacir kasırga neden ileri geliyor ?.. Evvelce iskâna yarayan birçok yerlerin çöl şartlarına tahavvül etmesi midir ? Bu hal yine yeni taş çağı yarı medenîlerinin yeni tazyikinden mütevellit değil midir ?

Niçin bunlar Batıya doğru ilerliyorlar ? Ana yurdları iklim kuraklığından mı muztaribtir ? Yahut da halkın çoğalması veya evvelce glasiye iklimine tâbi olmuş yeni ve bereketli toprakların keşfi bu adamları fatihler haline mi çeviriyor ? Daha kâfi derecede tetkik edilmemiş olan Asyatik mıntakalardaki mukaddem kültürel inkişaflarının merhaleleri gibi bütün bu meselelerde daha karanlıktır.

Yeni gelenler, çok defa müstahkem köylerde yaşıyorlar, içlerinden bazıları göl siteleri inşa ediyorlar. Diğerlerinin hendeklerle çevrilmiş müstahkem kasabaları vardır ; toprağa bağlanmış olan çiftçiler meskenlerini ve anbarlarını müdafaaya mecburdurlar. İşte bu halden askerı organlaşmak (organisation) doğmuştur.

Çiftçi veya çoban zümreler arasında iş bölümü sezilmektedir: askerî istasyonlar ve mahsulleri geniş mesafelere yayılan çakmak taşı ve diğer taş ocaklarının geniş bir surette işletilmesi. Bütün bunlar, kendi başlarına organize bir sosyete ve bu sosyeteyi idare edecek kuvvetli bir otoritenin

mevcudiyetini tahmin ettirirler. Terakki yürümektedir; hakiki medeniyet harekettedir; artık maden arayıcılar (*Prospeteur*) yerli madenleri, sonra minereleri ve irca' ve ihtilât tekniklerini keşfedeceklerdir. Oturak hayat çanak çömlek imâlini inkişaf ettiriyor, yontulmuş taş âletlere, evvelâ yontulamıyan sert bir taş parçasını, sonra bizzat çakmak taşını sürtmekle elde edilen cilâlı balta ilâve olunuyor.

Kuvvetli dinî bir hayat, aynı bir kanuna itaat eden binlerce insanın yardımıle, muazzam taşlardan yapılan anıtların yükselmesine sebebiyet vermiştir. Müstakim çizgiler üzerine sıralanan büyük taşlardan, (*alignement*) taş dairelerden ibaret bazı heyeti mecmualar, ihtimal güneş ve yıldız ibadetine aid ibadet yerlerinden başka birşey olamazlar. Diğerleri, dolmen ve kapalı yollar *allées couvertes* bu çağın tribulerine umumî mezar hizmetini yapar ve geniş tumlüsler *tumuli* çok defa bu dolmen ve kapalı yolları örterler. Bu mezarların duvarlarında, tek başına dikilen taş âbideler *stèle* üzerinde olduğu gibi, bazan şayanı dikkat bir surette litürjik (hiératique) mahiyette resimler, baltalar, haçlar, çok konvansiyonel ve esaslı hatlarına irca edilmiş insan tasvirleri görülür. Naturalist ar'ın burada hiçbir yeri yoktur.

Daha cenupte, İspanya'da, küçük köylerin etrafında, yüksek mevkilerde bakırı bilen neolitik adamlar kendilerinden evvel mevcud olan sığınakları abris resimlerle süslemek âdteini takib etmişlerdir. İspanya'da bazan yarı naturalist, çok defa Şematik mahiyette olarak hayvan ve bilhassa insan tasvirleri bulunur. Bu tasvirler biraz sonra son derece sadeleşir, ancak seri halinde mukayese olundukları zaman anlaşılabilen sembollere inkilâp ederler; bu semboller, zuhuru yakın olan yazıya ihtiyaç duyacağı grafik işaretleri temin ederler.

Artık, kavimlerin ve ırkların kendiyerlerini işgal etmek hâdisesine şahid oluyoruz ki tarih bu işi başlangıçlarında iken buluyor. Kavimlerin ve ırkların hayatlarının maddî şartları realize olmuştur. Tarihin ele geçireceği sahnenin perdesi daha kapalıdır, fakat bu perdenin arkasında dekor organize olmakta ve aktörler yerlerini almaktadırlar. Tam mânasile Prehistorya nihayet bulmuştur; yazılı vesikaların mevcud olmamasına rağmen, yazıdan evvelki tarih, (anane veya masaldan *légende* evvel olmamakla beraber) yani Protohistorya başlar.

O vakit, mıntakalara göre 4 veya 7 bin yıl gerideyiz. Birgün mikdarını tesbit etmek vazifesini astronomlara bıraktığımız, yüzlerce bin yıllar esnasında insanlığın fevkalâde yavaş terakkisi için lâzımgelen muazzam müddete kıyas edilirse bu mazinin ne kadar kısa bir safha olduğu anlaşılır.

Avrupada glasiye devirleri ile insan endüstrisi arasındaki synkronisma'ya (Hem zamanlık) ait taslak.

Glasiye ve glasiye arası seviyeleri	Kaba parçalı endüstri	İki yüzlü endüstri	Çok meyilli geniş vurma satıhlı endüstri	Nukleuslar üzerinde hazırlanmış vurma satıhlı parça (delat) endüstrisi (tali rötuşlar azdır).	Nukleuslar üzerinde hazırlanmış vurma satıhlı ekla endüstrisi. Fakat eklalar çok küçük ve çok rötuşludur.	Üst Paleolitik
Pre gunz ve gunz.	Ipswich Kırmızı *cragı* altındaki ve üst seviyesindeki eklalar.					
Gunz - Mindel.	a / Cromer plajı yontma atölyesi. Belki eski chelleen.	b / Prechelleen ve chelleen denilen endüstrinin bütün tali taksimleri.	c / Clactoniyen endüstrinin kayidesi.			
Mindel.	Mukaddem endüstriler Mindeliyen glasiye hadiseleri neticesinde yerlerini değiştirmiş ve parçalanmışlardır.					
Mindel - Riss.		b / Alt Orta Üst cheulleen	a / *Clacton*'un eski ve *High lodge*'un mütekamil clactoniyeni, ihtimal *Micoque* kayidesi.	c / Levalloisiyen I ve II		
Riss.	Evvelki endüstriler Rissiyen glasiye depoları içinde parçalanmışlardır					
Riss - Wurm.		Micoquiyen Acheuléen an'anada iki yüzlü endüstri levalloisiyen ve Mousteriyen'in en yeni bir çok seviyelerinde bulunurlar. Misal: Combe - Capelle, üst Quina.	Acheuléen ve Moustérien'nin muahhar istasyonlarında hala bu yontma tarzı kullanılmaktadır. Misal: La Rochette (kayide) Quina.	Levalloisiyen III ve IV Bu endüstriler acheuléen an'analı endüstrilerle tesalüp ve enteristratifikasyon halindedirler.	Mousteriyen. Weimer tipi. grimaldi. Mağaraların mousteriyen eski seviyeleri. Bu endüstriler acheuléen levalloisiyen ve clactoniyen endüstrilerle tesalüp ederler.	
Wurm I.				Levalloisiyen V ila VII	Mağaraların mousteriyeni	
Aralık (İnterstade)					Mousteriyenin sonu	Aurignasiyen.
Wurm II.						Solutreyen. Eski Magdaleniyen.
Post Wurm.						Üst Magdaleniyen. Aziliyen. Tardenoisiyen

(H. Breuil'den)

ÖZLENEN ÂLEM

Bir gece, bir tepeden sessiz aşan gün gibi,
Acıyan bir bakışla geriye saçıversem:
Elbisem, kitaplarım, yatağım ve evimi,
Koşsam ufkun ardına bir kapı açıversem.

Bir kapı açıversem, bir kapı, bir aralık...
Beni içine alsa mavi sonsuzluk artık.
Elverir bu acılar, bu kasvetli ayrılık
Yıllardır özlediğim âleme kaçıversem.

Orada kaynaşmıştır renkler, eşya, isimler.
Orada adlanmamış fani diye mevsimler.
Orada, bilmiyorum, yaşıyor şimdi kimler ?
Oraya bir tüy olup rüzgârla uçuversem . . .

11-12. 1936 : Ankara C. E.

ŞÜPHE

Kafatasım şüphe dolu,
Beynimi böcekler yedi.
Gün aşınca gecekolu
Aydınlığı tepeledi.

Sürgülemiştim kapımı,
Girmesin cin, şeytan diye.
Temelden yıktı yapımı
Mefisto kesildi şüphe.

1936 : Sivas COŞKUN ERTEPINAR

GİRESUN ZIHAR KÖYÜ

A. SÜREYYA İŞGÖR

A. Genel Bilgi

1— *Zıhar* köyü, *Giresun* İlinin *Alucra* İlçesine bağlı ve ilçe merkezine 11 kilometre mesafede bir köydür.

2— Köyde *Çığırtkanbaba* adında bir türbe vardır. Buna aid vakıfların kayıdlarından türbenin 600 yıllık olduğu anlaşılmaktadır. Köyün kurulu - şunu, türbenin yapılışından evvel kabul edecek olursak Zıhar'ın 7-8 yüz yıllık eski bir köy olduğunu tahmin edebiliriz.

150 yıl önce burasının 20 evlik ufak bir köy olduğu, Cihan Harbi esnasında evlerin sayısı 450 ye kadar çıktığı, şimdi ise 208 evden ibaret bulunduğu köyün sözüne itimad edilecek şahıslarının ifadelerinden anlaşıl - maktadır.

Cihan Harbinde 1332 T. Beşinci Kolordu Karargâhı bu köyde otur - muştur. Karargâhta ilk defa Fevzi Paşa (Mareşal Fevzi Çakmak), bilârare B. Salâhaddin bulunmuştur. Köyün *Yoğurdukara* mahallesinde karargâha aid binalardan bugün yalnız generallerin kaldığı yapı sağlam kalmış, diğerleri harap olmuştur. İşte köyün kuruluşundan şimdiye kadar bundan başka kayde değer herhangi bir hâdise olmamıştır.

Halkın *Bugarsık* (ağızdan çıktığı gibi yazılmıştır) deresi dediği ve bugün tarla halini almış bulunan yerde eskiden büyücek bir şehrin olduğu, hattâ çift sürerken tuğla parçaları, yontulmuş taş kırıkları çıktığı söylenmektedir. Birkısım yerde de eski binalara aid temellerin iyiden iyiye belli olduğu görülmektedir.

3— Zıhar'da 917 kadın ve 758 erkek nüfus vardır. Halk Türk olup Türkçe konuşmaktadırlar. Dinleri İslâm dinidir.

4— *Zıhar'a* en yakın köy *Faykas* olup üç kilometre mesafededir. Bağlı olduğu ilçe merkezi hariç olmak üzere en yakın kasaba 51 kilometre mesafede bulunan *Ş. Karahisar* kazasıdır. Şehir olarak ta; *Gümüşhane* ile *Giresun* yakınıdır. Gümüşhane 90, Giresun 171 kilometre mesafede bulunmak - tadır.

İktisaden bağlı olduğu iskele *Giresun*'dur.

5— Her yıl buraya ortalama olarak 50-60 santim kar yağmaktadır. 1650 metre yükseklikte bulunan *Zıhar* sahile yakın dahil ve dağ köylerindendir. Senenin 5-6 ayında köyün toprakları kar altında kalmaktadır. *Bugarsık* ve *Çakmanusun* dereleri köyün tarlaları arasından geçmektedir. Burada *Karagöl* denilen derinliği 30 metre ve yüzü 40 metre murabbaında olan bir de

ufak göl vardır. Köyde kayde şayan tabiî güzellik hemen hemen yok gibidir.

İslice denilen yerde demir madeni ve *Kızıltaşönü* mevkiinde de kömür madeni olduğu anlaşılmaktadır. Yalnız bu madenlerin ne kadar zengin bulunduğu hakkında halkın bir bilgisi yoktur. Bir fen heyetinin bu madenler üzerinde inceleme yapması ve madenlerin işletilmesi halkın başlıca temennilerinden biridir. Köye civar tepeler eskiden orman halinde imiş, fakat halkın ağaç sevgisinin kıtlığından bugün güneş ziyasının bile delip geçemediği o, ormanlardan eser kalmadığı esefle görülmektedir. Sansar, kurt, tavşan, ayı, tilki gibi av hayvanları varsa da fakat bu köyde avcılık yapan kimse yoktur. Bu işlerle *Feykas* köyü halkı biraz meşgul oluyorlarmış.

B — Köyün Kültürel Durumu :

Köyde bu yıl açılmış bir sınıflı ve tek öğretmenli bir okul vardır. Bina halk tarafından 3000 liradan fazla para sarfetmek suretiyle ve plân üzerine birkaç yılda yaptırılmıştır. Üç dersanesi ve iki de ufak odası bulunmaktadır. Heryıl bir sınıf ilâve etmek suretiyle birkaç yıl sonra okul beş sınıflı olacaktır. Şimdilik bu okula 70 çocuk devam etmektedir. Köyde 7-12 yaş arasında bulunan çocukların sayısı 130 dur. Öğretmenin maaşı hususî muhasebeden verilmektedir. Oldukça iyi köy öğretmenlerindendir. Kendisini halka saydırmış ve sevdirmiştir. Okul dışındaki ödevini de yapmağı ihmâl etmemektedir.

2— Köyde 7-50 yaşındaki erkek ve kadının sayısı 760 dır. Bunların ancak 96 sı okur yazardır. Orta tahsilini ikmal etmiş yalnız iki kişi vardır. Bunlardan birisi zabit, diğeri de civar vilâyetlerin birinde esnaflık yapmaktadır. Köyün imamı maalesef Türk harflerile okur yazar değildir. Üfürükçülük yaptığı görülmemiş ve duyulmamıştır. Yalnız bazen va'iz ve nasihat ettiği anlatılmaktadır. İmamın kültür alanında faydası olmamaktadır.

Köyde yalnız *Pçaoğulları* denilen bir ailenin evinde ufak bir kütüphane vardır. Kitaplar arasında *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* de bulunmaktadır. Mevcud kitaplar Arap harfleriyledir. Arzu eden köy halkı bu kitaplardan istifade etmektedirler. Gazete olarak köye yalnız *Yurd Gazetesi* geliyor. Onu da öğretmen ile muhtar okumaktadır. Okunan gazetelerden bir kısmının köy odalarının duvarlarına *süs olarak* asıldığı görülmüştür.

4— Köyde postane yoktur. Kaza merkezindeki postanede köye aid bir kutu bulunmaktadır. Gelen mektuplar buraya atılmakta, zaman zaman bu kutuda biriken mektuplar köye getirilerek sahiblerine dağıtılmaktadır. Köyün harice giden adamları çoktur. Her ev başına yılda dört beş mektup alınmakta, bir o kadar da mektup gönderilmektedir.

5— Köyde gramofon ve radyo yoktur. Musikî ihtiyaçlarını kemençe, davul, zurna gibi pek iptidaî aletlerle tatmin etmeğe çalışmaktadırlar.

6— Herhangi bir iş için köye uğrayan işyarlarla diğer aydın gençler halkın kalkınması, kültürce ileri gitmesi için gereken telkin ve irşadatta bulunmaktadırlar. *Alucra*'da Halkevi yoktur. *Ş. Karahisar* Kazası ve *Giresun* İli Halkevi köycülük şubeleri de buralara kadar gelerek halkla temas etmemişlerdir.

7— Köyden çalışmak için çıkan kadın ve erkek, civar il ve ilçelerde senenin hemen beş altı ayını geçirmektedirler. İçlerinde ancak bir ikisi sinema ve tiyatro görmütür.

8— Batıl itikatlar : Salı günü yola çıkmazlar, cuma günü İle evden yolcu çıktığı gün evi süpürmezler, geceleyin süt ve yoğurt vermezler, çocuğu olmıyan kadınlar köydeki Çığırtkanbabaya giderek tavuk, horoz keserler ve çocukları olması için türbeden fayda beklerler. Köyün İslice mev - kiinde herkese ayrı ayrı şekillerde görünen dışarışeri dedikleri cinlerin olduğuna inanmakta ve bunu bizzat gördüklerini anlatmaktadırlar. Sarılık has talığına tutulanların yirmi tırnağının dibinden kan almaktadırlar. Başının yarısı ağrıyanlar camiin yarısını, tam ağrıyanlar da camiin bütününü süpürmekle başlarının iyi olacağına inanmış bulunmaktadırlar. Yürümesi geçiken çocuğun ayağını iple bağlayarak cuma günü cami kapısında ipi kestirirlermiş, bundan sonra çocuk yürürmüş.. Saksağan bir eve gelirse kadınlar uğur saymaktadırlar. Ve bunun için şöyle bir masal anlatmaktadırlar : « Kadınlar birgün: neden erkekler iki, üç kadın alıyorlar da bizler birer erkekle kalıyoruz diye düşünmüşler ve bu mantıksızlığı bir kâğıda yazarak saksağanın kanadına bağlayıp Allaha göndermişler; şimdi ne vakıtki bu kuş evlerin kapısına gelirse kadınlar: acaba Allah bize de iki koca almak için emir mi gönderdi diye sevinçle hayvanı gözden geçirirlermiş ».

9— Köyde *Kadı Hasan oğlu Salih* adında bir halk ve sazşairi vardır. Her hâdiseye *destan* ve *ağıt* uydurmaktadır. 1934 yılında bu köyde yirmi beş yaşlarında bir genç, kinin yerine tilki zehiri yiyerek öldüğü için şu koşmayi söylemiştir :

İbrahim karnında büyük bir sancı
Zehir mi kattındı Gülüşan bacı
Hepimizde bir ocaktan bucaktan
Yazık oldu sana İbrahim sana
İller naklettikçe dert olur bana

İbrahime zehiri; akrabalarından Gülşen adında bir kadın vermiştir. Bu suretle koşmada onun da adı geçmektedir.

10— *Ata sözleri* : Misafir dokuz bereketle gelir birini yer sekizini ev sahibine bırakır. Huyunu bilmediğin atın arkasından varma, ya kapar, ya

teper. Malını veresiye veren ağzı dolu yel alır. Dost için ölmeli, düşman için dirilmeli. İlâ . . .

11— Köyde söylenen türkülerden biri :

Felek beni çeke çeke getirdi
Ben de sandım muradıma yetirdi
Mezarımda gök otları bitirdi
Felek sana minnet etmem beş günü

12— Köyün askere gidip gelenleri az çok köyün kalkınmasına ve kültür işlerine önem vermektedirler. Askerlikte görüp öğrendiklerini kısmen olsun halka da öğretmeğe çalışmaktadırlar. Köyden dışarı çıkmamış kimse hemen hemen yok gibidir.

13— Köyde yetişmiş eski ve yeni adamlardan bütün memleketçe tanınmış kimseler yoktur. Yalnız burada eskiden Kara Mustafa oğlu adında bir hattat yetişmiştir. Bu zat heryıl bir kur'an yazarak satarmış bu suretle o zamanlar bu adam muhitte oldukça tanınmıştır.

C — Köyün sağlısal durumu

1— Köyün kurulduğu yer kısmen kumlu bir arazi olup suyu emmekte ve yağışlı havalarda çamur yapmamaktadır. Güneş iki mahalle hariç olmak üzere köyün diğer mahalle ve evlerine bol bol vurmaktadır. Halkın, sıhhatı korumağa aid bilgisi noksandır. Evlerin yapılışı ve dahilî tertibatı da sıhhî evsafı haiz değildir. Buna rağmen bol ve temiz hava iyi su sayesinde köylünün sıhhatı yerindedir.

2— Vaktından evvel ölüm en ziyade çocuklar ve kısmen de gençler arasında olmaktadır. Bu, anaların çocuk bakımına aid bilgilerinin azlığını ve hıfzıssıhha kaidesine karşı vukufsuzluğun derecesini anlatmağa kâfidir. Vasatî boy 170-175 dir. Halkın çoğu uzun boylu ve iri kemiklidirler. 140 boyunda olanlar da vardır. İhtiyarlar boyların kısaldığını iddia ediyorlar. Doğanlar ölenlerden fazladır. Nüfus bariz bir şekilde artmaktadır. Tenasübün de bozulmakta olduğu rivayet edilmektedir.

3— Hırsızlık eskiden daha çok olurmuş, şimdi kalmamıştır. Halk bunu Cumhuriyetin nurlu feyizlerinden biri olarak kabul etmektedirler.

4— Ferdî temizliğe oldukça dikkat edilmektedir. Yalnız genel temizlik işlerine lâyik olan önem verilmemektedir. Evlerin önünde gübre yığınları göze çarpmaktadır. Helâlardan çoğu kuyusuzdur. Köyde lâğım tertibatı yoktur. Su çeşmelerden temin edilmektedir. Çeşmelerin önü temiz tutulacak durumda değildir. Dökülen ve taşıp akan sular çeşmelerin önünde ufak birer bataklık yapmıştır. Bu halin halkın sıhhatı üzerine menfî tesir yapacağı pek tabiîdir. Köy kanununun tatbikatına bu köyde henüz başlanmıştır.

5— Evler kısmen şişeli petrol lambalarile, kısmen de fiske denilen şişesiz idare lambalariyle aydınlatılmaktadır. Bazıları da ocakta yakılan ateşin ışığından istifade etmektedirler.

6— Isınma araçları ocak ve kısmen de sobadır. Fakat soba pek az evlerde vardır.

7— Evlerin pencereleri ufaktır. Çerçeveler sabittir. Hava kapıdan ve aralıklardan girmektedir. Odaları havalandırmak adeti yoktur. Bereket versin ki evler yapılış itibariyle mazbut değildir. Bunun için havalandırma işi de kendiliğinden oluyor demektir.

8— Ahırların çoğu evlerin altındadır. Vaziyetleri müsaid olanlar ahırları başka yerde yapmaktadırlar.

9— Köyde en çok soğuk almadan doğma hastalıklar olmaktadır. Sıtmalı ve frengili kimseler de vardır. Değil köyde; köyün bağlı olduğu Alucra İlçesinde bile doktor yoktur. 30 bin nüfuslu kaza halkının sıhhatı bir sıhhat işyarına bırakılmıştır. Bu işyar da fırsat bulup köye gittiği zaman halka bazı sıhhî vesayada bulunmakta ve gerekenlere çiçek aşısı tatbik etmektedir.

10— Hasta olanlar köyde bu işe aklı erer diye tanıdıkları kimselerden aldıkları direktif üzerine iptidaî bir şekilde tedaviye başvurmaktadırlar. Hava çalma diye ad taktıkları belki dört beş hastalığın topuna birden ayni adı vererek ayni deva ile bu hastalığı tedaviye kalkışmaktadırlar. Meselâ böyle bir hastalığa yakalanmış olanı ya çamura yatırıyorlar veyahut söğüt yaprağını bala karıştırarak hastanın vücuduna sarıyorlar bu suretle hasta terliyerek iyi oluyormuş. Herhangi bir şekilde düşerek kolunu veya bacağını ezenlere de kuyrukla kara sakızın karışmasiyle meydana gelen ilâç birebirmiş, sıtma için gizliden gizliye halâ muska alanların bulunduğu esefle anlatılmaktadır. Uyuz olanlar da acı su denilen ve köye yakın bulunan bir suda yıkanmakla iyi olmakta imişler. Bu su menbaından ayrıldıktan sonra geçtiği yerlerde beyaz bir tortu bırakmaktadır. Bu tortu zamanla taş halini aldığından suya bundan dolayı taşolan su da denilmektedir.

11— Sporla meşgul olmamaktadırlar. Gerçi halk köye aid işlerini bir spor olarak kabul ediyorlarsa da fakat bu işleri sistematik yapmadıkları için spordan umulan fayda bununla elde edilememektedir.

12— Halkın sıhhata aid faydalı itiyatlarının başlıcası yemekten evvel ve sonra ellerini yıkamak, vücudlarının temizliğine önem vermek - odaların havalandırılmasına ve ziyanın azlığına lâyik olan ehemmiyeti vermemektedirler. Terli iken su içer ve rüzgâra karşı durmaktan çekinmezler. Yataklar yere serilmektedir. Köyde bir tek karyola bile yoktur. Ev eşyaları arasında sandalye de yer almış değildir. Odalarda- saydıkları bir adam varsa bağdaş kurarak, yoksa yan gelerek ve ayaklarını uzatarak oturmaktadırlar. Diş fırçası kullanan kimse yoktur.

13— En ziyade hamurlu ve bir de yabani otlardan yaptıkları yemekleri

yemektedirler. Hamur işlerinden: börek, siron (sarımsaklı yoğurdun yağlı ekmek üzerine dökülmesiyle yapılmakta) ekmek makarnası, erişte kabarcık, bişi, v. s. ile otlardan madımak, sırgan, evelik, yemlik, gelinparmağı ilimiç, sığırdili, sütten de çorba, kuymak, sütlaç, gibi yemekler yapılmaktadır. Köyden başka yerlere gidip gelen kadınlar oralarda öğrendikleri yemekleri de arasıra yaparlarmış, et her zaman bulunmaz, yoğurt hemen her sofrada eksik değildir. Yumurta paraya çabuk tahvil edilebildigi için onu fazla yemezler.

14— Halkın sağlısal durumunu yoluna koymak için köy kanununun bu hususa aid maddelerinin esaslı olarak tatbikiyle halka sağlık bilgisini kazandırmak lâzımdır. Yılda hiç olmazsa bir defa bir doktorun köyleri dolaşması çok iyi olacaktır. Köyde çocuk bakımına vakıf bir kabilenin bulun - ması da köy halkının sıhhatını korumak için hatıra gelen dileklerden biridir.

D — Köyün sosyal durumu :

1— Köyde maalesef köy kanununun tatbikatına daha yeni başlanmış - tır Gerçi bundan evvel de köy kanununun tatbikatına çalışılmışsa da fakat köy muhtarı bunu başaracak bir kabiliyette olmadığından beklenilen fayda elde edilememiştir. Köyün idaresini eline alan yeni muhtarın bu alanda verimli işler göreceği umulmaktadır.

2— Halk devlete ve şahıslara karşı borçlarına çok sadıktırlar. Zaten sahil köylülerimiz gibi fazla borçları da yoktur. Vergilere aid borçlarını zamanında ödeyebilmek için civar vilâyetlere giderek çalışmakta ve bir yıllık vergilerini kazandıktan sonra köylerine dönmektedirler. Köyde vergilerini verememişler varsa onlar ya çalışamayacak kadar kimsesiz ihtiyarlar veya hastalardır.

3— Köyde fikir ve şahıslar etrafına toplanmış partiler yoktur. Yalnız muhtar seçiminde muvakkat bir zaman için halk birkaç guruba ayrılıyor - larsa da bu da seçimden sonra dağılmaktadır.

4— Köyde mütegallibe sayılacak kimseler yoktur. Halk köyün ileri gelenlerine ve büyüklerine karşı saygı göstermektedirler. Fakat bu saygılarında zülme tahammül edecek kadar ileri gitmemektedirler. Muhtar kö - yün ileri gelenlerindendir. Kendi akrabalarına müsamaha ettiği için sevilmemektedir.

5— Köylüyü müşterek heyecan ve harekete getiren işlerin başında okul ve yol işleri gelmektedir. Halk bu iki iş için el ve oy birliğiyle çalış - maktadırlar.

6— Düğünlerde davul, zurna ve kemençe çalarak, dik ve Laz horonlariyle Tamzara, Bayburd oyunlarını oynayarak eğlenmektedirler. Kadınlar erkeklerin oyunlarını seyrederlerse de fakat erkekler kadınların oyunlarına bakmazlar. Gerek kadın ve gerekse erkekler yukarıda yazılan ayni oyunları tekrar etmektedirler.

7— Ortalama olarak evlenme çağı gerek kızlarda ve gerekse erkeklerde 12, 15, 16 yaşlar arasıdır. Kızları çabuk kocaya vermek için nüfusa yazdırırken birkaç yaş büyük yazdırmaktadırlar. Köylülerin bu erken evlenme adetlerinin önüne geçilememiştir. Birçok hilelere başvurmak suretiyle bu arzularını gene yerine getirmektedirler. Bu alanda muhtarların çok şiddetli hareket etmelerine ihtiyaç vardır. Köyde birden fazla karısı olan üç erkek vardır. Bir kadın da evlenme çağını geçirmiştir. Fuhuş yoktur. İffetsizliğe karşı derin nefret beslenmektedir.

8— Kan gütmek adeti yoktur. Zaten sahil köyler gibi buralarda sık sık cinayet olmamaktadır. Hele son birkaç yıl içinde hiçbir cinayet olmadığı memnuniyetle anlaşılmıştır. Her Türk gibi bu köy halkı da çok misafirperverdir. Büyüklere ve bilhassa işyarlara karşı çok hürmetkârdırlar. Yalnız şehirlere karşı kuvvetini maziden alan bir nefretleri vardır. Onlar zanne - derler ki şehirliler her işte ve herzaman onları aldatmağa çalışıyorlar. Aşârın mühim rolü olan bu zihniyeti yıkmak için çok çalışmak ve bilhassa şehirlilerle köylüler arasındaki bu antipatiyi gidermek için her vesileden istifade etmek lâzımdır.

9— Halkın millî duyguları sağlam ve memleket sevgileri tamdır. İstiklâl Savaşında yararlığı görülmüş altı kişi İstiklâl Madalyası almıştır. Bunlardan başka Cihan Harbinde bacağını kaybeden biriyle şehit ve kimsesiz çocuklardan birisi halen hükûmetten maaş almaktadır.

10— Halkın geçimi umumiyetle çiftçiliktendir. Köyde en ziyade arpa, buğday, çavdar gibi hububat ve patates, lahna gibi sebze yetişmektedir. Halkın yarısından fazlası senenin altı ayını civar vilâyetlere giderek çalışmakla geçirmektedirler. Köyde zengin sayılan yalnız bir kişi vardır. Bunun yıllık geliri 300 liradan ibarettir. Nüfusun dörtte üçü fakirdir.

11— Köyde sabun sarfiyatı yok denilecek kadar azdır. Çamaşırlarını killi veya küllü su ile yıkamaktadırlar. Bir yıllık petrol sarfiyatı 10 tenekeyi geçmemektedir. Kibrit sarfiyatı da azdır. Ateş yakmak için çıradan istifade edilmektedir. Tahminen 2000 kilo da sadeyağ yenilmektedir.

12— Köyde ziraat elverişli ancak 2200 dönümlük arazi vardır. Bu toprak 2,3 dönümden az ve 50 dönümden çok olmamak üzere bütün nüfusa taksim edilmiştir. Köyde oturup ta toprağı bulunmayan hemen hiçbir kimse yoktur. Yalnız mevcud toprak bugünkü ziraat usulleriyle halkın ihtiyacını karşılıyacak mahsul yetiştiremediğinden son yıllarda bu köyden komşu vilâyetlere gidenlerin sayısı on evden fazladır.

E — Köyün ekonomik durumu

1— Eskiden köyün etrafı ormanlıkmış, bugün bundan eser kalmamış gibidir. Halkın ağaç sevgisi çok noksandır. Kış mevsiminin uzun sürmesi ve şiddetli geçmesi de buna inzimam edince bugün karşılanan bu acı neticeyi yaratmıştır. Odun: çam, meşe, ardıç, köknar ağaçlarından yapılmakta-

dır. Bu bakımsızlık böyle devam edecek olursa buraların zamanla bir çöl manzarasını arzedeceği muhakkaktır.

2— Halkın ziraata aid bilgileri de geridir. Babadan kalma usullerle ekip biçmektedirler. Koca köyde iki harman makinesi vardır. Yılda 25 ton arpa 17 ton buğday olmaktadır. Mahsul halkın ihtiyacını tamamiyle karşılıyamamaktadır. Bazı seneler hariçten zahire satın almakta imişler. Köyde 6 at, 207 inek, 312 öküz, 300 keçi, 420 koyun ve 3 te merkep beslenmektedir. Kümes hayvanlarının sayısı bine yaklaşmaktadır.

3— Köyde iki demirci, iki kalaycı, iki marangoz ve altı da taşçı vardır. Halı dokuyan kimse yoktur, Yalnız beş kadar kadın kaba saba kilim dokumaktadırlar.

4— Köyde kooperatif yoktur. Kurulması için de teşebbüs edilmemiştir.

5— Halkın Hükûmete ve şahıslara karşı borçları fazla değildir. Bütün köyde yol parasından 50, araziden 315, sayımdan da 300 lira borçları vardır. Şahıslara aid borçlarının tutarı 150 lirayı geçmemektedir. Halbuki sahil köylerimizde 10-15 bin lira borcu olan kimseler vardır.

6— Köyün ekonomik durumunun inkişafı, ancak halkın kültür seviyesinin yükselmesi, fennî ziraatı ve cins hayvanlar yetiştirmeyi öğrenmesiyle kabil olacaktır. Yoksa bugünkü durumda halk yarı göçebe halindedir. Çünkü köyde toprağına bağlanıp kalsa geçinemiyecek açlıkla karşılaşacaktır. İşte bu zaruretten dolayıdır ki senenin hemen yarısından fazlasını civar vilâyetlere giderek oralarda hamallık, suculuk ve amelelik yaparak para kazanmaktadırlar.

ORTAZAMAN TÜRK — İSLÂM DÜNYASINDA

M A L İ Y E

Prof. A. MEZ

— Başı 47 inci sayıda —

İslâm hukukunun şiddetli kavaidine tevfikan gümrük resmi de yasaktı; mamafih gümrük (Marâsid) idareleri her yerde vardı. Fıkaha gümrük resmini hasenât vergileri (Zekât) arasına sokmak çaresini bulmuşlardı ki bu suretle hiç olmazsa müminlerin tediyelerini temin etmişlerdi. Bundan dolayı, bir tâcire bir sene müddetle gümrük resmi vermeden hududdan girip çıkmasına müsaade edilmesi ve bir defa gümrük resmi verdikten sonra, peşin parasının da gümrüğünü vermesi ve harcın yüzde on olması muvazaası da bundan ileri gelmişti [54]. Hakikatte ise gümrük tarifesi çok farklı idi. Mekke'nin limanı olan Ceddah'da bir deve yükü buğdaydan yarım dinar, bir balye Mısır keten bezinden cinsine göre 2 veya 3 dinar, deve yükü yünden 2 dinar, (Suez) Qolzûm'da her bir deve yükünden 1 dirhem resim alınırdı. Diğer arab limanlarından da gümrük resmi alınırdı; fakat nisbet daha az idi. Garbdan Mısır'a giden gemilerde İskenderiyede, Suriye'ninkilerde Faramâ [55] da resim verilirdi. Muhtelif küçük arab hükümdarları da kara gümrük dairelerine (Marâsid barrijjieh) malikti-

---

[54] Qalqaşandi, Wüstenfeld, S. 162 Nazariyyatta Müsliman olmayan tacire de hudutta, ayni memlekette yaşayan müslim tacirin verdiği resmi verirdi ki ahvâli âdiyyede malının % 10 idi; buna mukabil tacire bütün gümrük idarelerinden serbestçe geçebilmesi için bir pasaport verilirdi. (Sarachsi ölümü 495/1102) Schaibâni şerhi, yazma, Leiden bei de Goeje: İnternationale Handelsverkeer in de Middeleeuwen. Verslagen en Mededeelingen der K. Akade. V. Wetenschapen, 1909, S. 265). Bununla beraber âlimlerde bunda birlik değillerdir; bazıları yabancı tacirlerin yüzde 5 ve yalnız memlekete sokulan şaraptan % 10 resim verdiklerini (Yahyâ b. Adam, S. 51) diğerleri umumiyyetle % 10 verdiklerini söyleyorlar. (Kit. alcharâğ, S. 78), Şafiiye göre bu öşür devlet hazinesinin ihtiyacına tevfikan yarı yarıya çoğaltılabilir veya azaltılabilirdi. Her halde verilen resim şahısla kâimdi, ve aynı tacir bir sene zarfında tekrar hududtan mal geçirecek olursa artık hiç bir resim vermezdi, elverirki gümrük daireleri ile karşılıklı olarak anlaşmış olsunlar (Wüstevfeld, Qalqaşandi, S. 164) Çin seyyahı *Abu Dolaf*'in 333/944 senesinde eşyasının gümrüğünü çinlilere verdiği (Yaqût lügatı S. v. Şin), 5/11 inci asırda Yunan, İspanyol ve magribi gemilerinin Trablus'ta sultana öşür verdikleri (Nâsır Chosrou S. 112) ni öğrenmekle kat'i bir esas elde edilmiş olur; zira *resim* ve *resim vermek* kelimeleri umumi bir mana ifade eder. 1154 ve 1173 (milâd) senesi Pisan ticaret mukaveleleri % 10 resim kaydediyor (Schaube, *Handelsgeschichte* der roman. Völker, S. 149 ff.)

[55] Muq., S. 104 f, ade' ni ihtiva eden kısmın kaybolduğu görülüyor. Her halde hükümet bu beş limanda eşyanın 1/3 kısmını almamıştır. Burada Cod C. ile uman'a taalluk ettirilmektedir. S. 213.

ler ki bunlar da nisbet de mutehalifti. Bir kısmı her bir yünden $^1/_2$ dinar aldığı halde, ekseriyeti teşkil eden diğer kısmı hattâ sadece bir dirhem alırdı [56]. Babil'in göl, nehir ve sokak gümrükleri çok zengindi. Bilhassa Basrah, inceden inceye yapılan muayeneleri, eza ve cefalardan dolayı fena şöhret kazanmıştı. Orada M u k a d d a s î 'nin zamanında hudud, Halîfe arâzisi ile Qarmat sahası arasında uzuyordu, (ehir kapısında her iki devletin gümrük daireleri karşı karşıya bulunuyordu. Bir tek koyun için 4 dirhem (yani kıymetinin dört misli) yümrük resmi vermek mecburiyeti vardı; resmin istifası için, Qarmat gümrük dairesi hergün yalnız bir saat kadar açık bulundurulurdu[57]. İsfahân'ın tâcirlerin bulunduğu mahalle olan Yahûdijjeh'de her bir deve yükünden 30 dirhem idhaliye resmi alınmakta idi[58]. Sind'in bir eyaletinde geldikleri yere göre değişen gümrük resmi alınırdı: Hindistan'dan gelen eşya Sind'in diğer taraflarından gelen eşyanın gümrüğünden daha fazla mikdar tutardı [59].

İlk zamanda her yerde olduğu gibi ihracat resmi de alınırdı. Hukukculara göre, hudut muhafızları seyyahları muayene eder, silâhlarını ve kölelerini alır, müslümanlar hakkında malûmatı ihtiva edip etmediğini anlamak için kâğıdlarını gözden geçirirdi [60]. Ceyhun ötesinde (Mavraünnehir) Oxsus seferlerinde her erkeğin köle için 70—100 dirhem, her bir Türk kızı için 20—30 ve bir deve için 2 dirhem gümrük resmi alınırdı; seyyahların eşyası bir dirhem gümrüğe tâbi idi [61]. Sind'de ise herkes ihracat gümrüğü verirdi; bundan yalnız köleler hariç idi [62]. Cenubî Arabistan'ın küçük *'Aththar* devleti dahilinde yalnız çıkış resmi alınırdı[63]. Bilhassa hurmalarile zengin olan Kirmân'da yüzbin deve yükü hurmayı Chorâsân'a ihraç eden hükûmet kârvan sürücülerinin beherinden birer dinar ihraç resmi almıştı [64]. O zamanlar 'Omân'da yapılan gümrük muayenesi bilhassa nâhoş surette tasvir edilmektedir [65]. 6/12 nci asırda İspanyol İ b n Ğ u b a i r İskenderiye'de yapılan muayeneden şu suretle şikâyet etmektedir : « Muvasalet eder etmez hükûmetin mutemed adamları birlikte getirdiğimiz bütün eşyayı almak üzere güverteye çıktılar. Müslümanlardan orada bulunanların hepsi arka arkaya götürüldüler; isimleri, hüviyetleri ve memleketleri kaydedildi. Hepsine, birlikte getirdikleri malları, mevcud nakdleri soruldu. Sorguya çekilen yolcu, mevcud mal ve parasından, evvelce verip vermediği tetkik edilmeden zekâtını vermeğe mecbur edildi. Seyyahların çoğu hac etmek maksadile denize açıldığından

[56] Muq., S. 105.
[57] Muq., S. 134.
[58] Muq., S. 400.
[59] Muq., S. 485;
[60] Kit. al- charâğ, S. 117.
[61] Muq., S. 340.
[62] Muq., S. 485.
[63] Muq., S. 104.
[64] Muq., S. 469.
[65] Muq., S. 105. Anm. d.
[65] Hukukculara göre seyahat azığı almak serbest idi. Qalqaşandî, Wüstenfeld. S. 162.

yolda yiyecekleri mikdardan fazla hiçbir şey almamışlardı [66]. Buna karşı şimdi son defa verdikleri zekâttanberi bir sene geçip geçmediği kendilerine sorulmaksızın zekât vermeğe mecbur oldular. Ahmed Magrib İbn Hasan geminin eşyaları hakkında isticvab edilmek üzere karaya çıkarıldı. Evvelâ hükûmet dairesine, sonra kadıya ve daha sonra gümrük memurlarına ve Sultanın bir sürü maiyetine sevk edilerek herşey hakkında sorguya çekildi. İfadesi kâğıd üzerine tesbit edildikten sonra salıverildi. Eşya ve erzaklarını gemiden karaya çıkarmaları müslümanlara emredildi, sahilde bulunan muhafaza efradı o eşyayı emniyet altına aldılar ve gümrük dairesine taşımak için lâzımgelen teşebbüsatta bulundular. Birerbirer çağırıldılar, her birinin eşyası getirildi -gümrük dairesi top dolu idi- küçük büyük herşeyi gözden geçirdiler ve herşey altüst ve darmadağın oldu. Yolcuların cebleri birerbirer muayeneden geçirildi ve yolcular başkaca da malları olup olmadığına yemin etmek mecburiyetinde kaldılar. Muayene edenle taaddüt ettiği ve eşya altüst ve pek çok olduğu için birçok eşya ortadan kayboldu. Bayağı ve şerefsizce bir sahneden sonra yolcular salıverildiler » [68].

İslâmiyetin ilk zamanlarındanberi, devletin müslümanlara aid olduğu hususuna ehemmiyet verilmesi hasebile, devlet kasası bait al-mâl ile hükümdarların kasası (bait mâl al-châssah) arasında ayrılık mevcuddu. Aynı şahsiyet hiç kimseye hesab vermek mecburiyetinde olmaksızın her iki kasadan istifade ettiğinden her iki keseyi birbirinden ne dereceye kadar farklı tutması lâzımgeldiği tamamile vicdanına kalmış bulunuyordu [68]. Abûbekr ile 'Omer'in müslümanları parasını kullanmak hususunda ne kadar müçtenip davranmış oldukları hakkında bilâhara birçok hikâyeler uydurulmuştu. Devlet hazinesi boş olduğu zaman hususî kasaların emre âmade tutulması lâzımgeldiği hakkında muvazene hesabları ortaya atılıyordu ki Böylece umumî inkirazdan kurtulunacaktı [69]. Vezir Alî ibn Îsa'nın bir mektubundan Halife al - Mu'tadid (279—289/892—901) ile bizzat tasarrufkâr yaşayan Muqtafî (289—295/901—907) nin devlet hizmeti için hususî kasalarını kullandıklarını öğreniyoruz [70]. al-Mu'tadid zamanında, buna henüz alışılmamış idi: Vezirin bulunmadığı bir zamanda ona vekâlet eden oğlu Halifeye devlet umuru için ikrazatta bulunduğ zaman, babası ona her ikisi hesabına kabahat işlediğini, parayı tâcirlerden alarak faizini tercihan kendisinin ve babasının parasın-

[66] İbu Ğubair, S. 35 f.

[67] Vezirin aynı zamanda maliye nazırı ve hazinei hâssa nazırı olması ve hâzinei hâssa kâhyasının imzası yanına kendi imzasını atması bir nevi kontrol mahiyetinde idi. (Wuz, S. 140)

[68] Bizim günlerimizde sultan Abdülhamid'de bazan muazzam hâzinei hâssasından ikrazda bulunmuştur.

[69] Wuz, S. 284.

[70] Wuz, S. 188.

dan ödemesi lâzımgeldiğini yazmıştı [71]. a l - M u q t a d i r (295—320/907—932) zamanında hususî kasa ehemmiyetli surette daima geriye iade şartile tırtıklanmıştı. 319/931 senesinde vezir Halifeye müstacel devlet masraflarından doğan yedi yüz bin dinarlık (7 milyon mark) bir açık ('ağz) göstermişti ve devlet reisinin bunu ödemesinden başka çare olmadığını ileri sürmüştü; fakat bu para, Halîfeye çok görünmekle beraber bütün masrafları karşılamak ve bundan başka da Halifenin hazinei hassasına bir milyon dinar (10 milyon mark) teslim etmekle kendini mükellef tutan afif bir adam tarafından vaki olan bu teklifi memnuniyetle kabul etti. Yardımı yapan vezir olmuştu, fakat ertesi sene büdceyi tahrif ettiği hakkında vaki dalavere üzerine azledildi[72]. 329/940 senesinde vezir Halifenin hazinei hassasından beşyüz bin dinar, (takriben 5 milyon mark) maaşların tediyesi için istedi ve nihayet aldı da [73].

Müminlerin rûhanî reisi sıfatile Halîfeye düşen fedakârlığı -ki hac seferlerinin masrafları, müşriklere karşı her sene yapılan harb seferleri ile userânın serbest bırakılması ve yabancı sefirlerin kabulü gibi hususâta aid masraflardı- Halîfe zaten kendi hususî kasasından yapıyordu [74]. Buna mukabil Halifenin bilûmum maiyeti ile saraya aid tahsisatı, devlet ödüyordu [75]. 4/10 uncu asrın başına aid olmak üzere hazinei hassayı besleyen varidatı yazıyoruz [76] :

1 — Ecdadın bıraktığı terekeler. Abbasi'ler zamanında en çok hazır para bırakan H â r û n a l - R a ş î d olmuştu: 48 milyon dinar. (Profesör M e z burada o zamanki mark ile mukayese ederek takriben (480 milyon mark) diyor. Halîfe a l - M u' t a d i d 'de (279—289/892—901) parasını iktisad etmek suretile kasasındaki meblağını 9 milyon dinarın üstüne çıkarmıştı; bu para, o kadar fevkalâde telâkki edildi ki 10 milyon dinarı bir araya getirdiği zaman için Halîfeye pek çok pilanlar istinad edildi; gûya Halîfe arâzi vergisini üçte bir nisbetinde tenzil edecek ve mevcud altın parçalarını yekpare bir blok halinde erittikten sonra, kendisinin on milyon dinarı olduğu halde, bu paraya ihtiyacı olmadığını bütün

---

[71] Misk, V. 352. İbn al - Athîr, VIII, 176.

[72] İbn al Athîr, VIII, 579.

[73] Wuz., S. 22. Veziri halife al-Muqtadir'den Bagdaddaki askeri şenl klerin masraflarını ödemesini rica ettiği zaman halifenin bunu eyi karşılamamış olması ihtimalden uzak değildir.

Wuz., S. 28.

[74] Wuz., S. 10 ff.

[75] Misk., V, 381 ff.

[76] Wuz., S. 189. Kasası için bir hazne binası yapmış ve çatının iltisak maktalarını kurşun ile perçinlemişti. Para keseler içinde saklandı ki me'ul haznedarın mührunu taşıyordu (Wuz , 139). Diğer Hükümdarlar ise (4. / 10. asırda) paralarını sandıklar içinde (Sanâdiq) sakladılar yalnız ihtiyatkâr Ichşid(Mısır hükümdarı) silâh depolarına taşıtarak zırhlı torbalar; içinde muhafava etmişti ki kimse paranın orada bulunduğunu zannedemezdi (Tallquist, 43 f.)

kümdarların öğrenmesi için, o altın kitlesini sarayının kapısına koyacaktı. Fakat Halife bu mefruz plânları tatbik etmeden evvel öldü [77]. Halefi a l - M u q t a f î (289—295/901—907) ise hazinei hassasını 14 milyona kadar yükseltti [78].

2 — İran ve Girman arâzi ve ümeraya aid emlâk vergisi (yani masraflar çıktıktan sonra kalan safî hasılât). Bu hasılât 299/911 den 320/932 senesine kadar olan her sene 23 milyon dirhem tutuyordu ki bunun dört milyon dirhemi devlet kasasına sevk edildiğinden hazinei hassaya senevi 19 milyon dirhem kalıyordu. Fakat buna mukabil Halife İran ve Girmanın fevkalâde masraflarını (meselâ 303/915 senesinde bu vilâyetlerin zabptları için 7 milyon dinar sarfetmişti) deruhde ediyordu [79].

3 — Suriye ve Mısır'dan gelen para, nazarî olarak, meselâ yahudi ve hıristiyanların beheri için Halifenin hazinesine müslümanların mümessili olduğu için adam başına alınan cizye giriyordu; bu para devlet haznesine girmezdi [80].

4 — Tâzminat, müsadere ve miras gibi hususattan gelen para [81].

5 — Babil, Chûzistân, şark ve garbtaki eşyadan alınan para ile arâzi vergileri.

6 — Tasarrufat. 3/9 uncu asrın son iki Halifesi her sene bir milyon dinarı bir tarafa koymayı itiyad edinmişlerdi. Aynı tarzda iktisad eden a l - M u q t a d i r saltanatın 25 inci senesinden sonra 700 milyon mark tasarruf etmişti ki H â r û n a l - R a ş î d 'in tasarruf ettiği paranın bir mislini teşkil ediyordu. Fakat o hepsini sarfetmişti. 315/927 senesinde Karmat'daki müzayekadan sonra hususî kasasında yalnız yarım milyon dinar (5 milyon mark) kalmıştı

---

[77] Miskawaih'den başka Wuz., S. 290 f.(S. 139 da adedler biraz değişiktir); Elias Nisibenus, geb. 364/974, S. 200 Muh. ibn Yahyâ'ya göre.

[78] Bu yekûn iki vilâyetin zabtı ile biten sefer ile arzı teslimiyet masraflarının 10 milyona baliğ olduğu hakkındaki ifadenin mukayesesinden elde edilmişitirki Wuz.(290)a göre bunun 3 milyonu arzı tabiyet ve teslimiyet için idi.

[79] İbn al - Ğauzî 196 b.

[80] Hükümdar bütün hadım ağaları ile azat edilen çocuksuz âile kölelerinin mirasını yiyordu; bu köle sahibi âile reisleri çok defa yağlı mevkilerde bulundukları için ona bu yüzden büyük servetler kalıyordu. Bu cümleden olarak 311/923 senesinde Bağdad'da olan eski bir General Yânis (= Yohannes) al-muvaffakî - ki ikametgâhının duvarları içinde 1000 seçme cengâver barındırırdı ve çiftliklerinden 30,000 dinar varidat alırdı (Arib. S. 115) 302/914 senesinde ölen muganniye Bid'ah, Arib'in [kafiyeye uygun olarak böyle tesmiye edilir Ag. XVIII 179 ve Kit. Bağdad ed. Keller S. 308; de Goeje'nin dediği gibi Uraib değil (Arib., S. 54)] • Sanatkârların sanatkârı güzellerin güzeli en nüktedan ve en pervasız muganniye Arib'in kulesi idi. Ölünce çok para, zinet eşyası, arazi ve çiftlik bıraktı ki halile hepsini musadere etti (Arib. S. 54)

[81] Misk., V, 301.

İdaresi en müşkil eyalet Persis'di; vergi usulleri pek karışık olduğundan idare memurlarının yetişmesi için bir nevi yüksek mektep vazifesi görüyordu [82]. *Muqaddesi* [83] : « tekâlifin ağırlık ve mikdarını hiç sorma! » diyor ve A d u d e d d a u l a h'nın kütüphanesinde bulunan bir kitapta şunları okuduğunu iddia ediyor : « Persis İranî'leri insanların hükûmete karşı en çok itaat edeni, haksızlığa karşı en sabırlısı, en çok vergi vereni ve duyguca en düşkünüdür; onlar henüz adâletin ne olduğunu bilmemişlerdir [84]. Persis filhakika 303/915 senesinde bütün eyaletler arasında diğerlerile nisbet kabul etmiyecek kadar çok vergi veriyordu[85]. *Balchî* siyasî istitradlarının en uzununu tevekkili bu eyalet için yazmamıştır [86] ve daha Sasânîler zamanında bu dağ memleketin vaziyetinin karmakarışık olması pek mümkündü, teshirî kabil olmıyan kayadan köşkler, ormanlar ve asîller tabakası halâ bugün dahi tamamile feodal bir mevcudiyet teşkil ederler. Büyük arazinin ekserisi fief [87] di, ve buna rağmen para iktisadiyatı orada o kadar inkişaf etmişti ki rençberler hükümdarın arazisinde çalıştıkları zaman vergilerini dirhem olarak öderlerdi[88]. Memleketin vergi ödeme kabiliyeti sulama işlerinin makine ile veya makinesiz olarak ve yahut da o memlekette umumiyetle mevcud olup olmamasına göre tayin edilirdi. İkinci şıkta 2/3, üçüncü şıkta ise 1/2 (ilk kategorinin vergisi üzerinden hesab edilerek) verildi [89]. İslâmiyette bağların da ithâl edildiği meyvacılık Halife e l - M a h d î zamanında arazi vergisinden muaf tutulmuştu, fakat 303/915 senesinde ekin işleri ile uğraşan köylülerin talebi ve tazyiki üzerine bu imtiyaz ondan alındı ve bilâkis ağır vergiler tarhedildi; bu zamandan itibaren bağcılar 150 evleklik sulanabilir asma çubukları için 1425 dirhem vergi vermeğe mecbur tutuldukları [90]. Her bir hurma ağacından 1/4 dirhem alındı [91]. Değirmenlerle gül suyu fabrikası hükümdarlığa aid bulunuyordu [92]. Persis şehirlerinde pazar caddelerinin arazi ve zemini de hükûmete aid bulunuyor ve hükûmet bunun bedeli olarak faiz tarhediyordu; evler sahiblerine âiddi. Şer'î vergilerin (arazi üşrü, zekât, hıristiyanların ve yahudilerin adam başına verdikleri baş vargisi) dışına çıkan bütün vergiler islâm hukuk -
başına verdikleri beş vergisi) dışına çıkan bütün vergiler islâm hukuk -
cuları tarafından daima gayri kanunî olarak gösteriliyordu; bu sebebten sofî vezir 'A l î i b n İ s â Mekke'de vasıtalı vergileri ve Mezopotam-

[82] *İstachrî*, s. 146.
[83] s. 451.
[84 *Muq.* s. 448.
[85] K r e m e r, *Einnahmebudget*, s. 308
[86] *İstachrî*, s. 156 ff., İbn Hauqal, s. 216 ff.
[87] *Muq.*, s. 421.
[88] *İstachrî*, s. 158.
[89] *İstachrî*, s. 157.
[90] *Wus.*, s. 340 ff., *İstachrî*, s. 157.
[91] *Muq.*, s. 452.
[92] s. 158.

ya'da bağ vergisini (*Gibâjat alchumâr*) [93] kaldırmıştı. Bu sebepten Mısır Halifesi a l - H â k i m 'de islâmiyetin ilk günlerinde olduğu derecede zahid olmak istediğinden şer'î vergilerin hududunu taşan bütün vergi ve tekâlifi kaldırdı ise de yerine geçen zat bu kaldırılan vergileri tekrar tarhetmek mecburiyetinde kaldı [94]. Persis arazi vergisi için nasıl klâsik bir memleket ise Mısır'da vasıtalı vergiler için klâsik bir mahiyet arzediyordu; Fatımî'ler zamanındaki listeler her şeyden vergi alındığını gösteriyorlar, hemen hemen vergi alınmıyan sadece bir hava kalmıştı [95]. Bundan başka ayrıca umumî vergi tutarından on ikide bir tenzil ediliyor, onda bir agio ve yüzde bir sened masrafı ödeniyordu [96]. Eski islâmiyetin şer'î hukukunu zahidâne mer'î kılmak hususunu kabul eden arabların ta - rihî ananeleri, 247/861 tarihinde Mısır'ın maliye müdürü olan İ b n M u - d e b b i r 'i bu gayri kanunî yükü yükleyen bir *şeytanın kâtibi* olarak göstermektedir [97]. Fakat bu gayri kanunî sayılan yükler daha P t o l e m ä o s hanedanı, Romalılar ve Bizanslılar zamanında da vardı. « Esasen o zamanki mısır'da vergi vermeye kabiliyetli olup ta verginin dışında kalmış bir fert var miydi acaba diye sorulsa pek yerinde bir sorgu olmuş olur [98] ». Ve bu ötedenberi alışılmış olan soygunculuktan islâm zamanında da pek çok şeyin eksilmemiş olduğu görülmektedir [99]. Tinnis *Muqaddesi* S. 213 dokuma esnafından tarholunan tekâlifin bilhassa ağır olduğunu ve bundan dolayı Tinnis'lilerin daha 200/815 senesinde seyahat esnasında oradan geçmekte olan patrika bir araya getirmek imkânları olmıyan bir meblâğı, yani beş dinarı her sene vermek mecburiyetinde olduklarından ve bu paranın kendilerinden zâlimane bir surette cebren alındığından şikâyette bulunmuşladı [100]. Eski devir şartları teferrüatlarına kadar aynı olarak kaldı: İskenderiye'nin P t o l e m ä o s

---

[93] *Kit. al - 'ujûn* IV, fol. 81. Bunlar *İbn Hauqal* s. 142 de *dar-'ib, ib al - cehamr* dır.

[94] *Yahjâ ibn Sa'id*, Paris, fol. 123 a, 133 b.

[95] *Maqrîzî* I. 103 ff.

[96] H o f m e i e r, *İslam*, IV, 100 ff.

[97] M a q r î z î. *Chitat*, 1. 103. Vaktiyle Babil'de şark ve garbi idare ettiğini ve dâima akşama kadar işlerini bitirdiğini; Mısır'da ise bazı gecelerini de işgal eden meşguliyetin kendisini üzdüğünü söyliyor. Bu memleket topraklarını yarıyarıya ekse dahi bütün dünyayı besleyebilir (*İbn Hauqal*, s. 88). Hristiyan vezir İslâ ibn Nestorius dahî 4/10. asrın sonuna doğru hemşerisi, asırdaşı ve ve dindaşı olan İ b n S a 'î d tarafından pek çok yeni tekâlif tarheden bir vezir olarak gösterilmektedir (s. 180).

[98] Wilcken, *Griechische Ostraka*, s. 410.

[99] *Papyrusse'e* bak. Satış dükkânları vergisi şüphesiz a l - M a h d î (158 - 169 / 775 - 787) yeniden alınmaya başlamıştır, hem Bagdad'da (*Ya'qubî*, 11, 481) hem de Mısır'da (*Kindî* ed. Guest, s. 125). 101 almanca texte s. 42.

[100] W i l c k e n, *Griech. Ostraka*, s. 433.

zamanında vergi mıntakası olarak işgal ettiği hususî vaziyet [101] 4/10 uncu islâm asrının başında da mahfuz kalarak devlet büdcesinin başında Mısır ve İskenderiye başlığı muhafaza edilmişti [102]. Hattâ daha sonraları bile İskenderiye'nin doğrudan doğruya Sultanın hazinei hassâsına vergilerini eda ettiklerini *Qalqaşandî* haber vermektedir [103]. Firaunların P t o l e m ä o s, Romalılar ve Bizanslılardan tevarüs ettikleri arazi üzerine olan hukuk hükümranileri halâ arab vergi üleması nezdinde mühim bir rol oynamaktadır [104]. Ptolemäos'lar zamanındaki eski monopol işletme idareleri de mer'î bulunuyordu: Fatemîlerin ilk zamanına aid olarak *Muqaddesi* hikâye ediyor: « Mısır'dan ve bilhassa Tinnis, Dimyat ve Nil kenarından alınan vergiler ağırdır. Kıpti *Schatâ* kumaşlarını, hükûmet tarafından damgalanmadıkça dokuyamıyacağı gibi bunları ancak devlet tarafından gösterilen dellâla satabilir. Satılacak mal hükûmet memuru tarafından hükûmet listesine geçirilir ve ancak ondan sonra kumaşlar top yapılarak ve ince Bast'lar içine sarılarak bağlanır, sırasile sandıklara yerleştiren şahısa verilir ve ondan sonra sandıkları kapayıp bağlayanlara gönderilirdi ki hepsi muayyen bir mikdar vergi alırdı. Liman kapısında da yine vergi alınır ve her memur sandık üstüne kendi işaretini koyardı. Yelkenle nakil esnasında nakil vasıtaları muayene edilirdi. Keza Tinnis'de zeytin yağının tulumundan bir dinar v. s. alınırdı. Nil'de Fostât'da ise ağır yüklerden Tinnis sahilinde ahaliden birinin oturduğunu gördüm. Bu mevkiden alınan para *(Qabâlah)* hergün 1000 dinara yükselirmiş; yukarı Mısırda Nil kenarında ve İskenderiye sahilinde böyle birçok yerler vardır.» [105] Şarkta satış vergileri ancak 4/10 uncu asrın ikinci nısfında alınmaya başlandı. 'A d u d e d d a u l a h (ölümü 372/982) saltanatının sonuna doğru Bağdad'da bir beygir veya sair ev eşyasının satışından vergi alınmasını emretti ve bundan başka sun'î buz istihsali ve Floret (*Qazz*) imalâtı için bir monopol kurdu. Şu beyit bunu âsabî bir eda ile ifade etmektedir :

« Babil'in bütün pazarlarında hep vergi mi alınır,
« Ve satılan her şeyden bir dirhem vergi mi ? [106]

A d u d e d d a u l a h 'nın oğlu 370/985 senesinde sâf ipek ve pamuk kumaşlardan fiyatının onda biri nisbetinde vergi almak istediği zaman « şehir giyane gelerek verginin geri alınmasını cebren temin etti » [107] Aynı kumaşlar 389/998 senesinde tekrar vergiye tâbi tutuldu ise de yine

---

[101] K r e m e r. *Einnahmebudget*, s. 309.

[102] W ü s t e n f e l d tercümesi, s. 158.

[103] *Muq.*, s. 212

[104] S. 213.

[105] *Gauharî lügati* s. v. ınks.

[106] *İb al - Ğauzi*, Berlin, fol. 123; *İbn al - Athir*, IX, 16, 33, asırdaşı S â b î'nin *Tâğî* sına göre.

[107] *Wuz.*, 368; burada *juhmalu* okunacak.

patırdı gürültü koptu; halk eski şehirde cuma namazının edasına mâni olduğu gibi vergi hesablarını tanzim eden bir idare binasını yaktı. İsyan cezalandırıldı ve onda bir vergi ise yalnız sâf ipek kumaştan alındı; tezgâhtan kesilerek satılıp ihraç edilen her bir parçaya bir damga vuruldu [108] ve böylece bu mal lüks vergiden hariç tutuldu; 425/1033 senesinde aizzeden olan D i n a v a r i tuz tekâlifinin halka yaptığı zararlardan bahis ile hükümdar nezdinde şikâyette bulundu. Bu resim kaldırıldı ve karar camilerde mevizaler arasında okundu ve cami kapısına bu cinayeti yeniden ortaya çıkaranın melûn olduğu yazıldı. O zamanlar tuz vergisi her sene 2000 dinar getiriyordu [109]. Mısır halkı olsaydı bütün vergilerin tarhedilmesine karşı hiç sesini çıkarmazdı.

Suriye'de alınan vergiler hafifti, hattâ Mısır Halifeleri zamanında dahi böyleydi. Yalnız o da bilhassa Kudüs'de olmak üzere hallerde satış yapmak mecburiyeti vardı; başka hiçbir yerde birşey satılmazdı, hallere ise çokça kira vermek mecburiyeti yükletilmişti [110]. Bu eyaletin vergi hususiyeti bir nevi istihkak elde etmek için verilen vergi *himâjât* -meselâ bir arabanın tutulması için- mahiyetinde olması idi. Bu suretle istihsal edilen para pek yüksek arazi vergisi kadar tutuyordu [111]. Tekâlif bu talisiz memlekette sahiblerine göre değişiyordu; « 330/941 senesindenberi, İ b n H a u q a l söylüyor, her biri diğerine nazaran menfaatini üstün tutmaya çalışan adamlar arasında bu tekâlif değişiyordu. Bunlardan her birinin hedefi bugün ne bulurlarsa almak ve hükmettikleri müddetçe derleyip toplamaktı. Hiç birisi memleketin imârını veya basiret ve istişare ile memleketi idareyi düşünmüyordu [112]. Aynı İ b n H a u q a l 296/908 Suriye büdcesini gördüğünü iddia ediyor ve bunun memur maaşları kesildikten sonra 39 milyon dirheme baliğ olduğunu söylüyor [113].

Mısır ve Suriye'de devlet kasaları büyük kubbeli camiler içinde yüksek sütunlar üzerinde bulunuyordu; hattâ Fastât'da mihrabın önünde idi; demirden ve muhkem kilid tutan bir kapısı vardı ki bu kapıya tahta bir köprü ile çıkılabilirdi. Geceleri kasanın mevcudiyetinden dolayı cami bo-

---

[108] İbn al - Ğauzi, fol. 188 a.

[109] *Muq.*, s. 167.

[110] Muq., s. 189. Kelimenin asırdaşlar tarafından izâhına malik değiliz. *Dozy* ile *Gloss. Geog* ve M a q r i z i *Chitat* 1, 89 daki fıkralarda *himâjatu* şeklindedir.

[111] *İbn Hauqal*, s. 128.

[112] Aynı eser. Burada *ğamd'at* okumalı, hesabatı kapatmak için teknik tabirdir. (*Mafâtih al-'ulûm*, s. 54).

[113] *İbn Rosteh*, s. 1[illegible]; Muq. s. 182. *Barda'ah*'de yukarda Kafkasya'da Surya âdeti mucibince haznenin camiin 9 sütunu üzerinde dikkate şayan olarak kaydedilmektedir ki kurşundan ve demir kapılar'a muhafaza edilmiştir (*İstachri*, s. 184).

şaltılır ve kilidlenir idi [114]. Acaba bu eski Mısır - Suriye âdeti mi idi ? Acaba eski zamanlarda kasalar kiliselerde mi tutulurdu ve gerek Bizans zamanında ve gerek Antik devirde bu binalar yalnız mabed olmayıp devlet kasası vazifeside mi görürlerdi ? [115].

4/10 uncu asrın içine kadar mirî arazilerin her dört senede bir tekrar eden iltizamı keza camilerde icra edilirdi; bunun Mısır âdeti olması da mümkündür [116].

Mezopotamya asrın büyük nısfı zarfında (370/980 tarihine kadar) hemen hemen müstakil olan H a m d â n î 'lerin idaresinde bulunuyordu. Bu bedevî hükümdarlar -ki bunların içinde S a i f e d d a u l a h Haleb'de parlak ve asîl bir hayat yaşamıştı- tebaalarını göçebe idrâksizliğine hâs bir kayıdsızlıkla eziyorlardı. Bunlar o asırda devlet idare edenlerin en kötülerini teşkil ediyorlardı; bunlarla mukayese edildiği takdirde türk ve iran tâcidarları memleketlerinin âkil babaları idiler. Hamdânî'lerin ağaçlara karşı göçebelere hâs düşmanlıkları karakteristiktir.

333/944 tarihinde Haleb S a i f e d d a u l a h kıtalarına karşı kapılarını kapadığı zaman, o tarihte yaşamış olan şair S a n a u b a r î 'nin sözüne bakılırsa o civarin en büyük ziyneti olan güzel ağaçları yerle bir ettiler]118[. Mezopotamya'da memleketin büyük bir kısmını zorla onda bir bedel ile satın aldılar. Bunlar arasında bilhassa N â s i r e d d a u l a h rivayete göre uzun süren hayatında Musul mıntakasını hemen kâmilen kendi hususî emlâki arasına alara [118] meyva ağaçlarını kestirmiş ve onların yerine pamuk, susam ve pirinç gibi endüstri nebatatı ektirmiştir. Birçok kimseler göç ettiler, bütün Banû Habîb aşireti -ki Hamdânı'lerin yakın akrabası idiler- 1200 kişi olduğu rivayet edilen (bir yazmada 5000) süvari ile grekler üzerine yürüdüler; grekler bunları dostça karşıladılar ise de bunlar greklerin vaktile memleketleri olan betbaht yurdu yağma ettiler. Firar edenlerin eşyası tabiatile müsadere edildi. « Fakat bir çokları gençlik zamanlarını geçirdikleri vatanlarına karşı sevgilerinden dolayı, hasadlarının yarısını hükümete vermek mecburiyetinde olmalarına rağmen, islâm diyarında kaldılar. Hükümdar bunların vergi hisselerini istediği gibi takdir ve tahmin ediyor, altın ve gümüş dilediği gibi tahsil ediyordu ». 358/968 senesinde yalnız Nisibis mıntakası arazi vergisi olmak üzere beş milyon toplanmıştı, bundan başka adam başına alınan vergiden 5000 dinar, bağlardan alınan vergiden 5000 dinar, ev hayvanları ve sebze vergilerinden 5000 dinar, değirmen, hamam, dükkân ve beylik araziden 10000 dinar alın-

---

[114] *Wilcken griech ostraka*, s. 149

[115] M a q r î z î *chit.*, I, 82

[116] W ü s t e n f e l d, *Die Statthalter von Ägypten*, IV, s. 36

[117] *Misk*, VI, 485 f.

[118] *Ibn Hauqal*, s. 140 ff.

mıştı. Hamdânî memleketten çıkarıldıktan sonra tekrar ağaçlar dikildi ve bağlar kuruldu[119]. Bu izahata bakılırsa 370/980 tarihindeki Hamdânî hükümdarının İspanya Halifesi A b d e r r a h m â n III. le beraber zamanının en zengin hükümdarı olduğundan bahseden İ b n H a u q a l 'ın sözüne şaşmamalıdır [120]. 368/978 senesinde A d u d e d d a u l a h en müstahkem kalesinde takriben 20 milyon dirhemlik bir hazine yığmıştı [121]. Bütün bu işlerde vergi ve haraç yüzünden hem Bağdad ile hem de Bizans'le daima kavgalar eksik olmamıştı [122].

Şarka gelince; asırlarca müddet ezcümle Sâmânî gibi ve Bûji'ler gibi muhtelif hükümdarlara haraca bağlanmış olan bu noktada toplanan vergi mikdarı 4/10 uncu ve 3/9 uncu asırlarda oldukça birbirine müsaviydi. İ b n H a u q a l bu hali Efganistan için de teyid etmektedir [123]. O saltanatın bütün aksayı şimal ve şarkisini yekpare bir idare altında kucaklamış olan Sâmânî'lerin malî idaresini pek mükemmel buluyor : « vergilerin az olmasına rağmen ücret ve maaşlar herhangi bir yerden daha bol tutulmuştur. Vergiler senede iki defa tahsil olunur ve her defasında 40 milyon tutar; maaşlara gelince: her üç ayın başında ödenen maaşlar beş milyon dirheme yani devlet varidatının nısfına baliğ olur. Muayyen mıntakanın kadı, vergi tahsildarı, resmı dairelerde çalışan memurlar, polis âmirleri ve posta müdürleri aldıkları maaş bakımından tamamile aynı maaşı alırlar ki bu mikdar o mıntakanın vergi kuvvetine göre tanzim edilmiştir. Varidat ve masarifat arasındaki fark büyük bir adâletin tatbikine ve vergi idarelerinin çok mülâyim hareket etmelerine imkân vermektedir » [124]. Persis'de 'A d u d e d d a u l a h zamanında -ki asrın en büyük hükümdarı idi- hasılât 306/918 senesinde 1887500 den 2150000 mikdarına baliğ olmuştur; demek ki altıda bir nisbetinde yükselmişti [125]. Bol bol ihsanlarda bulunabildi ve 3 ¹/₂ milyon dinar senevî varidat temin edebildi, zira « bir tek dinara kıymet veriyor ve dinarın taksimatını bile ihmal etmiyordu [126]. (Bitmedi)

Çeviren : *CEMAL KÖPRÜLÜ*

---

[119] *Dozy*, II, 57.

[120] *Misk.* VI, 496. M i s k a v a i h i gannayimin sayılmasına memur edilmişti.

[121] Mesela, *Elias Nisibenus*, s. 215, T h â b i t b. *Sinan'a* göre *İbn Sa'id*, s. 61 ff.

[122] *İbn Hauqal*, s. 308.

[123] *İbn Hauqal*, s. 341 f.

[124] İbn balchi Jras 1912, s. 889

[125] *İbn al - Cauzî*, Berlin, fol. 120 b. Orada diğer bir kaynak gelirini 3 0 milyon dirhem ile gösteriyor; bu vaktiyle dinarın takriba 10 dirhem kıymetinde olduğunu gösteren bir delildir. Her gün bir milyon gelire malik olmak için 320 milyonu 360 milyona çıkarmayı arzu etmiş olduğu söylenmiştir.

[126] Abû Salih ed. Evetts, fol. 23 a.

MERKANTİLİZM

III

SAİT AYDOSLU

Merkantilizm deyince « para memlekette kalsın » ve « ticaret muvazenesi lehimize olsun » gibi bir iki *nazariye -formülü* tekrarlayıp ekseriya iş kısa kesiliverir. Zamanının ekonomi bilgisinde -tıpkı muasırı Napolyon gibi- müthiş bir diktatör kesilen büyük bir üstadın (Adam Smith) kendi tezini müdafaa için merkantilizmi böyle dar bir köşeye sıkıştırdığından beri, pek az istisnalar bir tarafa bırakılırsa, hemen hiç kimse, bu *nazariye-formülllere* karşı ağzını açamamıştır. Çünkü zamanın ilmi üstüne « isme » li bir sürü hazırlop nazariye ve sistemler örümcek ağı gibi gerilmişlerdir. Bunların esaret çenberi o kadar geniştir ki, boy - nunu bunlardan kurtarabilenler Merih'de yaşayanlar gibi acayip görün - mektedir. Bunun gibi bizim de merkantilizmi bir sürü -ve bazan birbirini nakzeder- *pratik tedbirler* ile anlatmamız, hattâ bu tedbirler içine sonra - ları adına kapitülâsyon denilen ticaret müsaade ve imtiyazlarını da sok - mamız pek garip görünebilir, ama ne yapalım ki, merkantilizmin, daha doğrusu siyasal ve ekonomik rönesansın tarihî oluşu böyledir.

Daha ilk yazımızda da söylediğimiz veçhile merkantilizmin bir sis - tem olduğunda da tereddüd edilebilir ve ancak zaman zaman ve yer yer alınan perakende tedbirler içinde umumî birlik ve benzerlik görüldüğü için ona belki bir sistem denebilir. Yalnız o, *fiziyokrasi*, *liberalizm*, *marksizm* . . . ilâh gibi bir nazariye-sistem değildir. Onlar gibi, önden bir tek adamın kafasında vücud bulmuş ve sonradan tatbikatına geçilmek is - tenmiş bir *construction mentale* değildir. Merkantilizm evvelâ olmuş, yaşanmış ve ancak sonradan az veya çok sistematik bir izaha tâbi tutlmuştur. Eğer o bir sistem ise -tekrar ediyoruz- ancak realitelerin sistemidir. Asıl kuvveti de oradadır.

Merkantilizmi bir tarihî devre de izafe etmek kolay değildir. Çünkü o devrin başı rönesansın başlangıcı diye kabul edilse bile, henüz sonu alınmamıştır. Yukarda adlarını saydığımız *isme*'li sistemlerle daha bir çoklarının hücum ve mugaletalarına rağmen merkantilizm, bugüne kadar bütün milletlerin siyasal ve ekonomik tedbirlerinin esas itibari ile daima temel direği olagelmiştir. Son zamanlarda ise onu, büsbütün canlanmış görüyoruz. Sanki merkantilizm için bir fasıla, bir fetret olmuş gibi, yeni ekonomiye de *néo-mercantilisme* adı verilmektedir.

Merkantilizm 5-6 asırdır fasılasız yaşamakta ve devam etmekte iken, o *isme*'li nazariye ve sistemler, kopardıkları kısa müddetli yaygaralar ve gürültüler içinde kocadılar. Nerede ise onlardan henüz yaşamak iddiasında bulunanlara da, arkalarında bıraktıkları azçok doğru bir iki nazariye hatırı için : « Baki kalan bu kubbede bir hoş sada imiş ! » diyeceğiz. Bu neden acaba ? Çünkü onlar, birer kül olarak bakınca, birer ütopya -medinei muhayyele [32]- idiler. Çünkü onlar, peşin olarak verilmiş hükümlerle tabiata ve hayata tahakküm etmek iddiasında idiler. Çünkü onlar, tabiatı -canlı cansız farkı gözetmeksizin- değişmez bir kanuna sokmak istemişlerdir. Çünkü onlar, hayata kimi *opitimsit* kimi de *pesimist* bir gözle bakmışlardır, gözleri ya ümit neşesi veya şikâyet giryesi ile dolu idi. Hayat ise, bütün bunlara tepeden aşağı bakarak kendi boyun eğmez, serkeş kanunları ile yürümüştür !

Bugünün ekonomi bilgisinde ilim başka tatbikat başkadır, denilir. Gerçi ilmı bir araştırma için tecrid *abstraction*'un faydasını kimse inkâr edemezse de, bu zihin oyununa da, *realiteleri* hiçe sayacak derecede bir tecerrüt salâhiyeti vermek ne kadar doğrudur ?

* * *

Merkantilizm bir *realiteler* sistemi ise onu, devlet denilen en büyük *realite* içinde anlatmak yerinde olur. Çünkü insanlığın ekonomi faaliyetleri, tarihte daima yer yer ayrılmış millî ekonomiler halinde tecelli etmiştir. Bir millî ekonomi de devlet denilen varlıktan ayrı izah edilemez.

Merkantilizm; bir yeni millet oluşun, bir yeni devlet oluşun tâ kendisinden başka birşey değildir. Ondaki ekonomik gaye, milletin bütün kuvvet ve değerlerini işe çağırarak yurd içindeki geçim kaynaklarına bir bütünlük ve topluluk yaratmak, dışarıya karşı da her çeşit zor kullanan bir siyasa ile millî varlığı korumak ve genişletmek idi. Merkantilizm, bundan dolayı *totalitaire* bütüncü bir düşünce ile hareket etmiştir, diyebiliriz. Filhakika merkantilizmde otoriter bir rejim ile, ahenkli ve tevafuklu bir organik bütünlük yaratmak gayesi güdülmüştür. Bu, tam olarak tahakkuk

---

[32] Ütopya sözünü, en hürmete lâyık manası ile alıyoruz. İnsanlık tarihinde, Eflatun gibi, düşüncelerinin kudret ve cazibesinden - binlerce yıldır - kimsenin uzak kalamadığı büyük dehalar da ütopya yapmıştır. Thomas Morus'ün meşhur ütopyası da, daha başkaları gibi, insan zekâsının en parlak eserlerindendir.

Ütopya, içinde hiç bir hayat gerçekliği saklamayan boş ve temelsiz bir fikir binası da değildir. Onun daima zafı, toplu bir sistem ve sahibinin dileğine göre yapılmış bir kadro içine, bütün bir cemiyet hayatını sokmak iddiasındadır. Bununla beraber, insan iradesi, ütopyayı, geçici bir zaman için olsa dahi, hakikat sahasına götürebilirse de, iş ergeç olacağına varır, gerçek hayatın kanunları ergeç galebe eder. Filosof Hegel; bütün bu ebedî hakikat olmak idialarına, Weltgeist'ın, yüksek bir objektif idee'nin varlığını ileri sürerek belki cevap vermek istemiştir. Hegel'in - felsefi manada - idealist dialektik'inin *tez -antitez-* sentez formülü de bize, tarihi gerçekliklerle en eyi anlaşabilir gibi görünüyor

etmiş midir ? Bize kalan mirasa bakılırsa, elbette hayır ! Esasen insan denilen maddî ve manevî canlı varlıkda plânlı ve ebedî bir istikrar beklenebilir mi ?

Eğer merkantilizm, rönesans denilen geniş insanî hareketin, siyasal ve ekonomik cephesi ise, eğer o, gösterdiğimiz gibi zaman zaman, yer yer, hattâ birbirini nakzeder perakende tedbirler sistemi ise, onun ekonomi bilgisinin başlangıcı da, ancak kemal devrindeki azçok sistematik izahlara dayanır. Meselâ böyle bir devir Fransa'da **C o l b e r t** devri idi. Merkantilizmin ilmî izahları da bundan az evvel **A n t o y n e d e M o n t c h r e t i e n** ile toplu bir şekil almıştır.

M o n t c h r e t i e n 'in 1615 de yazdığı *Traité de l'économie politique* [33] eserinde, *économie politique* tâbiri ilk defa ortaya atılmıştır. Bu tâbir,başlı başına üstünde durulmağa değer. Filhakika, merkantilizm denilen siyasal ve ekonomik rönesansın ekonomi bilgisi ne derecede haklı bir politik mahiyet taşımakta ise; bir buçuk asırdır okuduğumuz, yalnız ferdlerin alışveriş mihveri etrafında dönen ve ekonomide bir vasıta değil bir gaye gören, bu uğurda devlet ve millet gibi aslî varlıkları ve gerçeklikleri âdeta hiçe sayan ekonomi bilgisine de *politika* sıfatı o kadar az yaraşmaktadır !

M o n t c h r é t i e n diyor ki :

"... bir şehir kale duvarsızda yaşayabilir. Fakat kanunsuz yaşayamaz. Bütün bu kanunların prensibi de devletin ve vatandaşların muhafazasıdır... Milletin selameti en yüksek kanundur... Bazı yurddaşların sefaleti ve bazılarının hadsiz zenginliklerinden ancak karışıklıklar, fitne ve sivil harpler çıkabilir."

Devlet ona göre öyle bir teşekküldür ki, onun

"... tâm bir muvazenede bulunması, ancak bütün millet uzuvlarının birlikte çalışması ile olabilir... Eyi bir siyasî idare, bütün devlet varlığının umumî sıhhati ve neticeten her millet uzvunun tam afiyeti demektir. Çünkü böyle bir idare, en asiller kadar en zavallılarla da, göze çarpanlar kadar göze görünmiyen yurddaşlarla da aynı ehemmiyetle alâkadar olur... Büyük bir politikanın yalınız taklit etmesi kâfı gelebilecek olan tabiata bir bakalım : Görüyoruz ki o, vücudumuzun her bir uzvuna muayyen bir ölçü ve nisbette muhtaç olduğu gıdayı vermektedir. Eğer uzuvlardan birisi lüzumu kadar beslenemezse, orada bir atrophie başlar ve bu noktadan başlayarak bütün varlığımız da inhilâl eder."

M o n t c h r é t i e n, ekonomiye işte bu zaviyeden yani organik bir anlayışla bakmaktadır. Milletin varlığını koruyacak ve genişletecek eko -

---

[33] Bu kitap o zaman 14 yaşındaki kral XIV üncü **L u i** ile anası **M a r i e d e M é d i c i**'ye ithaf edilmemişti, ve içinde nasihat tarzında şikâyet de vardır. Hemen ayni tarihlerde (1041 - 1625) **K o ç u B e y** tarafından zamanın padişahına sunulan raporun da, tenkidi ve fakat çok daha canlı bir şekilde ayni fikirleri müdafaa etmesi üstünde durulması gereken bir tesadüf olduğu gibi, her iki muharririn saray teröründen korkarak canlarını kurtarmak için memleketden kaçmaları da yine böyle bir tesadüfdür.

nomik vasıtaları o, ziraatte, küçük sanatlarda ve büyük endüstride, deniz ticaretinde ve alelûmum ticarette görüyor. Sağlam bir ziraat onca bütün ekonominin temelidir. Endüstriye gelince, diyor ki :

Her cemiyet (millet) bolbol bununla mücehhez olmalıdır. Bir millet kendisine lâzım olanı başkasından beklememelidir. Çünkü böylece başkalarının keyfine tâbi olmuş olur. Tabii o nisbette de zayıflar. Bir milletin kuvvetli bir endüstriye sahip olması, onun kıymetli madenlere sahip olmasından çok daha faydalı ve lüzumludur.

Bir zamanlar amerikan altın ve gümüşü içinde oynayan İspanya ve Portekiz'in misali göz önünde bulunduğunu söyledikten sonra ilâve ediyor:

H y p o c r a t e'in vaktile hekimlik hakkında söylediği şu sözler her meslek için de söylenebilir: Sanat uzun, hayat kısa ve tecrübe güçtür... Parayı verince bir ev, bir elbise ve daha ne istenirse tedarik edilebilir, ama bir sanat ancak zamanla elde edilebilir.

Bu düşünceler altında M o n t c h r é t i e n, devletin etraflı bir sanayı politikası gütmessini istiyor. Ancak bunun, devletin ekonomi hayatını bizzat idaresi şeklinde olmamasını ve yalnız nizamlama ve yardım etme hududunda kalmasını diliyor. İç piyasanın tanzimi şekillerini anlattıktan sonra, dış ticaret hakkında da diyor ki :

Mutlak olarak vazgeçebileceğimiz birçok şeyleri dışardan alırken, dışarının bizden aldığı şeyleri de ucuz olarak kaptırıyoruz.

Dış ticaretin yalnız bazı şahsî menfaatler için değil, bütün milletin faydası için işlemesi, Fransa'nın elden geldiği kadar kendi kendisine kifayet etmesi *autarchie* ve böylece mutlaka ekonomik erkinliğini gerçekleştirmesi lüzumuna işaret ederek şu tedbirleri tavsiye ediyor :

Memlekette istihsal edilebilen mamul maddelerin sokulmaması, memleketin geçimine yarayan ziraî maddelerle endüstrisine lâzım olan ham maddelerin çıkarılmaması.

Nihayet M o n t c h r é t i e n, alelâde bir ticaret muvazenesine değil, yaratıcı muvazeneye *balance de productivité* taraftarıdır.

* * *

R i c h e l i e u ve M a z a r i n 'in siyasal bakımdan hazırladıklar miras üstünde C o l b e r t, vaktiyle M o n t c h r é t i e n 'in hayalinde canlanan ekonomik erkinliği ve otarişiyi her yanından temin etmeğe çalışmıştır. Merkantilist tedbirlerin en toplu ve etraflı tatbikini Fransa'da C o l b e r t zamanında ve yalnız onun işbaşında bulunduğu müddetçe görüyoruz. Hükümdarın, devletin ve milletin ayniyetini ve vahdetini o, XIV üncü L u i ağzından şu meşhur sözlerle ifade etmiştir : « *L'Etat, c'est moi !* » Merkantilizmin, en toplu bir tatbik şekli olan *Kolbertizm*, bütüncü *totalitaire* bir rejimdi. C o l b e r t, devlet maliyesini berbat bir halde

bulmuştu. Onun için maliye, onun, üzerinde durduğu en önemli ilk iş olmuştur :

Dünyanın bütün devletlerinde kabul edilmiş ebedî düstur, maliyenin en mühim bir iş olduğudur. Bu, gerek dışarıya karşı azamet ve şevketi ve gerekse içerideki mevcudiyeti için devletin bütün işlerinde kendisini gösteren bir hakikattır. [34]

Devletin gelirinde *herkes kendi kudreti ölçüsündeki payını ödre*, diyor. O, devletin bozuk maliyesini düzeltmek için iradla masrafın denkleştirilmesini ve memlekete para getirecek her vasıtaya baş vurulmasını istiyor. Bu vasıtaların başında ise memleketin lehine bir ticaret muvazenesi -burada görüyoruz ki, ticaret muvazenesi tâbiriyle o zaman bir tediye muvazenesi de kast edilmekte idi. S. A. - gelir. Bunun için de sanayî sahibi olmak icab eder. *Ce sont là les mines de notre royaume, à la conservation desqulles il faut soigneusement travailler* [35] ».

C o l b e r t, bütün siyasî faaliyetiyle zaten merkantilizmin canlı bir âbidesi olduğundan, onun nazarî mülâhazaları üstünde fazla durmıyarak başka düşünücülere geçmek istiyoruz.

* * *

K â t i b Ç e l e b î, 1067 — 1648 tarihlerinde şöyle diyordu [36] :

« Bedende mide : hazineye, kuvvei zaika : sarraf ve ölçücülere, mafsallar : cazibeye, tutucu kuvvet : hazinedarlara, hazım kuvveti : defterdar ve hesapcılara ve öteki memurlara kıyas edilebilir. Mideye giden gıda, sarfedilen emeğin ve kuvvetin bedeli olduğu gibi ; hazineye giren her çeşit değerler de yerine sarfedildiği takdirde bütün sosyal sınıflar doğrudan doğruya veya vasıtalı olarak bundan faydalanırlar. İştiha bozulunca mide boş kalır ve vücuttaki kuvvetlerin muvazene ve itidali bozulur. Bunun gibi reaya ezilirse (okuyunuz: vergi mükellefleri ezilirse) hazine boş kalır. » Kâtip Çelebi bütçe muvazenesi hakkında da, masraf ve gelirin bir kararda kalması, cemiyetin dinamik vasfı ile telif edilemiyeceğini anlattıktan sonra : « bir tarafın azaltılma veya çoğaltılması zarureti hasıl olunca, muvazenenin bir başka istikamete düzenlenmesi gerektir, (bir kasırın kasrı lâzımdır.) diyor. Bununla o, millet hayatında inkılâb hamlelerinin - ve böylece o zaman o zamana kadar potansiyel bir imkân halinde uyuyan millî değerlerin ön safa getirilmesi için - bazı sarsıntılar yapması zarurî olduğunu anlatmış oluyor. Kâtip Çelebi'nin şu güzel sosyal ve siyesal fikirlerini de kaydetmek isteriz :

. . . . . İnsanın içtimaî hali, infiradî haline mümasil ve birçok işlerde ona muadildir... İnsanin içtimaî halinin müşahhası, devlettir.. cemiyetin nizamı, içtimaî zümrelerin muvazenesine bağlıdır. »

K â t i b Ç e l eb î başka bir yerde şunları söyliyor :

« . . . Ancak ahmaklardır ki, ayrılığın sebeblerini anlayamadıklarından cümle halkın aynı fikir ve aynı mizaçta olmasını isterler. İmdi, basiret erbabı için,

[34] Lettres, instructions et mémoires de Colbert, par Clément.

[35] Lettres, instructions et mémoires de Colbert, par Clément.

[36] Kâtip Çelebi; Düsturül - amel lil - ıslahil - halel.

insan hayatının icabları olan içtimaî varlığın cilvelerini ve medeniyetin sebeblerini eyi bilmek ve halk sınıflarının bölümleriyle her birinin hal ve şanına eyi nufuz etmek gerektir... Bu bilgiyi hattâ bütün insanlığa da teşmil etmek icab eder. [37]

Bu satırlarda *organik* uzvî bir cemiyet bünyesi hakkında *reel, pozitif*, derin bir görüş ve anlayış vardır. Filhakika, bu anlayış Batı Türk Devletinin siyasasında tâ rönesanstan beri bir gerçeklik olmuştu. Eğer ilk osmanlı padişahları devrinde, etraftaki ahali, Türk Devlet'ine kolayca iltihak etmişlerse, bu, köhnemiş ve dinamizmini kaybetmiş bir devletin vergi tazyikleri kadar, Bizans'ın mutaassıp ruhlu idaresinden de bizar oluşlarındandı. XV inci asır sonlarına doğru İtalya ahalisi de türklerin bir ân evvel gelerek kendilerini kurtarmasını bekliyordu. Hattâ *Romagna* ahalisi P a p a *X uncu* L e o n 'un idaresinden o kadar bizar olmuşlardı ki, bunların bir mümessili K a r d i n a l G i u l i o M e d i c i 'nin yüzüne karşı şu sözleri söylemişti :

Monsenyör; Venedik Cumhuriyeti, kilise ile ihtilâfa düşmemek için bizleri istemeyor. Fakat, eğer türkler Ragosa'ya gelirlerse, biz de kendilerinin tarafına geçeceğiz! [38]

İşte, böyle âkilâne bir siyasa bile, Batı Türk Devleti'ne, bütün öteki Batı Avrupa Devlet'lerinin aldıkları memlekete nüfus celbi tedbirlerine lüzum kalmadan, nüfus ve büyük nüfuz kazandırmak için kâfi idi !

* * *

İngiliz ekonomis T h o m a s M u n, 1600 yılından itibaren İngiliz-Şarkî Hindistan imtiyazlı ticaret şirketinin idare heyetinde bulunmuş bir büyük tâcirdir. *England's Treasure by Forraign Trade* adlı meşhur eserin yazıcısıdır. O, merkantilizmi nazarî ve pratik bakımlardan en etraflı yaşayan salâhiyetlerden biridir.

« *Dış ticaret, kıymetli maddelere sahip olma derecesinin ölçüsüdür.* »

diyen M u n, ihracatı artırmak için şu vasıtaları sayıyor [39] : 1— Ziraatın kuvvetlendirilmesi, 2— Millî ihtiyaçların yerlileştirilmesi ve bunun için gümrük yolu ile bazı ithalât memnuiyetleri, 3— Geri kalmış milletlerin ihtiyaçları göz önünde tutularak ona göre ucuzlatılmış ve ihtiyaçlara uygun emtia istihsali (misal olarak son yıllarda kumaş istihsalinin maliyetini düşürebilmemiz, Türkiye'ye geniş ölçüde ihracata yardım etmiştir, diyor), 4— İhracattan elde edeceğimiz menfaatların, ihraç ettiğimiz emtiayı kendi gemilerimizle taşımak suretiyle artırılması, 5— Kendi memleketimizde lüzumsuz israftan ve yabancı emtiası kullanmaktan sakınılarak millî servetin çoğaltılması, 6— İngiliz ve şimal

[37] Kâtip Çelebi: Mizan - il - hak

[38] B u r c k h a r d t: *Kultur der Renaissance in Italien.*

[39] *Profesör Diehl ve Mombert'*in Alamanca tercümelerini neşrettiklere seçme metinlerden alınmıştır.

memleketlerinin başlıca gıda kaynağı oaln balıkçılığın teşvik edilmesi, 7— Yabancı zahiresi *indigo, baharat, ham ipek, pamuk* ve emsali maddeler için İngiltere'de depolar ve satış yerleri tesis eylemek ve böylece vaktiyle Venedik ve Ceneve'nin yaptıkları gibi bu kabil emtianın piyasasını İngiltere'ye getirmek, 8— Uzak memleketlerle ticarete pek ziyade ehemmiyet vermek, 9— *Yalnız emtia ihracı değil, aynı zamanda kıymetli maden ihracı da pek ziyade verimli bir iştir,* 10— İngiltere üzerinden transit ticaretinin kolaylaştırılması, 11— İç gümrüklerin hafifletilmesi, 12— Başka memleketlerin sanayi sırlarını ve inceliklerini her fırsatta İngiltere'ye mal etmek, sanayii genişletmek ve çeşitlendirmek.

Thomas Mun, kıymetli maden ve para ihracının neden dolayı faydalı olduğunu misallerle anlatıyor; biz bir tanesini kaydedelim: « Şarki Hindistan'a 100.000 ingiliz lirası gönderip oradan biber satın alır ve bunu Türkiye'ye gönderirsek, bu meta, Türkiye'de bize en aşağı 700.000 ingiliz lirası getirmesi lâzımdır. Gerçi tâcir, bu uzun yollarda tehlikelere, tahmil ve tahliye, yevmiye, iaşe, sigorta, faiz, gümrük, vergi ve buna benzer bir sürü masraf ve risklere katlanacaktır, ama iş de ingilizlere aynı nisbette faydalı olacaktır. Buna mukabil yakın memleketlerle doğrudan doğruya alışveriş daha az kârlıdır. Meselâ 100.000 ingiliz lirasını Türkiye'ye gönderip de ham ipek alsak ve ham ipeği Fransa'ya, Holanda'ya veya Almanya'ya satsak, bu iş de herhalde bize sermayenin ancak üç misli kâr getirir. (O zamanların hal ve şartları içinde deniz nakliye ticaretine ve kuvvetli donanmaya neden dolayı o kadar büyük ehemmiyet verildiği bu misallerden anlaşılmaktadır. S. A.) Hulâsa para gönderip memlekete mal getirmek, ticaretimizi son derece artırmak suretiyle memlekete pek çok servet getirmiş olur. Meşhur darbımeseldir :

Malı olanın bütün yıl parası vardır..

elbette biliyoruz ki, parasız da ve meselâ havaleler ve mal takasları ile de ticaret olur. Vaktiyle italyanların yaptıkları gibi. »

Mun, başka bir yerde memleketimizi alâkadar eden şu misali de veriyor : « Toskana hükümdarı birinci Ferdinand'ın elinde pek çok nakid servet vardı ve bunu az faizle tüccarlara veriyor, böylece ticareti genişletmek istiyordu. Hattâ bir defasında açıktan bana da 40.000 kron verdi. Bunu verirken biliyordu ki, ben bu parayı Türkiye'ye gönderip mal alacağım ve Toskana'ya getireceğim. Ancak yine biliyordu ki, bu suretle memleketinin ticareti artacak, daha açıkcası meşhur darbımeseldeki gibi:

« Ay seyyaresine uçurduğu ördek ağzında altınla dönecektir. »

Bu cümlelerde görüyoruz ki, Mun'da ticaret muvazenesinde kalmamış, tediye muvazenesini de pek iyi anlamıştır. O, dışardan gelen parayı memlekette hapsetmek istiyenlerden de değildir !

Sir Dudley North dahi 1691 yılında çıkan *ticaret üstünde*

mülâhazalar adlı eserinde [40] paranın ehemmiyetini ancak onun *hareketli sermaye* olmasında görüyor. Unutulmamalıdır ki, merkantilizm'den daha evvelki devirde servet, mülklerle, hareketsiz sermaye ile ifade edilirdi ve yeni devir, yani merkantilizm, o eski devrin antitezi'dir ::

Altın ve gümüşün öteki emtiadan hiç bir farkı yuktur

dedikten sonra :

Farzedelim ki bir kanun sattığımız emtia bedeli olarak memlekete gelen paranın çıkmasını mutlak olarak menetsin. Bunun neticesi memleketin cihanla münasebetinin kesilmesi olur. Memleket piyasasına hiç kimse para ile gelmeğe cesaret edemez. Çünkü parası ile -kendisi istesin istemesin- mutlaka bir şey satın almak mecburiyetindedir. Bundan başka para çıkaramıyacağı için, memleket tüccarı artık cihan piyasasına ancak mal satıcısı olarak çıkabilir. Bu veziyet memleketi komşularına nisbetle acınacak bir mevkiye düşürmez mi idi?.. Bir millet, can damarları altın ve gümüş olan ticaretten alıkonulacak olursa zaruret ve sefalete düşmekten kurtulamaz.»

* * *

Bizim bu yazılarla güttüğümüz maksat, merkantizmin bir *apolojisini* yapmak değildi. Belki onu, tarihî oluşu ile göstermekti. İlâve edelim ki, her insan yapışı gibi merkantizm de birçok yanlarından tenkit edilebilir. Meselâ biz, kendi hesabımıza, onun birçok telâkkilerini ve tedbirlerini hoş görmüyoruz. Ancak olmuş başka, olması arzu edilen yine başkadır! Merkantilizm üstünde bir buçuk asırdan beri -ve fakat mücerred ekonomik bakımdan- oldukça geniş bir edebiyat yapılmıştır [41]. Ancak bunlarda -gayet az istisnalar bir tarafa bırakılırsa- asla objektivite yoktur. Hattâ bazıları açıkça garazkâranedir. Herkes azçok kendi *isme*'li görüşünün tesiri altında kalmış, sahibsiz ve müdafaasız bulduğu merkantilizme üst perdeden böbürlenmiştir. Onun için biz merkantilizm hakkındaki bu türlü zaviyelerden verilen çeşitli ve dar cepheli hükümleri, sahibleriyle başbaşa bırakarak, daha ziyade bizzat merkantilizmi -ve bunu da *isme*'li mezheblerden önceki devirde- söyletmek istedik. Bu yazımızda söz alan düşünücülerle, su katılmamış merkantilizmi dile getirmek istedik. Bu düşünücülerin -ki çoğu merkantilizmin bizzat artizanı ve kahramanıdırlar- sözlerinde, her türlü beşerî faktörlerden tecrid edilmiş bir *ratio*'nun camidliği yoktur. Onlarda doğrudan doğruya yaşayan bir varlığın kalb darbelerini dinliyebiliyoruz. !

[40] Profesör Diehl Mombert'in alamanca tercemelerini neşrettikleri seçme metinlerden.

[41] Son olarak Heckscher'in 193? de çıkan *Merkantilismus* adlı kitabında da, gerçi tarafsız bir tahlil gayreti görülmektedir. Ancak bu muharrir de - kitabının son fasıllarında - Merkantilizmi, yalnız onun *Liberalizm* ile tevafuk ve tenakuzu bakımından mutalea ettiği için, Merkantilizmin geniş ve kavrayıcı mahiyetini tebarüz ettirmekten uzaktır. (S. A.)

TÜRKLER'DE RESİM VE DİŞÇİLİK

Subh al-A'şâ sahibi Kalkaşandî bu eserinin dördüncü cildinin 447 nci sayfasında « Büyük Kaân'ın memleketi olan Tûrân » başlığı ile açmış olduğu kısımda Masâlik al-Absâr'dan naklen diyor ki :

Bu memleket ahalisi el işlerinde mahirdirler. Bunların bediî sanatlardaki mehâret ve kudretlerini kabul ve takdir etmiyen hiçbir kimse yoktur. Kitablarda bunların bu husustaki kudretleri hakkında kâfi malûmat vardır. Bunlardan herhangi bir sanatkâr yaptığı resmi hükümdarın sarayının kapısına asar ve bir yıl bu resim burada asılı dururdu. Bu müddet esnasında hiçbir tenkide uğramazsa sanatkâr câizeye nail olur, aksi takdirde mükâfattan mahrum kalırdı.

Mes'ûdî *Mürûc al-Zahab*'ında demiştir ki :

Bunlardan bir sanatkâr bir kemha kumaşına bir başak üzerine konmuş bir serçe kuşu tasvir etmiş ve bunu hükümdarın sarayının kapısına asmıştı. Herkes bunu takdir etmiş ve beğenmiş idiler. Fakat günün birinde bu resmi gören bir kimse üzerinde serçe kuşu bulunan başağın hiç eğilmemiş olmasını tenkit etmiş ve bu tenkit doğru görülerek sanatkâr mükâfattan mahrum bırakılmış idi.

Yine *Masâlik al-Absâr*'da görülür ki :

Bunlardan biri kâğıddan bir kumaş vücuda getirmiş ve bunu Hata Kemhası diye satmış ve hiçbir kimse bunun Kemha olduğunda ufak bir şüpheye düşmemişti. Sanatkârın kendisi bunun kâğıd olduğunu söylediği vakit herkes taaccüb etmişti.

Semerkand'lı Şerif Hasan dedi ki :

— Ben bu diyarda bulunuyorken birgün dişim ağrıdı. Hata'lılardan bir dişçiye müracaat ettim. Eli ile ağrıyan dişimden çürümüş olan kısmı aldı. Ve onun yerine başka bir diş parçası koydu. Ve bunun üzerine bir yağ sürerek o gün su içmememi tavsiye etti. Bunun eklendiği kısım tabiî denilecek kadar sağlam ve güzel oldu. Yalnız ikisinin rengi biribirini tutmuyor idi.

M. Ş. Yaltkaya

GARBIN İLK TARİHCİLERİ

Forschungen und Fortschritte Mecmuası'nın 20.11.1936 tarihli on ikinci yılının 33 numaralı nushasında Göttingen üniversitesi profesörlerinden Dr. Max Pohlenz'in *İlk Garp müverrihleri* adlı *Herodot*dan bahseden makalesini mühim gördüğümüz için, tam tercümesini neşrediyoruz :

Mısır kronolojisi beşinci bin senede başlar; en emin olarak bildiğimiz en eski yunan tarihinin senesi 776 dır ki bu tarih Olimpiyad'da kazanılan bir spor tarihidir. Yavaş yavaş Yunanistan'da da amelî ihtiyaç siyasî hâdiselere aid hazinei evrak kayıdlarını zarurî kıldı ise de her seneye aid hazırlanan listelere bağlanan yunanlılarda bu mahiyet büyük bir tarihcilik doğu-

ramadı ve hattâ Peloponez harbının muhtelif safhalarını senelere göre tasnif eden Thukydidis'de bile kat'î kronoloji -bilhassa tarihten evvelki devirler hakkındaki fasılda- bize gayet garib gelen bir şekilde arka plâna düşmektedir.

Acaba Spengler ile beraber aynı ağzı kullanarak yunanlıların *ahistorique* bir millet olduğunu mu söyliyelim ? Yoksa yunanlılar hâdisat ve tarihi büsbütün başka bir noktadan mı görüyorlardı ?

Eflatun'a göre hayatın mânasını yunanlılara anlatan mefhum, oluş fikri değil iyilik mefhumu idi. Keza beşerî hâdiselerde de yunanlıyı alâkadar kılan şey bizatihi varlık, ayrı ayrı vaki olan fiiller değildi; o bunda da kıymet ölçüsünü tatbik ederek herhangi bir vakıanın vaki olduğu zaman için veya halihazır için olan mâna ve ehemmiyetini araştırıyor; onca ehemmiyeti haiz olan derunî alâkayı tayin etmektir. Vakıaların mücerred olarak tarih sırası ile tesbiti veya sadece yanyana konulması tâ bidayettenberi onun tarih telâkkisinin dışında kalıyordu.

Eski zamanlar için kıymet şahsın takat derecesile ölçülüyordu. Hafızalarda yer tutmaya lâyık olan şey kahramanlara aid destanlardı. Fantezisini ne kadar serbestçe kullanırsa kullansın bu destanları hafızasına nakşetmek onun en eski mesleğini teşkil ediyordu. Tedricen öyle oldu ki elenlerin naklettikleri şahıslara aid destanlar bir araya gelerek muayyen kristalizasyon noktalarında birleşmek suretile Truva harbı gibi bir kül, bir vahdet ortaya çıkmış oldu ve buna bağlı olarak da ilk zamanlara aid bazı kronolojik tasavvurlar vücud buldu. Ve bu vücud bulan tasavvurlar ise halden gayri muayyen bir mesafe ile ayrıldılarsa da asil aile ve hanedanların ırkî gururları dolayısile mazi ile hâl arasında mevcud bu uçurum araya bir sıra ecdad sıkıştırılmak suretile dolduruldu. Herşeyde vuzuh ve nizam arayan elen ruhu yedinci asırda jenealojik bir epopoye böylece vücud verdi ki bu epopeler bu ecdad silsilelerine ve binaenaleyh milletin kablettarih devirlerine aid sistematik bir bakış temin etti. Bunu müteakip iyonilerde eski efsanelere karşı keskin bir tenkid yükseldi. Bununla beraber 500 senesinde ananleri esaslı surette rasyonalize etmeye girişen *Hekataios* bile madde itibarile eski esaslardan uzaklaşamadı. Her ne kadar kendisi bizzat aktif olaak siyasete müdahale ettise de halihazır vekayiinin tarihini yazmak fikrinden tamamile uzak kaldı.

Ancak İran harblarının muazzam millî hatıralarıdır ki yunanlılarda garba aid ilk tarihî eserin vücuduna imkân vermiş bulunuyor. Bu tarihî eserin mebdei ise İran hâkimiyeti altında dünyaya gelmekle beraber Attik kıtasının yerlisi olan Herodot'dur

Herodot; Hekataios'nun ne kroniklerine, ne de jenealojilerine yanaşmiyor. O, epik şairler gibi destanlardan haber veriyor, fakat bir fark ile ki, evvelkiler kahramanların destanlarından ayrı ayrı bahsettikleri halde Herodot milletinin des-

tanını yazıyor. O, bir siyasî değildir, belki hakikati, hakikî vakıaları tesbit ve tebliğ eden bir araştırıcıdır. İlmî telâkkisi, elenlerin umumiyetle sormayı itiyad edindikleri « niçin » yerine eski elenik meselelerin tarihî menşelerini ikame etmeye onu sevkederek tarihî faraziyeleri takib etmeye vesile vermiştir ki bu faraziyeler büyük ihtilâflara yol açmıştır.

O bu faraziyeleri elenlerle şark barbarları arasındaki ananeli düşmanlık -ki bu düşmanlık Truva seferi zamanına kadar geriye gitmektedir- ile her gün biraz daha elen hürriyetini tehdid eden Asya'nın fütuhat zorunda buluyor. Bu noktadan hareket eden H e r o d o t evvelâ *Kroisos'un* ve daha sonra *Keyhusrev*'in küçük Asyadaki yunanlıları ne suretle yendiklerini anlattıktan sonra D a r e i o s (*Dâra'*)un idaresinde daha evvel Avrupaya tecavüz eden ve sonra da iyonilerin Atina tarafından himaye edilmesini, mümkünse, bütün ellâsı mahvetmek için vesile olarak alan Iran muazzam saltanatının ne suretle büyüyüp inkişaf ettiğini tafsil ve izah etmektedir. H e r o d o t eserinin bu kısmında maksadını şöyle izah ediyor : « Kendisi İran tarihini yazmak istememekte, belki İraniler'in Asya'ya ne suretle sahib olduklarını ortaya koymak istemektedir ». Bunun sebebi şudur : bize A i s c h y l o s 'un *İranî'ler* adlı eserinden de malûm olduğu veçhile, küçük elen milletinin şarkın İran sevk ve idaresi altında bir araya toplanmış olan bütün kuvvetine karşı hürriyetini müdafaa etmek mecburiyetinde kalmış olması Salamis neslinin hafızasında kalan en kuvvetli intibadır. Binaenaleyh kurtuluş savaşının tasviri eserin en geniş olan sonu ve aynı zamanda muharririn eserini baştan itibaren şuurlu bir surette götürmeğe çabaladığı üç noktasını teşkil ediyor.

H e r o d o t zaferin metafizik tefsirini A i s c h y l o s 'dan alıyor: ezelden hür yaratılan elen milletinin asyalı *Hybris'in* zebuni olmasına bizzat ilâhlar tahammül edememişlerdir. Fakat bu tefsir yalnız hâdisenin derin mânasını tarihcinin gözleri önüne yaymaktadır ve bundan dolayıdır ki H e r o d o t tabiî *causal* alâkaları araştırmayı ve hâdiselerin tarihî akışlarının ne suretle olduğunu meydana koymayı daha az bir vazife olarak telâkki eylememiştir.

H e r o d o t mevzuunu keskin bir dikkatle göz önünde tutuyor. Şüphe yok ki o bizim duyuşumuza göre « siyasî tarih » ve hattâ alelıtlak tarih çerçevesini aşan birçok şeylerden bahsetmektedir. O küçük Asya kolonisi yunanlılarının malik bulunduğu hayatiyete, kavrayış kabiliyetine ve anlatış sevgisine ziyadesile malikti. Şark memleketlerinden mufassalan bahsettiği zaman böyle bir salâhiyeti ve böyle bir vazifeyi nereden aldığı meydandadır: okuyucularına « dünya tarihine » aid mücadeleler hakkında bir fikir vermek için onlara yabancı şark milletlerinin dünyasını büyük bir mikyas dahilinde çok geniş ve mebzul bir bildiriş halinde tasvir etmek » istemiştir. Tetkikat maksadile yaptığı seyahatlerde onu büyük tarihî prob -

lemler çok meşgul etmiştir.

H e r o d o t 'un şark ile garb arasında mevcud münakaşaları umumî tarih vetiresi bakımından kavrayarak garbın şuur ve idrâkine ilk olarak sokmuş olması keyfiyeti onun müverrihler sırasına geçmesine kifayet eder. Eserinde yer yer hatalar olmakla beraber onu zamanile ölçecek ve kendimizi onun asrına kadar geriye dönecek olursak eserlerile takib ettiği hedef ve kullandığı metod bakımnıdan tamamile yeni birşey yarattığını ve *Pater historiae* unvanına hakkile liyakat kazanmış olduğunu görürüz. Yaptığı yenilikler hakkında pek az birşey söylemiş olmak için şunları sıralayalım: şairler gibi kahramanlık vakalarını bildirmek isteyen bir kimsenin İran arşivlerinden *authentique* vesikalar tedarik etmesi, kitabeleri kopye etmesi, harb sahnelerinin topografyasını alması ve tasvir etmek istediği tarihî saha *spatium historicum* için ilk defa kronolojik bir kanave inşa edebilmek maksadile şark kırallarına aid listleri tedarik edebilmesi gibi hususlar hakikatte hiç de basit olmıyan işlerden olduğu gibi hiç de ufak sayılması mümkün olmıyan işlerdendir. Kin veya teveccühkâr alâka yüzünden bulanık bir manzara gösteren bir ananeye karşı her iki muhasım taraf nezdinde tetkikatte bulunmak ve vesikalar elde etmek suretile hakikatin meydana çıkması için çok dürüst bir gayret sarfetmiştir.

H e r o d o t 'un evvelce verdiği bir hükümden vazgeçmesi de pek nadir olmıyan ahvaldendir ki bu, H e k a t a i o s 'un subjektivite'sine karşı bir aksülâmel ifade ettikten başka ne kadar vicdanî hareket ettiğini de gösterir, asker ve politikacı olmamakla beraber milletinin mukadderatını bizzat derununda hisseden ve milletin ruhunda mevcud canlı kuvvetleri takdir edip kıymetlendirmesini bilen «siyasî» bir adamdı. Biz modern müdekkikler H e r o d o t 'u bir titan gölgesi altında gördüğümüz için bu görüş ona zararlı olmuştur; fakat işte o T h u k y d i d e s 'dir ki H e r o d o t 'a karşı kalem kullanmamış olduktan başka kendisine yol açan bu şahsiyetten bazı hususları öğrenmeyi hiç te istihfaf etmemiştir. Onun H e r o d o t ile çok sıkı bir fikrî alâka peyda etmiş olduğunu da eseri bize göstermektedir.

H e r o d o t Epopenin ve A i s c h y l Tragedisinin eseri üzerindeki tesirini inkâr etmiyor; o bir sanat eseri yaratmak istiyordu ve hiç şüphe yok ki hâdisatı hikâyede gösterdiği serbesti bizim ilim bakımından tarih yazan müverrihler için kabul edemiyeceğimiz derecede genişti. Alelıtlak büyük tarihciliğin ilim olmayıp, bilâkis bir sanat olduğu ve derinlik itibarile Epope ile eş olduğu hakkındaki S p e n g l e r 'in ortaya koyduğu formülü red eden herhangi bir kimse hakikata sadakatı şiâr edinen malûmat vermek gayreti ile şahsî ibda' arasındaki ihtilâf -ki bunu daha ilk tarihî eserden itibaren takip edeiliriz- ın bizzat tarihciliğin esasında mevcud ve müesses olduğunu tasdik etmeye mecbur kalacaktır.

Çeviren : CEMAL KÖPRÜLÜ

Kitaplar ve Mecmualar

L. R â s o n y i, *les Nomes de tribus dans le chanson d'İgor* (İgor destanında kabile isimleri), *Seminarium Kondakovianum*, Vol. VIII, Praha 1936 dan ayrıbasım, 9 sayfa.

Ankara Tarih, Dil, Coğrafya Fakültesi profesörlerinden L. R â s o n y i'nin bu küçük makalesi, türk kabile isimlerile, bilhassa *Kıpçak* kabilelerile uğraşanlar için ehemmiyetli bir araştırmadır. XII inci asırda cenup ruslarının Kıpçak dediğimiz türk kabilelerile mücadelelerinin akisi olan ve epik rus edebiyatının en mühim mahsulü sayılan *İgor destanı*'nda, rus filolojisinin izah edemediği bir takım isimler ve bilhassa kabile isimleri geçer. Meşhur rus türkoloğu M é l i o r a n s k i y 1902 de neşrettiği bir tetkikle bu mesele hakkında ilk ciddi adımı atmış ve bu eski rus destanındaki yabancı kabile isimlerile rütbe veya memuriyet ifade eden isimlerden bir çoğunun Türklere aid olduğunu ileri sürmüştü.

M é l i o r a n s k i y'den evvel olduğu gibi, ondan sonra da bu meseleler hakkında ehemmiyetli ehemmiyetsiz bazı fikirler ileri sürülmüş, bazı tetkikler neşrolunmuştur. Eskilerden meselâ B é r é z i n e, A r i s t o v ve G o l o u b o v s k i y'nin eserleri halâ ehemmiyetle zikrolunabilir. İşte türk şahıs isimleri ve kabile adları hakkında şimdiye kadar mühim neşriyatta bulunan L. R. bu yazısında, şimdiye kadar muhtelif münakaşalara meydan açmış olan bu kabile isimleri hakkındaki fikirlerini izah ediyor. Kat'i surette halli, adeta imkânsız denecek derecede müşkil olan bu *İdentification*'ların tamamile doğru olduğu iddia olunamaz, ancak şunu itiraf etmek lâzımdır ki, Türk *onomastique*'i hususunda cidden büyük vukufu olan ve çok zengin malzemeye dayanan değerli meslekdaşımızın bu makalesindeki izah şekilleri, şimdiye kadar ileri sürülenlerden daha sağlam, daha metodikdir.

Şahıs isimleri hakkında değil, fakat Ortazaman türk kabile isimleri üzerinde uzun yıllardanberi çalışmakta olduğumuz için, L. R. nin burada ileri sürdüğü bazı ihtimaller ve *identification*lar hakkında birtakım ihtirazi kayıtlar ileri sürmekten kendimizi alamayacağız: Meselâ *Tabakât-ı Nâsirî* de geçen البرى kelimesini *Alp-eri* şeklinde okumak bizce doğru değildir. Kıpçak kabile isimleri hakkında neşredeceğimiz hususî bir tetkikde, L. R. nin bu gibi bazı izahları hakkında düşündüklerimizi ayrıca tafsil edeceğimiz cihetle, burada bu noktalar üzerinde tafsilâta girişecek degiliz.

Muharrir yazısının sonunda, İgor destanındaki bu yabancı kabile isimlerinin, bu destanın içinde doğduğu tarihî ve coğrafî şartlara göre, türklere aid olduğunu söylüyor ki, bu kanaata biz de tamamile iştirak ediyoruz.

M. FUAD KÖPRÜLÜ

A. M. S c h n e i d e r, *Byzans* (*Bizans*) (Istanbuler Forschungen, Bd. VIII. Berlin 1936).

Eski İstanbul (Bizans) topografyasına dair M o r d t m a n n'ın *Esquisse topographique de Constantinople* (1891)

isimli eserinden mada esaslı ve ciddi hiç bir "umumî eser" neşrolunmamıştır. Vakıa bugün dahi Bizans'ın topografyasının arzettiği bütün meseleleri halledebilecek bir mahiyette bir eserin meydana gelmesine imkân yoktur. Çünkü İstanbulda henüz büyük mikyasta hafriyat yapılmamıştır. İstanbul kanalizasyon ameliyatı ise, İstanbul topografyası için ümid edilen neticeleri vermiştir Fakat *Ülkü*nün geçen sayısında saymış olduğumuz hafriyatlar gözden geçirilecek olursa, bilhassa son senelerde bu kazıların artmış olduğu görülür. İşte gerek bu hafriyat, gerek tesadüfi olarak bulunmuş olan abideler, diğer taraftan Bizans müverrih ve sair muharrirlerinin vermiş oldukları malumat sayesinde, eski Bizans topografyasının umumî hatlarını tesbit eylemek kabildir. İşte İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü azasından Dr Schneider böyle bir teşebbüste bulunmuş ve bu teşebbüsünde temamile muvaffak olarak kıymetli bir eser meydana getirmiştir.

İstanbul surlarını tetkike memur, alman heyetine dahil olarak senelerce İstanbul'da çalışmış, Ayasofya'nın garb avlusunda yapılan hafriyatı idare etmiş ve İznik surlarına dair kıymetli tetebbuatta bulunmuş olan Dr. Schneider, böyle bir işi muvaffakiyetle başarabilecek en salâhiyettar şahsiyetlerden biridir. Neşretmiş olduğu eser, Schneider'in gerek İstanbul abidelerine, gerek eski Bizans mehazlarına temamile vakıf olduğunu göstermektedir.

Schneider'in eserinin ilk kısmında Bizans'ın eski abideleri ve Bizans topografyasının arzettiği bazı mühim meselelere dair bir takım monografiler bulmak kabildir. Bunlardan bazılarını zikredelim: Sah. 1-4 de Samatya caddesinde 298 numaralı kilise ve ayazmanın altında bulunan, üzeri kubbeli yuvarlak binanın, azizlerden Karpos ve Papylos'un "martyrion"u, yani mezar binası olarak tesbit olunmuş ve içinde bir sıra sütunu ihtiva eden ve 4-5 asra aid olduğu anlaşılan bu binanın tip itibarile Kudüs'teki İsa'nın türbesini taklid ettiği meydana çıkarılmıştır. Sah. 13 v. s. de Schneider-in Bizans inşa tekniğine dair verdiği malûmat pek kıymetlidir. Tuğla ve taşların ebadını, tuğla tabakar ile harç tabakaların arasındaki münasebeti tarihleri malûm olan abidelerde tesbit eylemek suretile diğer bir çok binaların tarihlerini sırf bu teknik hususat sayesinde ihtimal birgün tesbit etmek mümkün olacaktır. Sah. 15-16 ise Ayvansaray'da bir kaç sene evvel yıkılmış olan Tokludede mescidinin fresk bakiyelerine tahsis edilmiştir. Sah. 17 v. s. de ise bugünkü Bayazid ve Üniversite meydanlarının mühim bir kısmını işgal eden ve Bizans'ın en büyük meydanı olan Tavrus meydanının genişliği ve hududları hakkında eski mehazlar nazarı itibare alınarak yapılmış kıymetli tetebbuat ve ileri sürülmüş bazı mühim nazariyeler vardır. Bilhassa Simkeş hanının avlusunda meydana çıkarılmış olan ve hâfirler tarafından Teodosin bir takızaferi olarak gösterilmiş olan cesim abidenin (Archäologischer Anzeiger 1929, 332) bir takızafer olmayup (çünkü hiç bir mehaz bu havalide böyle bir takızaferden bahsetmemektedir), Tavrus meydanının abidevi bir kapısını teşkil ettiği ve bugünkü Divanyolu'na ve bu yolun Yedikule'ye kadar uzanan kısmına tekabül eden "Mese" namındaki büyük caddenin bu takın altından geçmeyüp tam bu noktada şimale doğru kıvrılmış olduğu üzerinde durulacak faraziyelerdendir. Bu hususta son sözü tabiî hafriyat söyleyecektir. Sah. 32 v. s. de Amerikan Bizans Enstitüsü azasından Mr. Whittemore tarafından meydana çıkarılmış olan Ayasofya mozayikleri hakkında bazı mülâhazat vardır. Malûm olduğu üzere bu mozayiklerin halen en mühimlerini narteksin yan dairesinde, kapının üzerinde bulunan büyük levha ile narteksten asıl binanın içine isal eden büyük kapının üzerindeki levha teşkil etmektedir. Bunların tarihleri ve tasvir ettikleri şahsiyetler ise bir takım münakaşaları mucib olmaktadırlar. Schneider burada şimdiye kadar serdedilmiş bazı

faraziyeleri tetkik ediyor ve elimizdeki mehazların bu iki mozayikin tarihini kati olarak tesbite kâfi gelmediğini söylüyor. Sah. 34 - 37 de ise yine Ayasofyada, halıların kaldırılması üzerine orta kısmın cenubi şarki tarafında meydana çıkmış olan yer mozayikine tahsis olunmuştur. Bu yer levhasında büyük bir merkezi dairenin etrafında 15 aded muhtelif renkli daha küçük dairelerin bulunduğu görülmektedir Assiriolog E. Unger, bu kabil Bizans asarı meselelerinin ihtisası dahilinde olmasına rağmen « Forschungen und Fortschritte, 1935. Sah. 445 v. s.» de bu mozayike dair bir makale neşretmiş ve bu levhanın derin mistik bir mana ifade ettiğini iddia etmiştir. Unger'e göre burada dünya Okeanos nehri ve 12 burc tarafından ihata edilmiştir. Bunların arasında ise baba (Allah), oğul (İsa) ve mukaddes ruh (Sofia) bulunmaktadır. Fakat bu kabil yer mozayiklerine diğer kiliselerde dahi tesadüf eylemek kabildir. Bunlara " omfalos „ ismi verilmektedir. Bu levhalar *büyük eisodos* merasiminde bir rol oynarlardı. Bu kabil levhalar ekseriya kiliselerin ortasında bulunurlar. Ayasofya'da ise bu levhanın kilisenin mihveri üzerinde bulunmayışı burada « ambon »un bulunmuş olmasından ileri gelmiştir. Sah. 38 v. s. de ise İstanbul'da 1453 tarihinden sonra inşa edilmiş olan kiliselerin bir listesi verilir.

Fakat eserin asıl mühim kısmını Bizans'ın topografik - arkeolojik haritası ve bu harita'ya aid bir takım tafsilât teşkil etmektedir. Schneider İstanbul Belediyesi tarafından 1922 de 1 : 10000 mikyasında olarak neşredilmiş olan İstanbul haritasını esas ittihaz etmiş ve bu haritanın üzerine eski Bizans'ın halen malûm olan semt ve mahallerini ve abidelerini geçirmiştir. Aynı zamanda tesadüfi olarak muhtelif yerlerde meydana çıkmış olan asarı dahi kaydetmiştir. Bu asarın pek tamam olmadığını söyleyebiliriz. Schneider enstitü dosyalarından maada, müze dosyalarını dahi tetkik etmiş olsaydı, her halde daha bir çok malzeme toplayabilirdi. Sah. 50 v. s. de harita üzerinde gösterilmiş olan abidelerin mufassal bir listesi vardır. Bu liste şu suretle tertip olunmuştur:

I — Kiliseler, manastırlar, camiler (alfabe sırasile)

II — Saraylar, sütunlar, binalar, topografik isimler (alfabe sırasile).

III — Sarnıçlar, (A, B, C, ilâh... harflerile gösterilmiştir.)

IV — 1 - 27 numara ile gösterilmiş olan muhtelif keşfiyat.

Bu listede gösterilen her abidenin plân, makta, resim ve zengin bir bibliografyasını bulmak kabildir. Bu kıymetli eserinden dolayı Dr. Schneider, takdir eder ve bu eseri Bizans topografyasile uğraşanlara hararetle tavsiye ederiz.

ARİF MÜFİD

HALKEVLERİ DERGİLERİ

Ün, Isparta Halkevleri dergisi, cild III sayı 32 — 33, İkinciteşrin, birincikânun 1939, sayısı 10 kuruş

Derginin bu son sayısı, Nazım Ören-sun'un *demokrasi perensipleri kurşısında vazifelerimiz* yazısiyle başlayor. Şer'i mahkeme sicilleri tetkik edilirken, ele geçirilerek neşredilen beş vesika, XIX ve XX inci sayılarda *yılanlı oğulları*'na ait basılan vesikalara ilâvedir. Mahalli araştırmaları gösteren bu yazıdan sonra, coğrafi bakımdan ehemmiyeti olan Isparta'nın tabii, beşeri ve iktisadî vaziyeti hakkındaki makale ve ardından Hikmet Turhan Dağlıoğlu'nun başı geçen sayılarda olan *geçmişte Isparta'da aşiretler* yazısının devamı geliyor.

Diğer muhtelif mevzulardaki tetkiklerden başka, *Isparta'da mahalli oyunlar, Isparta çevresinde söylenen türküler ve ata sözleri* mecmuanın folklore vermiş olduğu değeri göstermek itibarile mühimdir.

Yeni Türk, İstanbul Halkevi aylık dergisi, sayı 48. birincikânun 1936, sayısı 20 kuruş.

Mecmuanın bu sayısında, Mustafa Şekip, Ziyaeddin Fahri ve Hatemi Senih'in ruhiyat ve felsefeye dair, *Nahit Sırrı*'nın sahne sanatkârlarımız hakkındaki makalesi, *M Halit Bayrı*'nın ve *M. Şakir*'in edebiyata ait yazılarından başka, bibliyografya da vardır.

M. Şakir'in *halk edebiyatı* başlığı altında, 38 inci sayıdan devam eden, sadece derlenmiş şiirlerin - Emirî Hüsni, İsmail, Kavli, Kâtibî ve Keşfi'den - neşrini görüyoruz. Yalnız bu şiirlerden bazıları daha önce basılmıştır, meselâ Kâtibinin:

Deli gönül melûl olup gam yeme,
Elbet ağlamanın gülmesi vardır.

Badi saba melek yüzlü cananım
Bizi terketmesin var selâm eyle

Mısralariyle başlayan koşmaları, **Sadettin Nüzhet**'in eserinde neşredilen [Kâtibi, İstanbul Suhulet Basımevi, 1933, sahife 125] 6 ve 38 numaralı koşmalardır.

Kametin elifdir hüsnün âfitab
Hükmeder gedâya baya kaşların.

Diye başlayan parçanın, müelif, *Sadettin Nüzhet*'de olduğunu yazıyor, ve biraz farklı bulduğu için ntşrettiğini ilâve ediyorsa da bir mukayese yapmamıştır. Bu ufak noktalar nazarı itibara alınırsa bu gibi çalışmaların daha faydalı olacağını umuyoruz.

Türkün, Bursa Halkevi dergisi, üç ayda bir çıkar, sayı 8 birinciteşrin 1936

V inci sayıya kadar Uludağ ondan sonra Türkün adını taşıyan, iyi ve üzerinde çalışılmış bir halkevi dergisi olan mecmua bu sayıda, hadiseler serlevhası altında memleketi en yakından alâkadar eden boğazlar meselesi, dil kurultayı ve kurtuluş bayramına yer verdikten sonra, sırasile şu yazıları içine almaktadır.

Türklerde spor, Bursa suları, XVI ıncı asırda genel hayat ve zabıta vak'aları, Avrupa, türk inkılabını nasıl görüyor, Kâtibi, dil bayramı, abideler, Alman edebiyatında türk tesiri, tabii ipek, dünyadaki yeri ve biz, XVI ıncı asırda İstanbulda gayri müslimler, resimde mizah ve ve mizahın tarihi değeri, Bursa kalesi hakkında tarihî tetkikler, Balabancık kalesi, Mudanya mütarekesi, Divanı lugatiltürk, şeri mahkeme sicilleri, Perena Esterhazi'nin arşivlerinden çıkarılmış bazı yazılar. Gerek keyfiyet ve gerek kemiyet cihetinden değeri inkâr edilemiyecek olan bu mecmua, tertibi üzerinde de çalışıldığı takdirde çok iyi bir şekil alacaktır.

Akpınar, Niğde Halkevi aylık dergisi, sayı 17, Temmuz 1936 sayısı 10 kuruş.

Bir formadan ibaret olan mecmuanın bu sayısında, Niğde tarihine dair M. Z. Oral'ın yazısının devam ettiğini görüyoruz. • Köylerde sosyal örgütler, Gençler kurulu • başlıklı yazı köy kalkınmasını göstermek itibarile faidelidir. Şiirler ve hikâyeleri de muhtevi olan bu mecmuada, Aşık Tahir'den derlenmiş bir şiir de vardır.

Ilgaz, Kastamoni Halkevinin aylık kültür dergisi, sayi 5, Ağustos 1936, sayısı 10 kuruş

• Atatürkün kastamoni'ye gelişi hatıraları „ ile başlayan, ve bir formadan ibaret olan mecmuanın bu sayısı Ankara'dan parçalar, toprağın kuvvei imbitatiyesi, Alexandre Dumas'dan tercüme olan şeytanın köprüsü adlı yazı-

lardan başka, bir iki şiiri, başı, geçen sayıda olan Kastamoni'de ve havalisinde kollanılan bilmece'leri ihtiva etmektedir.

***Kaynak,** Balıkesir Halkevi aylık dergisi, yıl 4, sayı 45, 29 Birinciteşrin 1936, sayısı 15 kuruş.*

Aşağıda bahsetmiş olduğumuz halkevi dergilerinin çoğunun bu son sayıları gibi, Kaynak da cümhuriyet bayramının 13 üncü yıl dönümünde çıktığı için, sahifelerinin hemen hemen yarısını aynı mevzua vermiş, içerisinde 10 adet te şiir var.

Bu sayıda bizi ilgilendiren bilhassa mecmuanın, Halkevi çalışmasını bildiren son kısım oldu: Balıkesir çevresi folklor derlenmesinin bitmek üzere bulunduğu, derlenen bu malzemenin yakında Kaynak sahifeleri vasitasile yayılacağı bildirilmektedir. Bundan başka, Kâmil Su'nun " Balıkesir hıristiyan kıyafetlerine dair vesikalar " yazısı istisna edilirse, ehemmiyet verilmesi lâzım gelen bir yazı maalesef göremedik.

Güzel ve münevver bir Anadolu şehri olan Balıkesirin, Halkevi mecmuasından şiirler, süslü nesirler yerine, neşrini vadetmiş olduğu halkıyata, mahalli vesikalara dair yazılar beklemekteyiz.

***Altın yaprak,** Bafra Halkevi tarafından çıkarılan aylık kültür dergisi, sayı 18, 29/10/936*

İki formadan ibaret olup, son sayısı Cümhuriyetin 13 üncü yıl dönümünde çıkan bu mecmua, Cümhuriyet hakkındaki bir yazıdan sonra, ulusal ekonomi, Cumhuriyette kültürel verim, dağ ve ova köylerinde, Kızılırmak'tan Yeşilırmag'a, öz dilden derlemeler, zalim Timurlenk, Bafra tarihi, sıtma öğütleri, ve derlemeler başlıklı yazılardan mada, Türk devrimi, adlı bir piyes, «Melek» namında ki bir romanı, bazı şiirleri de ihtiva etmektedir.

Muntazam olarak çıkan, seçtiği, neşrettiği yazıların konu bakımından, Halkevleri gayelerine diger dergilere nazaran daha uygun oluşu yüzünden Altın yaprağı, Halkevi dergilerinin iyilerinden olarak gösterebiliriz.

***

Bu dergenin 19 uncu sayısı da çıkmıştır.

***Ülker,** Niksar Halkevi aylık dergisi, cilt 1, sayı 3, Birinciteşrin 1936, sayısı 10 kuruş.*

Niksar Halkevi'nin çıkardığı ve 8 sahifeden ibaret olan bu mecmua, Halis Turgut Özden'in "Niksar Ayvas panayırı, Necati Elgin'in Niksar'ın tarihi başlığı altındaki Niksar ve Yağı Basan adlı, Sabri Tunçer'in, başı geçen sayıda olan "Niksar'da ziraat, Orhan Nazlı'nın " tütüncülük " hakkındaki yazısını, bunlardan başka bazı şiirleri de ihtiva etmektedir. Bunlar arasında, geçen nüshadan mabat olan ve Niksar tarihî abidelerinden, Danişmetliler'den Melik Nizameddin'e ait Yağı Basan camii ve medre-e-i hakkındaki bir yazının bulunması, mahalli eserlere ehemmiyet vermek itibarile, mecmuadaki bazı vezin ve kafiyesi bozuk olan veya kemiyet ve keyfiyet itibarile az bulunan yazıların mevcudiyetine göz yummak için bir vesile teşkil edebilir.

***Ülker,** Burdur Halkevi dergisi, sayı 1, yıl 1, Birinciteşrin 1936, sayısı 10 kuruş.*

Dergînin bu ilk sayısının, Cumhuriyetin 13 üncü yıl dönümünü kutlulamaya, trenin şehire girmesi şerefine tahsis edildigi izah ediliyor, bu yüzden mecmuadaki bir çok yaz ların bu konu etrafında olduğunu görüyoruz.

Mevzudaki bu yeknesaklık — bir iki yazı istisna edilirse — *Ülker*'in ilk sa-

yısı hakkında fikirlerimizi söylemeğe bir engel teşkil etmektedir.

Dr. Haydar Ömer'in, Hasan Melil'in tıbba ve coğrafyaya dair yazılarını, kime aid olduğu kaydedilmeyen bir şiiri çıkarırsak, bir buçuk formadan ibaret olan bütün yazıların, Kerim Gültekin Aydınlıoğlu tarafından yazıldığını söyleyebiliriz.

Diğer taraftan, Niksar Halkevi'ninde bu isimde, *Ülker* adlı bir dergisi çıkmaktadır. Onun için, Burdur Halkevi dergisinin ismini değiştirmesi faydalı olacağını hatırlatırken, ondan, temsil ettiği halkevinin çalışmalarını gösteren mütenevvi mevzularla, memleket tetkikine aid yazıların neşrini de bekler ve bu yolda muvaffakiyetlerini dileriz.

Elâziz Halk Türküleri ve Oyunları. Sayı 1, Resimliay basımevi Türk Limitet şirketi, sahife 48, İstanbul 1936.

Elâziz Halkevi güzel sanatlar komitesi tarafından çıkarılan bu kitap, Elâziz ve Harput çevresindeki türkü ve oyunları muhtevidir.

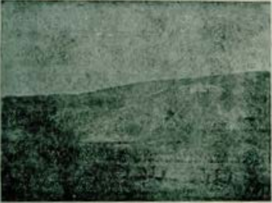
Eserle ön sözden sonra, halkevi orkestra şefi Ferruh Arsunar tarafından yazılan Elâziz halk türküleri hakkında bir izah geliyor.

Halk türküleri ve halk oyunları olmak üzere iki kısma ayrılmış olan derginin, birinci kısmını 26 parça türkü, ikinci kısmını ise halk oyunları teşkil etmektedir. Notalariyle beraber basılan bu parçaların değeri, gerek halk musikisi, gerek halk edebiyatına olan faydası yüzünden inkâr edilemez.

Elâziz Halkevini tebrik ederken, diğer halkevlerimizin de bu tarz çalışmalarını bekleriz. *F. A.*

1936 Yılında Ankara ve yakınlarında meydana çıkarılan Paleontolojik ve Prehistorik vesikalar hakkında ilk bir not

Size burada talebelerimden bay Rıza Tümer, Salahaddin ile asistanım bayan Muine Atasayan'ın ve işçi yurddaşların dikkatlerinden doğan ve geçen 1936 yılını paleontoloji ve prehistorya bakımından Ankara ve civarı için bereketli ve faydalı yapan buluşlardan bahsedeceğim. Bu buluşlar:

Ayaş kazası İlhan çayı vadisinde Ağılkaya Paleontolojik istasyonunun umumi görünüşü.

*Bay R. Tümer bize gösterdiği ağılkayada bir fosil **kemik** parçasını çıkarırken*

I. Ankara Vilâyetinin Ayaş kazasında ve İlhan çayı vadisinde 14 mart 1936 tarihinde keşfedilen ve *Pontien* fosiller itibarile zengin paleontolojik istasyondur. Bu istasyona *Ağılkaya Jisömanı* (Gisement) adını verdik. Bu istasyondan elde ettiğimiz ve edeceğimiz fosiller arasında en karakteristik olanı *üç tırnaklı bir ata* aid olan fosil bakiyelerdir. Üç tırnaklı atlardan ve üçüncü zamanın sonlarına doğru (üst miocène ve miocène'nin sonu) geniş steplerde yaşayan ve solipédelerden *Hipparion Gracile*nin dişleri ve üst ve alt çene parçaları *Ağılkayada* çokca bulundu. Bu fosil memelilere dair zengin istasyonlar Yunanistanda *Pikermi, Selânik* ve 1933 yılında istanbulda *Küçükçekmecede* bulunmuştur. (Prof. geolog. Hamit Nafiz ve A. Malik). Ağılkaya bu istasyonlar arasındadır. İlhan çayı vadisinde bulunan bu paleontolojik havza sayesinde Ankara civarının Neojen yaşını bundan sonra jeologlar çok katî ve aydınlık bir şekilde tesbit edeceklerdir.

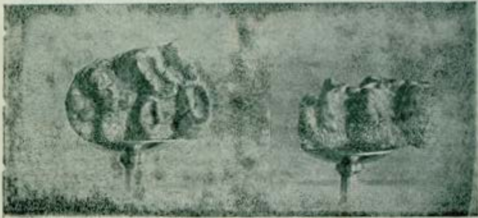

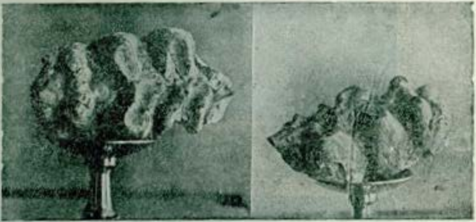
Ağılkaya jisömanından çıkarılan ve Hippariona ait bir alt çene parçası ve dişleri.

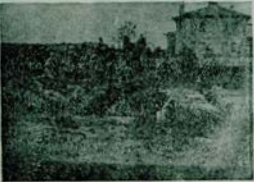
Ağılkaya paleontolojik istasyonu eteklerinde.

II. İkinci paleontolojik buluş bu sefer doğrudan doğruya Ankaranın içinde olmuştur. Geçen 1936 yılının nisan ayında Yenişehirin Demirtepe adı verilen*

Ankara Yenişehirde Demirtepede toprak yüzünden hemen iki metre derinlikte kum ve kısmen balçık tabakaları arasında bulunmuş olan Ankara Mastodon'una (Mastodon Pentelici) ait iki azı dişinin (molaire) yukarıdan ve yandan görünüşleri.

Ankarada Yenişehir'de Demirtepe'de meydana çıkarılan Mastodon işte bu evin kazılan temelinde bulunmuştur.

Mastodon'un defanslarından biri meydana çıkarıldıktan sonra.

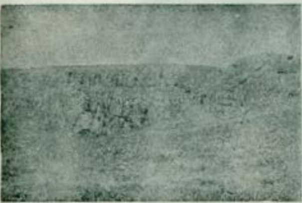
mahallesinde bir evin temelleri kazılırken orada çalışan birkaç işçi taş gibi sert parçalara tesadüf etmişler ve temel çukurlarını kazmağa engel olan bu parçaları kırmak istemişlerdir. Fakat sonda bu parçaların taş olmadığı büyük bir hayvana aid kemikler olduğu anlaşılmıştır. Bu esnada işçilerden biri toprak duvarda iki tane diş de bulmuştur. Böyle dişlerin ve kemiklerin bulunduğu bize de haber verildiğinden derhal bu kazı yerine gittik. Kazılan temelin kum ve balçık tabakaları arasında en aşağı üç dört metre uzunluğunda iki tane fil dişinin *Defense* mevcudiyeti

görüldü. İşçilerin bulduğu azı dişlerinin *Proboscidien*lerden bir *Mastodon*'a aid bulunduğu anlaşıldı.

Kafayı işçiler parçalamışlardır. Elimize iki defans, iki azı dişi ve alt çeneye aid bir kaç parça ile etrafa aid diğer bir parça geçti.

Ankara Mastodon'un bulunduğu arazide fosil araştırmalara bir hafta kadar devam ettik. Fakat elimize başka ehemmiyetli bir fosil parcası geçmedi. Bu büyük fosilin bizzat Ankara içinde keşfi Ankara Neojen arazisinin yaşının kati olark tayinine yarayacaktır.

III. Anadoluda üçüncü zamanın *Pontien* yaşına aid *Hipparion* dişlerine *Ağılkayadan* başka bu sefer Ankaranın cenubunda Kızılırmak vadisine yakın muazzam kum tabakaları ve Konglomera teşekkülleri arasında tesadüf olunmuştur. Bâlâ kazasının *Karakeçili* nahiyesine aid olan bu fosil dişler bir istasyon mıntakasından ziyade kum tabakaları arasında keşfedilmiştir.

Holos köyü civarında kayalar için oyulmuş odalar.

Akıboz ve Holos köyleri arasında tarihî bir şosa izi.

Talebem Bay Salâheddinle Karakeçiliye Bâlâ yolile fakat Elmadağının garp - cenup yolunu dolaşarak gitmeğe karar vermiştik.

Elmadağının bu garp - cenup ucu ve eteklerinde *Akıboz* köyü ile *Holos* köyü arasında izini birkaç kilometre takip ettiği miz tarihî devirlere aid büyük bir şose ile Roma veya bizans devrine aid olması muhtemel kayalar içine oyulmuş odalara da tesadüf ettik. Bu not içine bu iki müşahedeyi de kaydetmeği faydalı gördüm.

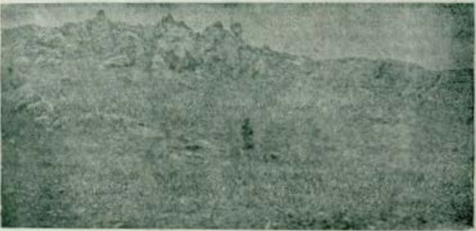

Kızılırmak vadisinde Karakeçilide bulunan bir Hipparion dişi.

IV. Kronoloji itibarile geçen yılın buluşlarından sonuncusu **Ankara civarında** bir *prehistorik* istasyona aid bulunması muhtemel olanıdır.

Gâvurkale civarında bulunan Paleolitik formada tipik çakmak taşları.

Gâvurkaleye giden vadide ve kalenin Şimal Şark istikametinde Prehistorik bir atölye olması tahmin edilen kaya sığınakları ve traçe.

V. 1936 Yılının son teşrin ayında Ankaranın cenup-garbinde daha ziyade Eti abidesi olmakla meşhur *Gâvurkale*'nin hemen yakınında asistanım Bayan Muine

Gâvurkale civarında antropoloji asistanı Bayan Muine'nin ilk defa bulduğu çakmak taşının yeri.

Gâvurkalede Paleolitik tormada bulunan çakmak taşı sahasında.

arafından Gavurkale'ye giden vadinin şimal - şark eteğinde tipik ve *Paleolitik* an'anada çakmak taşından yontulmuş bir alet bulunmuştur. (Rasimde sağdan birinci ve ucu sivri bir kama şeklinde cakmaktaşı). Bu buluş üzerine bu yere birkaç defa daha gidilmiş bu vadi eteğinden itibaren yukarılara doğru ve bilhassa şimal - şark rüzgârlarına siperlik teşkil edecek tarzda bir *kaya sığınağı* (Abri - sous - roche) mevkiine kadar tipik olarak 5 tane kazıcı alet (Racloire) şeklinde Paleolitik yontulmuş çakmaktaşı parçası *eclat* ve bir çok da tipik olmayan çakmak taşı parçaları toplanmıştır. Bu çakmak taşı parçaları Gavurkale vadisinin bir traça şeklini gösteren kısmında bulunan *Kaya sığnak*'larına kadar mahdud bir sahada bulunduklarına göre bu kaya eteklerinde Prehistorik bir *Atölye*'nin mevcut olması ihtimali görülmektedir. Bulunmuş olan bu paleolitik formada çakmak taşları Ankara civarında Prehistorik araştırmalar için bize yeni bir istikamet ve kuvvet vermektedir.

İlhan çayının Ağılkaya'ya bakan öteki kıyısında köylülerin ören arası dedikleri ve üst kısımları Romen veya Bizans bir şehir harabesini gösteren bir harabeye tesadüf olunmuştur. Ağılkayadaki abri - sous - roche - kaya sığınağı üzerine araşdırmalarımız daha bitmediğinden bu noktadan onun için burada bahsetmedim.

Bu notta yazdığımız ve fotoğraflarını basdığımız bütün fosillerin ve çakmak taşı aletlerinin orijinalleri Ankara Tarih, Dil, Coğrafya Fakültesinde Antropoloji Enstitüsünde bulunmaktadır.

Antropoloji Enstitüsü
Prof. ŞEVKET A. KANSU

İmtiyaz Sahibi : Nusret Köymen, Umum neşriyatı idare eden : Necibali Küçüka.
Ankarada Ulus Basımevinde basılmıştır.